

JAARVERSLAG 2023

jaarverslag

Introductie

In dit jaarverslag legt het bestuur verantwoording af over het in 2023 gevoerde beleid en de behaalde resultaten. Voor het pensioenfonds was het – opnieuw – een uitdagend jaar, zowel in de wereld om ons heen als in de pensioensector. We hadden te maken met groeiende geopolitieke spanningen en de effecten daarvan op de financiële markten. Tegelijkertijd was en is de komst van het nieuwe pensioenstelsel een ingrijpende operatie voor elk pensioenfonds.

De wereld om ons heen

De geopolitieke onrust in de wereld is in 2023 verder toegenomen. De oorlog in Oekraïne duurt voort en er ontstond oorlog tussen Israël en Hamas wat voor onrust zorgt in het Midden-Oosten. Dit leidt tot aanhoudende onrust en onzekerheid op de financiële markten.

De aandelenkoersen en de waarde van de obligaties zijn in 2023 gestegen, maar door de daling van de kapitaalmarktrente stegen ook de verplichtingen van het pensioenfonds (het geld dat benodigd is om alle pensioenen nu en in de toekomst te kunnen betalen). De beleidsdekkingsgraad per eind december was 131,7%, iets lager dan de stand van een jaar eerder (134,4%).

Het pensioenfonds heeft –in conformiteit met nieuwe Europese regelgeving- stappen gezet in de verduurzaming van de beleggingen en de externe communicatie daarover.

Ondanks dat de prijzen van sommige goederen in 2023 zijn gestegen was de gehanteerde maatstaf voor indexatie negatief en heeft per 1 januari 2024 geen indexatie plaatsgevonden. Het bestuur heeft er niet voor gekozen om met terugwerkende kracht de indexatie per 1 januari 2023 te herzien.

Onze pensioenwereld

De Eerste Kamer heeft op 30 mei 2023 de Wet toekomst pensioenen (Wtp) aangenomen, een mijlpaal in een jarenlang proces. De Tweede Kamer stemde op 22 december 2022 al in met de nieuwe wet. Als bestuur hebben we in 2023 onze eigen kennis verder verhoogd om goed gefundeerde keuzes te kunnen maken.

In het transitieplan, inmiddels afgesproken door de sociale partners, staan de hoofdlijnen van de nieuwe pensioenregeling. Nu is het pensioenfonds aan zet, voor de formele opdrachtaanvaarding. Daarbij kijken we of de nieuwe regeling evenwichtig en uitvoerbaar is, en voldoet aan de wettelijke eisen. We maken ook een implementatieplan waarin we vastleggen hoe we de nieuwe regeling gaan uitvoeren. In het communicatieplan geven we aan hoe we onze deelnemers in het veranderingsproces meenemen, door op de goede momenten en op een goede manier de juiste informatie geven, zeker ook over de hoogte van hun pensioen en inclusief de keuzebegeleiding voor de deelnemer. De opdrachtaanvaarding vindt naar verwachting in 2024 plaats. Doel is dat het pensioenfonds per 1 januari 2026 overstapt op de nieuwe regeling.

Het bestuur dankt iedereen die zich in het verslagjaar voor het pensioenfonds heeft ingezet.

Amstelveen, 17 juni 2024

Het bestuur van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

Paul Jansen

Hans de Roos

Vicevoorzitter

Vicevoorzitter

INHOUD

Introductie	2
Kerncijfers 2023	5
Meer informatie?	6
Bestuursverslag	8
1 Profiel pensioenfonds	8
1.1 Organisatie (situatie per ultimo 2023)	8
1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel	8
1.3 Missie, visie en strategie	9
1.4 Doelgroep jaarverslag	10
1.5 Pensioenregelingen	10
1.6 Risicohouding	11
2 Externe ontwikkelingen	12
2.1 Financiële markten in 2023	12
2.2 Wetgeving en overheidsbeleid	13
2.3 Toezicht in 2023	16
3 Interne ontwikkelingen	18
3.1 Financiële positie pensioenfonds	18
3.2 Pensioenregeling en uitvoering	21
4 Beleid	22
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid	22
4.2 Financieel beleid	29
4.3 Communicatiebeleid	31
5 Governance	32
5.1 Inrichting van de governance	32
5.2 Geschiktheid en evaluatie	37
5.3 Uitvoering en uitbesteding	37
5.4 Externe relaties	38
5.5 Gedragsregelingen	39
5.6 Melding onregelmatigheden	42
5.7 Privacybeleid	42
5.8 Beheerst beloningsbeleid	42
5.9 Sancties	43
6 Kosten	43
6.1 Kosten pensioenuitvoering	43
6.2 Kosten vermogensbeheer	45
6.3 Vergelijking kosten pensioenuitvoering en vermogensbeheer met andere pensioenfondsen	48
7 Risicomanagement	49
7.1 Strategie en beleid	49

7.2	Risicobeheercyclus	54
7.3	Ontwikkelingen risicomangement	56
8	VOORUITBLIK 2024	58
9	Ontwikkelingen na balansdatum	58
10	RAPPORTAGE RAAD VAN TOEZICHT ALGEMEEN PENSIOENFONDS KLM 2023	58
11	OORDEEL VERANTWOORDINGSORGAAN KLM ALGEMEEN 2023	63
Jaarrekening 2023		
	Balans per 31 december	68
	Rekening van baten en lasten	69
	Kasstroomoverzicht	70
	Toelichting algemeen	71
	Toelichting op de balans	82
	Risicobeheer	95
	Toelichting op de rekening van baten en lasten	107
	Overige gegevens	125
	Bestemming van het resultaat	125
	Actuariële verklaring	125
	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	127
	Bijlagen	139
	PERSONALIA	139
	FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR	140
	SFDR Rapportage	143
	DEELNEMERSBESTAND	154
	ONTWIKKELINGEN 2019-2023	155

Kerncijfers 2023

(Bedragen in miljoenen euro's)

	2023	2022	2021	2020	2019
Deelnemers					
Aantal actieve deelnemers	12.943	12.040	11.738	12.418	14.230
Aantal gewezen deelnemers	9.087	9.254	9.598	9.268	8.257
Aantal pensioengerechtigden	11.924	11.689	11.570	11.337	10.695
Totaal	33.954	32.983	32.906	33.023	33.182
Pensioenactiviteiten					
Premie voor risico pensioenfonds	186,9	162,0	211,3	145,1	139,5
Premie voor risico deelnemers	0,4	0,3	0,5	0,8	0,7
Kostendekkende premie	196,4	253,7	275,7	276,5	226,4
Gedempt kostendekkende premie	170,2	156,5	156,2	131,8	131,9
Pensioenuitkeringen	244,6	215,2	204,4	183,7	172,1
Pensioenuitvoeringskosten	9,6	7,3	6,6	6,3	6,1
Vermogen					
Stichtingskapitaal en reserves	2.384,7	2.098,5	2.174,3	418,4	876,9
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	7.698,8	7.286,8	9.191,0	9.860,7	8.890,4
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	5,0	4,3	5,0	4,4	3,6
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	130,2%	128,2%	123,1%	104,2%	109,9%
Beleidsdekkingsgraad	131,7%	134,4%	115,3%	97,9%	108,1%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	126,0%	126,6%	122,2%	121,3%	122,4%
Reële dekkingsgraad	83,7%	77,8%	81,5%	78,6%	84,2%
Wettelijke reële dekkingsgraad	97,9%	102,2%	93,4%	80,4%	87,4%
Indexering					
Pensioenrechten actieve deelnemers	0,00%	11,39%	0,00%	0,00%	0,00%
Ingegane pensioenen en premievrije pensioenrechten	0,00%	11,39%	3,30%	0,00%	0,00%
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Vastgoed	1.264,6	1.372,1	1.439,6	924,2	951,2
Aandelen	3.568,1	3.360,3	4.742,1	4.103,5	4.068,9
Vastrentende waarden	5.375,8	4.813,8	5.420,9	4.803,4	4.874,2
Derivaten	-174,9	-142,8	-229,4	424,1	-85,9
Overige beleggingen	127,8				
Totaal	10.161,4	9.403,4	11.373,2	10.255,2	9.808,4
Beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3

	2023	2022	2021	2020	2019
Aandelen	1,9	1,7	2,0	1,7	1,4
Vastrentende waarden	2,3	2,2	2,5	2,2	1,9
Overig	0,4	0,1	0,1	0,2	-
Totaal	5,0	4,3	5,0	4,4	3,6
Rendement beleggingen voor risico pensioenfonds					
Rendement vastgoed	-5,0%	-6,8%	18,0%	-3,5%	11,7%
Rendement aandelen	12,8%	-9,8%	25,2%	9,6%	22,6%
Rendement vastrentende waarden	6,5%	-21,9%	-1,4%	4,4%	10,8%
Totaalrendement	8,3%	-16,8%	10,7%	5,8%	15,5%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	4,0%	2,0%	7,4%	7,2%	6,2%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	5,0%	4,3%	7,8%	7,2%	7,6%
Rendement beleggingen voor risico deelnemers					
Rendement vastgoed	7,6%	-23,5%	30,3%	-14,6%	25,9%
Rendement aandelen	15,8%	-10,3%	26,7%	5,1%	27,3%
Rendement vastrentende waarden	7,4%	-12,2%	2,5%	3,5%	13,0%
Totaalrendement	10,8%	-16,0%	11,7%	3,0%	19,8%
Kostenratio's					
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	396	306	281	262	250
Kosten vermogensbeheer / gemiddeld belegd vermogen	0,51%	0,42%	0,44%	0,46%	0,41%
Transactiekosten / gemiddeld belegd vermogen	0,12%	0,10%	0,12%	0,25%	0,18%

Meer informatie?

Meer informatie over het pensioenfonds vindt u op www.klmgrondfonds.nl. Hier kunt u ook een begrippenlijst bekijken met een toelichting op technische termen uit dit jaarverslag.

Vragen over het pensioenfonds of het gevoerde beleid kunt u stellen aan het bestuur met een e-mail naar bestuursbureau@klmgrondfonds.nl.

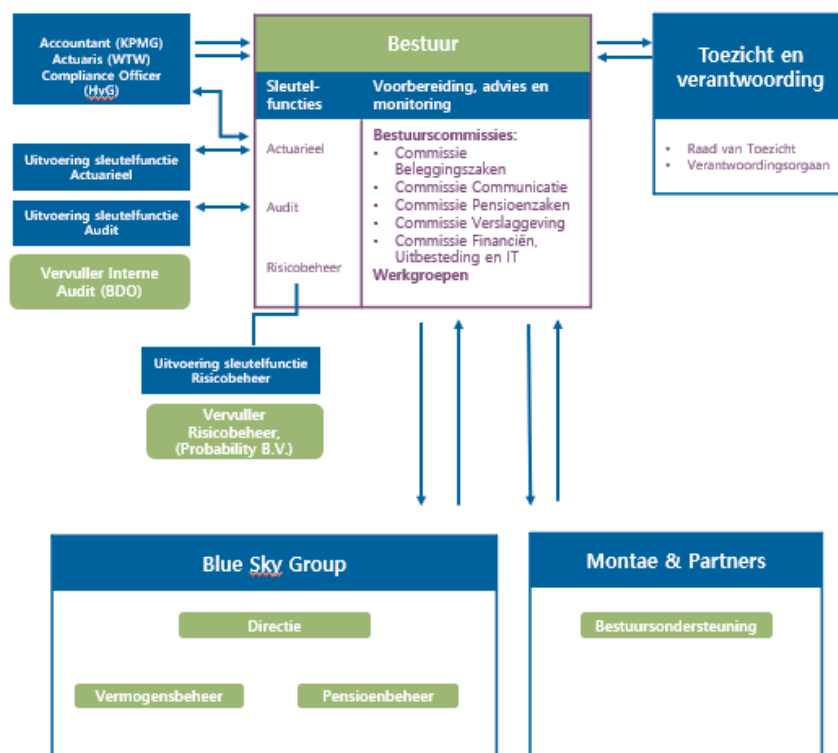
23

bestuursverslag

Bestuursverslag

1 Profiel pensioenfonds

1.1 Organisatie (situatie per ultimo 2023)

1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel

Juridische vorm

De Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM is een onafhankelijke rechtspersoon die los staat van KLM N.V. Voor de bescherming van de belangen van de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden is het wettelijk verplicht dat het pensioenfonds het pensioenvermogen afgescheiden van de verbonden onderneming beheert. Het pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds en is opgericht in 1932.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds kent een zogeheten paritair plus bestuursmodel. Het bestuur van het pensioenfonds bestaat uit leden die zijn voorgedragen vanuit de geledingen van werknemers, de pensioengerechtigden en de werkgever. Daarnaast zijn twee bestuursleden met specifieke expertise aan het bestuur toegevoegd. Deze bestuursleden zijn niet voorgedragen door de belanghebbenden. Een technisch voorzitter zonder stemrecht leidt de bestuursvergaderingen. Het pensioenfonds kent drie sleutelfuncties: actuariel, risicobeheer en audit. De sleutelfuncties hebben een controlerende en in voorkomende gevallen adviserende rol. De verantwoordelijkheid (het houderschap) voor de risicobeheerfunctie is belegd bij een bestuurslid, evenals de auditfunctie. Het houderschap van de actuariële sleutelfunctie wordt uitgevoerd door de certificerende actuaris.

Het bestuur legt verantwoording af over het gevoerde beleid aan het Verantwoordingsorgaan. Dit orgaan bestaat uit twaalf vertegenwoordigers van werknemers, pensioengerechtigden en de werkgever. Het interne toezicht wordt uitgeoefend door een Raad van Toezicht, die bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen.

Het pensioenfonds heeft het pensioen- en vermogensbeheer uitbesteed aan uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group. De bestuursondersteuning is ondergebracht bij Montae & Partners. Een actuaire van Blue Sky Group is adviserend actuaire van het pensioenfonds. De sleutelfunctie vervuller risicobeheer is extern belegd bij Probability B.V.. De vervuller van de sleutelfunctie audit is belegd bij BDO en van sleutelfunctie actuariael bij Towers Watson Netherlands B.V.

Het bestuur heeft KPMG Accountants N.V. aangesteld als accountant van het pensioenfonds en Willis Towers Watson Netherlands B.V. als certificerend actuaire. De compliance functie is belegd bij Holland van Gijzen Law LLP.

In de bijlage Personalia is de personele samenstelling van de organen van het pensioenfonds opgenomen.

1.3 Missie, visie en strategie

De missie, visie en strategie zijn in 2023 herijkt.

Missie

De missie van het pensioenfonds luidt:

Het KLM Algemeen Pensioenfonds voert op professionele en deelnemer dienende wijze de pensioenregelingen uit die zijn overeengekomen tussen KLM en de werknemersorganisaties voor KLM-grondpersoneel, waarbij het pensioenfonds oog heeft voor een leefbare wereld. Hierin streven we naar zo veel mogelijk koopkrachtbehoud, een goede kwaliteit/kostenverhouding en een evenwichtige afweging van de belangen van alle bij de pensioenregelingen betrokkenen.

Visie

De toekomstvisie luidt:

Het KLM Algemeen Pensioenfonds doorloopt, vanuit een solide positie in termen van uitvoering, kosten en klanttevredenheid, een ordentelijke transitie naar het nieuwe pensioenstelsel. In die nieuwe pensioenwereld is het fonds een solide en moderne aanbieder, met een solidair en hoogwaardig pensioenproduct voor KLM-grondpersoneel. Samen met de andere KLM-pensioenfondsen realiseren we synergie in de uitvoering van onze pensioenregelingen, met behoud van ieders eigenheid.

In onze deelnemerbediening sluiten we aan op de wensen van onze deelnemers en helpen we ze bij het bereiken van een passend pensioen, door ze te adviseren bij het maken van keuzes. We zorgen dat deelnemers dusdanig inzicht hebben in hun te bereiken pensioeninkomen dat ze handelingsperspectief hebben en zelf verantwoordelijkheid kunnen nemen voor aanvullende maatregelen indien nodig.

Niet alleen is onze pensioenregeling toekomstbestendig qua serviceniveau, kostenniveau en beleggingsresultaten, maar ook zijn wij als fonds herkenbaar vooruitstrevend in de bijdrage aan een leefbare wereld en nemen wij onze maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Een hoge tevredenheid van onze klanten is het logische gevolg.

Doelstelling en ambities

De statutaire doelstelling van het pensioenfonds is het verzekeren van ouderdoms-, nabestaanden- en invaliditeitspensioen voor het grondpersoneel van KLM. Het pensioenfonds heeft dit uitgewerkt in ambities voor onder meer koopkrachtbehoud, acceptabele risico's en aanvaardbare kosten.

Strategie

Het bestuur ziet voor de komende jaren de volgende strategische thema's. De thema's zijn uitgewerkt in strategische speerpunten die periodiek in het bestuur besproken worden.

Strategische thema's:

- Klaar zijn voor het nieuwe pensioenstelsel.
- Deelnemerbediening prominent.
- Bestuur in regie.
- ESG als leidend motief.
- Veranderkracht tonen / wendbaarheid

1.4 Doelgroep jaarverslag

Met dit jaarverslag informeert het pensioenfonds de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden en hun nabestaanden, KLM N.V., de interne en externe toezichthouders en andere belanghebbenden van het pensioenfonds over het gevoerde beleid en de financiële resultaten. Dit verslag betreft de formele, wettelijk vereiste verantwoording. Het pensioenfonds informeert deelnemers en pensioengerechtigden ook via andere communicatiemiddelen over het gevoerde beleid en de gerealiseerde resultaten.

1.5 Pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert de pensioenregeling uit voor het grondpersoneel van KLM en het personeel van KLM Flight Academy, en een afzonderlijke pensioenregeling voor het personeel van KLM Health Services.

De basispensioenregeling van het pensioenfonds is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling.

Daarnaast biedt het pensioenfonds een netto pensioenregeling aan voor werknemers met een pensioengevend salaris boven de aftoppingsgrens.

Basispensioenregeling

De basispensioenregeling heeft sinds 1 januari 2021 het karakter van een collectieve toegezegde bijdrageregeling (Collective Defined Contribution, oftewel CDC-regeling). Dit houdt in dat er pensioenopbouw wordt nagestreefd met een vaste premie voor de werkgever. Wanneer de premie in een bepaald jaar ontoereikend is, wordt de pensioenopbouw zodanig verlaagd dat de premie weer toereikend is.

De basispensioenregeling is een uitkeringsovereenkomst. In de basispensioenregeling bouwen deelnemers over een pensioengevend loon van maximaal EUR 128.810 (niveau 2023) ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen op. Het opbouwpercentage voor het ouderdomspensioen bedraagt (behoudens in geval van een ontoereikende premie) 1,875%. Het nabestaandenpensioen op opbouwbasis bedraagt 70% van het ouderdomspensioen.

Daarnaast is er een facultatief nabestaandenpensioen over toekomstige diensttijd, verzekerd op risicobasis. Dit nabestaandenpensioen bedraagt 70% van de toekomstige opbouw van het ouderdomspensioen. De deelnemer kan afzien van deze risicoverzekering.

Verder voorziet de basispensioenregeling in een:

- wezenpensioen;
- Anw-hiaatverzekering;
- arbeidsongeschiktheidspensioen en premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid.

Netto pensioenregeling

De netto pensioenregeling is een premieregeling. Deelnemers met een pensioengevend loon boven EUR 128.810 (niveau 2023) sparen op vrijwillige basis voor een aanvullend pensioenkapitaal. De premie die het pensioenfonds hiervoor op het nettoloon (boven de aftoppingsgrens) laat inhouden, is leeftijdsafhankelijk. Het pensioenfonds belegt de ontvangen premies volgens het 'life cycle'-principe: naarmate de pensioendatum dichterbij komt, verlaagt het pensioenfonds het risicoprofiel

van de beleggingen. De deelnemer koopt met het netto pensioenkapitaal op de pensioendatum een netto pensioenuitkering bij een verzekeraar. De netto pensioenregeling is gedeeltelijk ook een uitkeringsovereenkomst. Voor de partner en kinderen van de deelnemer heeft het pensioenfonds een netto nabestaandenpensioen en een netto wezenpensioen verzekerd. Het pensioenfonds brengt hiervoor een overlijdensrisicopremie in mindering op de premie-inleg. Bij overlijden van de deelnemer keert het pensioenfonds het netto nabestaandenpensioen en het netto wezenpensioen uit aan de achterblijvende partner en kinderen.

1.6 Risicohouding

Op grond van het financiëletoetsingskader (FTK) moet ieder pensioenfonds zijn risicohouding bepalen en vastleggen. Daarmee geven het pensioenfonds en zijn belanghebbenden aan in hoeverre ze risico's willen lopen bij de pensioenuitvoering. In 2022 heeft het Pensioenfonds het risicopreferentieonderzoek uitgevoerd.

Het bestuur heeft de risicohouding van het pensioenfonds bepaald na overleg met de arbeidsvoorwaardelijke partijen, het Verantwoordingsorgaan en de Raad van Toezicht. Allereerst gaat het om de kwalitatieve risicohouding. De belanghebbenden van het pensioenfonds delen de langetermijndoelstelling van het pensioenfonds. Voor de kortere termijn hebben de premiebetalers (werkgever en werknemers) voorkeur voor een stabiele pensioenpremie, passend bij de pensioenambitie. De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige aanspraakgerechtigden) willen graag een waardevast pensioen. Daarnaast is er een kwantitatieve lange- en kortetermijnrisicohouding.

De risicohouding voor de korte termijn komt tot uitdrukking in het vereist eigen vermogen (VEV) inclusief bandbreedte. De bandbreedte is eind Q4 2023 vastgesteld op +/- 3,5%-punt van het strategisch VEV van 26,7%.

Voor de lange termijn hangt de kwantitatieve risicohouding samen met de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de haalbaarheidstoets. In verband met de eind 2022 gewijzigde indexatieambitie voor actieve deelnemers is begin 2023 een nieuwe aanvangshaalbaarheidstoets uitgevoerd. Op grond hiervan is geconcludeerd dat de eerder gedefinieerde ondergrens niet meer voldeed. Deze ondergrens is daarom aangepast en sociale partners zijn hierover geïnformeerd. Deze ondergrenzen voor het pensioenresultaat zijn:

- mediaan scenario: 90%;
- relatieve maximale afwijking in slechtweerscenario: 35%;
- mediaan scenario vanuit dekkingsgraad die voldoet aan VEV: 92% (was 90%).

Voor de netto pensioenregeling heeft het bestuur de risicohouding tijdens de opbouwfase vastgesteld op de maximaal aanvaardbare afwijking van het pensioen in een pessimistisch scenario (5% percentiel) ten opzichte van een mediaan scenario.

De risicohouding is daarbij getoetst aan de regeling tot vaststelling van de rekenmethodieken voor weergave van het ouderdomspensioen in scenario's (Uniforme Rekenmethodiek) en de uniforme set die DNB beschikbaar stelt.

Het nemen van risico is in de visie van het pensioenfonds inherent aan het behalen van voldoende rendement. Voldoende rendement is een voorwaarde voor het realiseren van de ambitie om de pensioenen en opgebouwde aanspraken te kunnen indexeren. Over het algemeen heeft het pensioenfonds daarom een licht offensieve 'risk appetite'. Dit is de mate van risico die het pensioenfonds bereid is te accepteren zonder dat de realisatie van de fondsdoelstellingen in gevaar komt.

2 Externe ontwikkelingen

2.1 Financiële markten in 2023

Het jaar 2023 stond in het teken van drie thema's: inflatie, financiële stabiliteit en groei. Sinds het einde van de coronapandemie is inflatie terug van weggeweest. Centrale banken reageerden met een ongekend aantal renteverhogingen. Door de vertraagde impact op de reële economie brengt dit risico's voor de (financiële) stabiliteit en de economische groei met zich mee. In onderstaande figuur hebben we een aantal van de gebeurtenissen op deze kernthema's geplott.

Figuur: Inflatie, stabiliteit en groei zijn de drijfveren voor ontwikkeling op financiële markten

Inflatie

Hoewel de piekinflatie eind 2022 werd bereikt, bleek prijsstabiliteit in 2023 nog ver weg. Het is vooral de kerninflatie die door de krappe arbeidsmarkten moeilijk te beteugelen blijkt. Zodoende is het maar de vraag of de rentepiek afgelopen jaar al is bereikt. Per saldo liggen de voor het pensioenfonds relevante renteniveaus per eind 2023 op een lager niveau dan per eind 2022. Dit heeft directe (negatieve) impact op onze dekkingsgraad.

Stabiliteit

Dat renteverhogingen risico's opleveren voor de financiële stabiliteit bleek in de eerste helft van 2023 nog maar eens duidelijk. Slecht gemanagede regionale banken in de Verenigde Staten en Credit Suisse in Zwitserland vielen om. Deze bankenstress heeft geen materieel effect op het resultaat van het pensioenfonds gehad maar de stabiliteit van het financiële systeem is hierdoor behoorlijk op de proef gesteld. Naast de onzekerheid rond de financiële stabiliteit, speelde geopolitieke (in)stabiliteit ook een steeds grotere rol in het afgelopen jaar. De Russische oorlog in Oekraïne, de spanningen tussen China en Taiwan en het conflict tussen Israël en Hamas geven allemaal onzekerheden waar financiële markten niet van houden. Bovendien vergroten deze ontwikkelingen de kans op economische fragmentatie. Daar zagen we afgelopen jaar al tekenen van met inflatie in de VS, stagflatie in Europa en deflatie in China.

Groei

Economische groei is ook een belangrijke graadmeter voor centrale bankiers in hun strijd tegen inflatie. In dit geval is goed nieuws eigenlijk slecht nieuws, want wanneer de economische groei te hoog blijft, zal het lastiger worden om de inflatie te reduceren. Tussen de Verenigde Staten en de Eurozone ontstaat er wel verschil tussen het pad van economische groei. Waar in de Verenigde Staten de groei zich sterk blijft ontwikkelen, zitten enkele landen in de Eurozone al in een milde recessie. In de Verenigde Staten ontstaat nu het probleem dat de economische groei te gunstig is om inflatie richting de gewenste doelstelling van 2% te krijgen. Voor de aandelenportefeuille was met name deze ontwikkeling in de Verenigde Staten gunstig, waardoor deze sterk positieve rendementen liet zien. In de Eurozone begint zich de vraag op te werpen of het niveau van de rente van de Europese Centrale Bank te hoog is voor de staat van de economie. Voor centrale bankiers en beleidsmakers aan beide kanten van de oceaan blijft het dus meerdere ballen tegelijkertijd hoog houden tijdens een periode van financiële en economische onzekerheden.

2.2 Wetgeving en overheidsbeleid

Nieuw pensioenstelsel

Wet Toekomst Pensioenen

In december 2022 heeft de Tweede Kamer ingestemd met het wetsvoorstel toekomst pensioenen. Het wetsvoorstel is eind mei 2023 door de Eerste Kamer goedgekeurd. Op 1 juli 2023 is de Wet Toekomst pensioenen (Wtp) in werking getreden.

In de wet zijn twee contractvormen opgenomen, de solidaire premieregeling en de flexibele premieregeling. Het is aan de sociale partners om een contractvorm te kiezen.

Solidaire premieregeling

De solidaire premieregeling is een premieovereenkomst met solidariteitselementen. Sociale partners bepalen een pensioendoelstelling (de ambitie), leggen deze vast en spreken de premie af die naar verwachting nodig is om de doelstelling te realiseren. De deelnemers krijgen een premie toegezegd. In de opbouwfase wordt de premie toegevoegd aan een voor de uitkering gereserveerd vermogen. In de uitkeringsfase wordt steeds een stukje aan het vermogen onttrokken op basis van een projectierendement.

Het vermogen wordt collectief belegd. Pensioenfondsen en sociale partners bepalen samen hoe ze deelnemersgroepen willen beschermen tegen het renterisico en hoe rendementen worden toebedeeld.

Er komt een verplichte collectieve solidariteitsreserve. Dit is een collectief vermogen dat wordt gevuld uit premies en/of overrendement. De reserve moet een bijdrage leveren aan de risicodeling tussen de generaties en aan de stabiliteit van pensioenuitkeringen en persoonlijke pensioenvermogens.

Flexibele premieregeling

Daarnaast kunnen sociale partners kiezen voor de flexibele premieregeling. De opbouwfase en uitkeringsfase blijven gescheiden en optioneel kan een risicodelingsreserve worden aangehouden.

De deelnemer bouwt een individueel pensioenvermogen op. De eventuele risicodelingsreserve kan bijdragen aan het delen van langlevensrisico's en arbeidsongeschiktheidsrisico's.

Transitieplan

De werkgever moet een transitieplan opstellen en hierin alle overwegingen en berekeningen opnemen die ten grondslag liggen aan de afspraken die in het arbeidsvoorwaardelijk overleg zijn gemaakt. Ook geeft de werkgever hierin aan hoe wordt omgegaan met de reeds opgebouwde aanspraken. De wet schrijft een transitiepad voor waarin bestaande rechten in beginsel worden omgezet naar het nieuwe contract ("invaren").

Implementatie- en communicatieplan

Het Pensioenfonds gaat in een implementatieplan vastleggen hoe de uitvoering wordt voorbereid en hoe de transitie wordt uitgevoerd. Daarnaast zal het Pensioenfonds een communicatieplan opstellen dat de deelnemers in ieder geval persoonlijk inzicht geeft in de hoogte van het pensioen dat zij vóór en na de transitie mogen verwachten.

Financiële compensatie

Als er sprake is van achteruitgang voor een deelnemer of een groep deelnemers, dan moet daarvoor een adequate compensatie worden aangeboden. Het begrip "adequaat" moet in het arbeidsvoorwaardelijk overleg worden ingevuld.

Transitie-ftk

In het transitie-ftk dat voor de invoering van de Wet Toekomst pensioenen geldt tussen juli 2023 en uiterlijk 2027, is geregeld dat onder bepaalde voorwaarden pensioenen niet verlaagd hoeven te

worden. Ook biedt het transitie-ftk ruimte voor indexatie van de pensioenen als een pensioenfonds een dekkingsgraad van 105 procent of hoger heeft. Eerder indexeren is al vanaf 2022 mogelijk gemaakt.

Voorbereiding transitie naar nieuw pensioenstelsel

Op 30 mei 2023 is het wetsvoorstel over het nieuwe pensioenstelsel aangenomen in de Eerste Kamer waarmee de Wet toekomst pensioenen (WTP) een feit was. Op 1 juli 2023 is de wet in werking getreden. Op 1 januari 2028 zal de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel door alle pensioenfondsen moeten zijn gemaakt. Het pensioenfonds heeft in samenspraak met AVO het voornemen om op 1 januari 2026 over te gaan naar de nieuwe regeling.

Het ontwerp en de invoering van de nieuwe pensioenregeling is een groot en complex project. Dit vraagt van het pensioenfonds een goed georganiseerd proces, in samenwerking met het AVO, het Verantwoordingsorgaan, de Raad van Toezicht, de sleutelfunctiehouders en met de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group. Voor de uitvoering van dit project is een projectorganisatie ingericht met enkele bestuursleden vanuit verschillende disciplines, enkele adviseurs en een projectleider. Zij vormen samen de werkgroep Nieuw Pensioenstelsel die met regelmaat bijeenkomt om sturing aan het project te geven en het bestuur te adviseren. De werkgroep heeft een project mijlpalenplanning gemaakt, die continue wordt gemonitord en waar nodig bijgesteld. De risicoanalyse op het project wordt periodiek geüpdatet.

Dit traject is al in 2022 gestart met een verkenningsfase waarin veel aandacht is besteed aan het verwerven van inzicht in de mogelijkheden van en keuzes in de nieuwe wetgeving. In dit traject zijn de fondsgremia en AVO-partijen meegenomen, zodat iedereen met goede kennis van zaken zijn rol in het project kan oppakken. Na de verkenningsfase is gestart met een verdiepingsfase die medio 2023 is afgerond. In de verdiepingsfase zijn onder meer de effecten en consequenties van verschillende keuzes die de nieuwe wetgeving biedt, onderzocht. Deze inzichten waren nodig voor zowel AVO-partijen als het pensioenfonds om goed invulling te kunnen geven aan hun rol in het komen tot een nieuwe pensioenregeling voor het pensioenfonds.

Aan AVO is het om arbeidsvoorwaardelijke keuzes m.b.t. de nieuwe pensioenregeling te maken en een transitieplan op te stellen. Aan het pensioenfonds is het om het fondsbeleid voor de nieuwe regeling op te stellen en te bepalen of het fonds het door AVO opgestelde transitieplan kan uitvoeren (opdrachtaanvaarding).

Het AVO is op basis van de inzichten uit de verdiepingsfase aan de slag gegaan om een transitieplan op te stellen. Hierin leggen AVO-partijen hun afspraken vast over de keuze voor het type contract (een solidaire premieregeling), de ambitie, de premie, regelingselementen en het invaren. De transitieplannen zijn medio april 2024 door het pensioenfonds ontvangen. Dit is later dan de oorspronkelijke planning maar AVO en fonds hebben tussentijds afstemming gehad om, met behoud van ieders rol, de keuzes aan AVO-kant en fondskant op elkaar af te stemmen. Het fondsbestuur heeft waardering voor de gedegen wijze waarop het AVO het transitieplan en de onderbouwing daarvan heeft aangepakt en voor de bereidheid om tussentijds over het verloop van het proces met het pensioenfonds af te stemmen.

In 2023 zijn door het pensioenfonds verschillende activiteiten ondernomen:

- Er is onder deelnemers een risicopreferentieonderzoek uitgevoerd, zodat in de vormgeving van de nieuwe regeling goed aangesloten kan worden bij de voorkeuren van onze deelnemers.
- Het bestuur heeft in februari 2023 een opdrachtaanvaardingskader vastgesteld, hierin benoemt het bestuur waaraan zij de door AVO te bepalen nieuwe pensioenregeling (het transitieplan) op gaat toetsen. In dit kader zijn zowel wettelijke vereisten opgenomen als fondseigen beleid en uitgangspunten.
- Onderdeel van dit opdrachtaanvaardingskader is een evenwichtigheidskader. Hierin zijn waardevastheid, solidariteit en stabiliteit als principes benoemd waaraan de nieuwe regeling in gelijke mate moet voldoen. Begrijpelijkheid en uitvoerbaarheid ziet het bestuur als randvoorwaarden. Het bestuur zal de te nemen besluiten steeds toetsen aan dit kader om de evenwichtigheid van haar besluiten voor verschillende deelnemersgroepen en leeftijdscohorten te borgen en vast te leggen.

- Er is een plan van aanpak opgesteld conform het Kader Datakwaliteit van de Pensioenfederatie om de datakwaliteit voor het invaren te kunnen vaststellen. In 2023 is de eerste van de 6 fases uit dit plan doorlopen.
- Er is een kaderstelling voor een uit te voeren ALM-studie NPS vastgesteld die in de eerste helft van 2024 wordt uitgevoerd. Dit moet leiden tot het vaststellen van een risicohouding in het NPS en vervolgens tot een beleggingsbeleid.
- Besloten is in 2023 geen gebruik te maken van het transitie-FTK
- Het pensioenfonds is bezig beleidskeuzes te maken voor de uitvoering van de nieuwe regeling. Dit heeft in 2023 geleid tot voorgenomen beleid op de onderdelen: solidariteitsbeleid, uitkeringsbeleid en beleggingsbeleid. Gezien de samenhang met de keuzes die het AVO maakt in het transitieplan en de wettelijke vereisten (die nog steeds deels in ontwikkeling zijn) zal in 2024 tijdens de opdrachtaanvaarding het totale fondsbeleid definitief worden vastgesteld.
- Het pensioenfonds is ook gestart om zich voor te bereiden op het opstellen van het implementatieplan en een transitiecommunicatieplan. Voor de deelnemers brengt de nieuwe regeling een behoorlijke verandering met zich mee. Het bestuur wil hen meenemen in het veranderingsproces door ze op de goede momenten en op een goede manier de juiste informatie te geven, zeker ook over de hoogte van hun pensioen. Daarom wordt er periodiek onderzoek gedaan onder de deelnemers.
- Goede en betrouwbare IT aangepast op de WTP is een voorwaarde voor uitvoering van de nieuwe regeling. Dit gebeurt vanuit Blue Sky Group aan de hand van het project Horizon (richt zich op de transitie naar het nieuwe stelsel). Bestuursleden van het fonds participeren in een klankbordgroep.

In dit hele proces hebben de fondsgremia vanuit de wetgeving een belangrijke rol. Het Verantwoordsdingsorgaan in advisering van het bestuur over het invaarbesluit, de uitvoeringsovereenkomst en het communicatieplan en de Raad van Toezicht om goedkeuring te verlenen aan het invaarbesluit. Om hen in staat te stellen deze rol goed te vervullen heeft het bestuur regelmatig en intensief overleg en afstemming met het Verantwoordsdingsorgaan en de Raad van Toezicht. Dit regelmatige overleg geeft het bestuur ook goede input voor haar afwegingen in het proces. Het bestuur dankt Verantwoordsdingsorgaan en Raad van Toezicht voor de gedegen en waardevolle wijze waarop zij hun rol vervullen.

Het jaar 2023 was voor wat betreft het Nieuw Pensioenstelsel-proces een intensief jaar voor het pensioenfonds en dat zal ook zeker gelden voor 2024. Met de opdrachtaanvaarding en beoordeling van het concept invaarbesluit is door het pensioenfonds gestart. In 2024 zal de opdrachtaanvaarding worden afgerond. Parallel hieraan loopt de totstandkoming van het implementatie- en communicatieplan, alsmede het plan van aanpak voor de uitvoering door Blue Sky Group en het datakwaliteitstraject. Het implementatieplan wordt volgens plan begin oktober 2024 ingediend bij DNB en het communicatieplan op dezelfde datum bij AFM. Een ambitieuze planning waarvoor iedereen klaar staat om in 2024 te realiseren.

Verhoging AOW-leeftijd

De Wet temporisering AOW-leeftijd is op 1 januari 2020 in werking is getreden. De AOW-leeftijd stijgt daardoor minder snel dan voorheen. In 2022 steeg de AOW-leeftijd naar 66 jaar en 7 maanden, in 2023 naar 66 jaar en 10 maanden en in 2024 komt de AOW-leeftijd uit op 67 jaar. Vanaf 2025 is de stijging van de AOW-leeftijd gekoppeld aan de stijging van de levensverwachting. Voor de jaren 2024 tot en met 2027 blijft de AOW-leeftijd op 67 jaar. In 2028 gaat de AOW-leeftijd omhoog naar 67 jaar en drie maanden. Deze AOW-leeftijd geldt ook in 2029.

Op grond van de Wet op de loonbelasting 1964 blijft de pensioenrichtleeftijd, de rekeneenheid die pensioenfonds gebruiken voor de bepaling van het fiscaal maximale pensioen, tot en met 2025 ongewijzigd op 68 jaar. De pensioenrichtleeftijd maakt geen onderdeel uit van het fiscale kader onder de Wet toekomst pensioenen maar wel van het overgangsrecht.

Bedrag ineens

De Eerste Kamer heeft op 12 januari 2021 ingestemd met het wetsvoorstel 'Bedrag ineens, Regeling Vervroegde Uittreding (RVU) en Verlofsparen' ingestemd. Onderdeel hiervan is de mogelijkheid van een

uitkering van een bedrag ineens bij pensioeningang. De inwerkingtreding van het bedrag ineens is al meerdere malen verschoven. In 2023 heeft de minister aangegeven dat de inwerkingtredingsdatum op zijn vroegst 1 januari 2025 zal zijn.

Nabestaandenpensioen

Nagenoeg gelijktijdig met het verschijnen van de Hoofddijnennotitie over het nieuwe pensioencontract heeft de Stichting van de Arbeid (STAR) een advies uitgebracht over het nabestaandenpensioen. Dit zal eenvoudiger en uniformer worden en gaat er volgens de wetgever voor zorgen dat het nabestaandenpensioen meer wordt gestandaardiseerd, adequater en begrijpelijker wordt en dat de risico's voor nabestaanden worden verkleind. Dit met als doel om eventuele schrijnende situaties bij overlijden van een deelnemer zoveel mogelijk te voorkomen. De overlegpartijen hebben in het pensioenakkoord afgesproken dat ze het advies van de STAR voor de nieuwe opzet van het nabestaandenpensioen zullen volgen. De wijziging van het nabestaandenpensioen is onderdeel van de Wet toekomst pensioenen.

Pensioenverdeling bij scheiding

In september 2019 is het wetsvoorstel "Wet Pensioenverdeling bij scheiding 2021" ingediend bij de Tweede Kamer. Het wetsvoorstel wijkt fundamenteel af van de huidige situatie. In de nieuwe situatie krijgt de ex-partner automatisch een eigen aanspraak op een deel van het ouderdomspensioen van de deelnemer (conversie), tenzij betrokkenen andere afspraken maken. Het wetsvoorstel bevat ook nieuwe regels voor de verdeling van het partnerpensioen.

In maart 2022 heeft de minister in de Tweede Kamer bij de aanbidding van het wetsvoorstel toekomst pensioenen aangekondigd dat de beoogde datum van inwerkingtreding wordt verschoven naar 1 januari 2027, om twee redenen. Ten eerste kunnen pensioenuitvoerders hierdoor in de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel alvast rekening houden met de aanpassingen die volgen uit het wetsvoorstel pensioenverdeling bij scheiding. Ten tweede voorkomt uitstel dat pensioenuitvoerders kort na elkaar twee ingrijpende (ICT-)wijzigingen moeten doorvoeren.

Wijziging wet waardeoverdracht klein pensioen

Op 1 januari 2023 is de wet inwerking getreden die het mogelijk maakt om de waarde van alle kleine (bruto) ouderdomspensioenen (tweede pijler) over te dragen en kleine netto pensioenen af te kopen. In 2023 heeft het pensioenfonds, voor de basispensioenregeling, uitvoering gegeven aan deze wettelijke mogelijkheden.

Code Pensioenfondsen

De Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid hebben in 2023 de Code Pensioenfondsen uit 2018 herzien. De herziene Code is op 1 januari 2024 inwerking getreden en is aangepast aan de maatschappelijke ontwikkelingen rond onder meer diversiteit, inclusie en duurzaamheid. Ook zijn aanpassingen doorgevoerd in verband met de wettelijke ontwikkelingen zoals de Wet toekomst pensioenen.

Geschilleninstantie Pensioenfondsen

Een separaat onderdeel van de Wtp betreft de oprichting van de Geschilleninstantie Pensioenfondsen die op 1 januari 2024 van start is gegaan. De Geschilleninstantie Pensioenfondsen behandelt pensioengeschillen tussen individuele deelnemers en pensioenfondsen over de uitvoering van het pensioenreglement nadat de interne klachtenprocedure is doorlopen. Het pensioenfonds heeft zich in december 2023 bij de Geschilleninstantie Pensioenfondsen aangesloten en de klachtenregeling hierop aangepast.

2.3 Toezicht in 2023

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van verschillende toezichthoudende instanties. In de praktijk heeft het pensioenfonds vooral te maken met De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM).

DNB

Het toezicht van DNB is op basis van de Actualisatie Toezicht Methodologie (ATM) en is risico-gebaseerd. DNB kon daardoor de frequentie van de vaste overlegmomenten loslaten. DNB plant in ieder geval een keer per jaar een overlegmoment met het bestuur (of een delegatie) om de recente ontwikkelingen te bespreken. Een keer per twee jaar worden de risicoscores met het bestuur (of een delegatie) besproken. Zonodig is er extra overleg met het bestuur.

De volgende contacten hebben in 2023 plaatsgevonden:

- Uitvraag premies en indexatie 2024
- Terugkoppeling onderzoeken Risicohouding en Contract transitie WTP
- Vraag over toepassing van de tijdelijke regeling toeslagverlening (AMvB)
- (Voorgenomen) benoeming en herbenoemingen
- Benchmarkrapportage informatiebeveiliging 2022
- Definitieve rapportage datakwaliteitsonderzoek Blue Sky Group
- Toezichtskalender
- Melding toezichtantecedent AFM en intrekking toezichtantecedent AFM

Verder participeerde het pensioenfonds in een aantal sectorbrede uitvragen:

- Een uitvraag over niet-financiële risico's, de uitvraag integriteit als onderdeel van de uitvraag niet-financiële risico's.
- Een periodiek uitvraag van de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel.

Voortgang opvolging mitigatiebrief informatiebeveiliging

Het pensioenfonds heeft in februari 2022 een brief van DNB ontvangen over de beheersing van de informatiebeveiliging. Uit een self assessment blijkt dat zowel voor het pensioenfonds als voor Blue Sky Group niet alle beheersingsmaatregelen voldoen aan het volwassenheidsniveau zoals vastgesteld in de DNB Good Practice Informatiebeveiliging. DNB heeft het pensioenfonds en Blue Sky Group verzocht om de beheersmaatregelen te verbeteren en op niveau te houden. Op 18 juli 2023 heeft het pensioenfonds DNB geïnformeerd dat het pensioenfonds de beheersmaatregelen op het door DNB verwachte volwassenheidsniveau heeft gebracht. Op 10 oktober 2023 heeft DNB aangegeven dat zij geen verdere vragen heeft en het dossier sluiten.

DNB is tevens door het pensioenfonds geïnformeerd dat Blue Sky Group de beheersingsmaatregelen nog niet op het vereiste niveau heeft gebracht. Blue Sky Group houdt het pensioenfonds met voortgangsrapportages periodiek op de hoogte van de voortgang. Daarnaast vinden er gesprekken plaats tussen het pensioenfonds en Blue Sky Group.

AFM

De AFM heeft de wettelijke taak om toezicht te houden op alle informatie die pensioenfondsen beschikbaar stellen of verstrekken aan deelnemers, waaronder de informatie over tijdelijke toeslagverlening. De AFM heeft het pensioenfonds verzocht om informatie over de doelgroepen van toeslagverlening, inclusief voorbeelden. Het pensioenfonds heeft gehoor gegeven aan deze uitvraag.

De volgende contacten hebben in 2023 plaatsgevonden:

- Informatie over SFDR en Taxonomie
- Informatieverzoek Toezichtrapportage tweedepijlerpensioen 2022
- Terugkoppeling Kerncijferoverzicht opgave 2021 en 2022
- Informerende brief van de AFM over de SFDR en taxonomie d.d. 16 februari 2023; De conclusie uit deze brief is dat de AFM geen bericht meer van het pensioenfonds verwacht en het SFDR-onderzoek sluit.

Normoverdracht onderzoek tijdelijke toeslagverlening

Het pensioenfonds heeft op 20 maart 2023 een brief van de AFM ontvangen inzake 'normoverdracht onderzoek tijdelijke toeslagverlening'. Op 3 november 2023 heeft de AFM een terugkoppelingsbrief gestuurd. Deze terugkoppelingsbrief vervangt de eerder verzonden normoverdragende brief, die hiermee als niet verzonden kan worden beschouwd waardoor er geen sprake meer is van een maatregel vanuit de AFM.

Intern toezicht

Naast extern toezicht kent het pensioenfonds intern toezicht in de vorm van een Raad van Toezicht. De Raad van Toezicht richt zich op de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het pensioenfonds, met bijzondere aandacht voor het risicobeheer en de evenwichtige belangenafweging. De Raad van Toezicht is een orgaan van het pensioenfonds en houdt continu toezicht. Daarnaast heeft de Raad van Toezicht bevoegdheden, zoals goedkeuring van een aantal wettelijk bepaalde bestuursbesluiten. Daarbij gaat het onder meer om de vaststelling van het jaarverslag, de profielschets voor de bestuursleden, het beloningsbeleid en de collectieve waardeoverdracht.

Ook heeft de Raad van Toezicht de bevoegdheid om het bestuur of bestuursleden te schorsen of te ontslaan, en kan de Raad van Toezicht de benoeming van een bestuurder beletten indien deze naar het oordeel van de Raad van Toezicht niet aan de profielschets voldoet. Hoofdstuk 5 (Governance) gaat vanuit bestuursperspectief nader in op de werkzaamheden van de Raad van Toezicht. In dit verslag is voorts een samenvatting van de rapportage van de Raad van Toezicht over 2023 opgenomen.

3 Interne ontwikkelingen

3.1 Financiële positie pensioenfonds

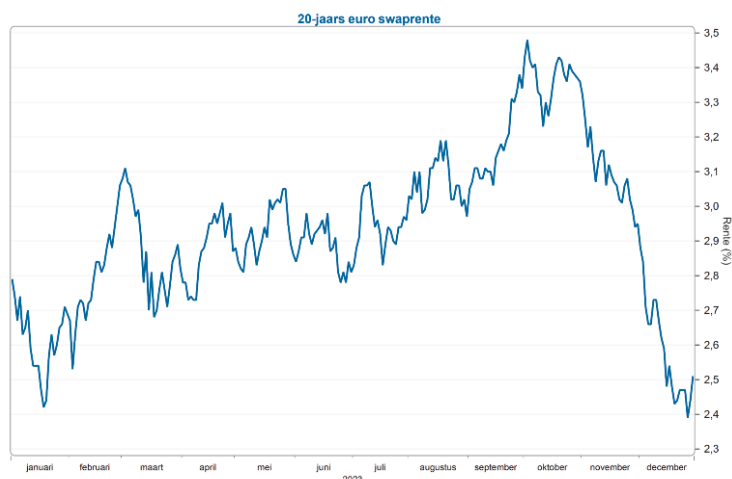
Vermogensontwikkeling

Het pensioenfonds behaalde in 2023 een totaalrendement van 8,3% (netto totaalrendement excl. vergoeding fiduciair, zie hoofdstuk 6.2).

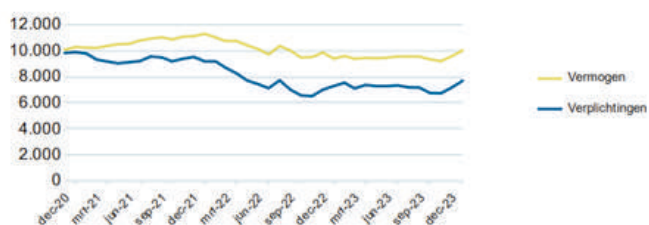
Het genoemde rendement is het nettorendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten

Door de gedaalde rente nam de waarde van de verplichtingen toe. In het algemeen geldt: hoe lager de rente, hoe hoger de boekwaarde van de verplichtingen. De verandering in de waarde van de verplichtingen als gevolg van een verandering van de rente is een risico voor het pensioenfonds. Het eerste figuur hieronder laat zien hoe de twintig jaars-swaprente zich in 2023 ontwikkelde. Het tweede figuur laat de ontwikkeling zien van de verplichtingen en de beleggingen over de tijd.

Figuur: renteontwikkeling over 2023

Figuur: ontwikkeling vermogen en verplichtingen van het pensioenfonds (2021-2023), (x € mln)

(Beleids)dekkingsgraad

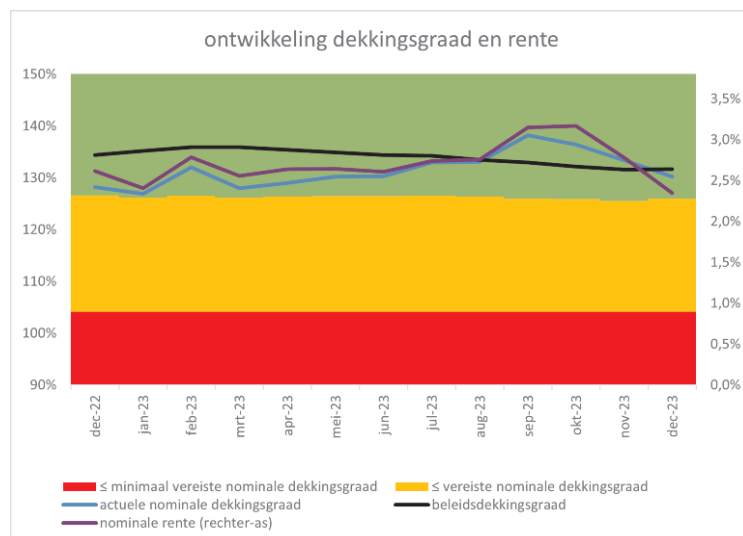
De dekkingsgraad geeft de financiële gezondheid van een pensioenfonds weer.

De nominale dekkingsgraad laat de verhouding zien tussen het vermogen van het pensioenfonds aan de ene kant en de waarde van alle toegezegde pensioenen exclusief toekomstige indexatie (de verplichtingen) aan de andere kant.

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de laatste 12 maandelijkse nominale dekkingsgraden en moet worden gebruikt voor beleidsbeslissingen.

Het pensioenfonds stelt de waarde van de verplichtingen vast met de door DNB gepubliceerde rente. De vereiste dekkingsgraad geeft aan hoe hoog de beleidsdekkingsgraad van een pensioenfonds wettelijk moet zijn. De vereiste buffer vangt de schommelingen in de waarde van de beleggingen en de verplichtingen op. De hoogte van de vereiste dekkingsgraad verschilt per pensioenfonds en is onder andere afhankelijk van het beleggingsbeleid. Als de beleidsdekkingsgraad onder de vereiste dekkingsgraad komt, heeft het pensioenfonds onvoldoende reserves in kas. Er is dan sprake van een reservetekort. Onderstaande figuur vertoont het verloop van de dekkingsgraad afgezet tegen de vereiste dekkingsgraad. De rechter as toont de rente waartegen de verplichtingen worden gewaardeerd.

Figuur: ontwikkeling dekkingsgraad en rente

De beleidsdekkingsgraad eind 2023 was 131,7%. Dit is hoger dan de wettelijk vereiste dekkingsgraad voor het pensioenfonds van 126,0%. Er is dan sprake van een reserveoverschot. Het pensioenfonds heeft daarom geen herstelplan hoeven op te stellen en in te dienen bij DNB.

Premiedekkingsgraad

De premiedekkingsgraad geeft aan hoeveel premie wordt betaald voor de nieuwe pensioenopbouw. In 2023 was de premiedekkingsgraad 109%, door de van toepassing zijnde methodiek voor de premiereserve (2022: 75%).

Indexatie 2023 en 2024

Indexatie per 1 januari 2023

Het pensioenfonds mag gedeeltelijk indexeren als de beleidsdekkingsgraad hoger is dan 110% en mag volledig indexeren vanaf een beleidsdekkingsgraad van ongeveer 137% (eind 2023). Eind 2022 was dit ongeveer 149%. Per 1 januari 2023 is besloten de pensioenen met 11,39% te indexeren. Hier is bewust gekozen voor het bewaken van de balans tussen een ruime indexering en het behouden van een gezonde financiële positie. Daarom is niet de volledige indexatie van 16,9% toegekend.

Indexatie per 1 januari 2024

De afgeleide Consumenten Prijsindex voor alle huishoudens gemeten over oktober 2022 tot oktober 2023 was -2,0%. Op grond van de pensioenwet leiden toeslagen alleen tot een toename van de pensioenen. Daarom is de negatieve prijsindex op nul gesteld en kon er op 1 januari 2024 geen toeslag worden verleend.

Versoepelde regels

Vanwege de overgang naar het nieuwe stelsel heeft de wetgever wel extra ruimte gegeven om te indexeren. Het bestuur had de mogelijkheid eind 2023 om de indexatie van 2022 te herzien. Een extra indexatie verlaagt de dekkingsgraad, waardoor de risico's op invaren naar het nieuwe stelsel toenemen en zorgt voor een toenemende complexiteit door terugwerkend te moeten corrigeren. Dit zijn in deze tijd extra aspecten die het bestuur moet meewegen.

Naast het zoveel mogelijk willen indexeren vindt het bestuur een verstandig financieel beleid in het belang van alle deelnemers belangrijk. Consistent handelen binnen het beleid hoort daarbij. Dit betekent dat wij ervoor hebben gekozen om niet met terugwerkende kracht de indexatie van eind 2022 te herzien.

Het fonds staat er gelukkig goed voor, maar er spelen momenteel wereldwijd risicovolle ontwikkelingen. Er is daarom een sterke financiële positie nodig om mogelijke klappen op te kunnen vangen. En dat is nodig

om zonder strubbelingen op een evenwichtige manier over te kunnen naar de nieuwe pensioenregeling. Het bestuur hecht eraan om met de nieuwe pensioenregeling een goede start te maken. De forse buffer die we hebben stelt ons straks in staat om, zelfs bij enige tegenwind op de financiële markten, nog onevenwichtigheden te repareren, pensioenen te verhogen, mogelijke verlagingen te beperken en historische achterstanden in te halen.

Haalbaarheidstoets

Het bestuur en de partijen van het arbeidsvoorwaardelijk overleg beoordelen met deze toets hoe de gemaakte beleidskeuzes en gekozen ondergrenzen (zie paragraaf 1.6 Risicohouding) zich verhouden tot de geformuleerde pensioenambitie. Er wordt uitgegaan van een horizon van 60 jaar en van ongewijzigd pensioenbeleid. Een pensioenfonds is wettelijk verplicht jaarlijks een haalbaarheidstoets uit te voeren. Bij een significante wijziging is een aanvangshaalbaarheidstoets verplicht.

De haalbaarheidstoets maakt de afweging expliciet tussen het streven naar beleggingsrendement en de daarbij horende risico's enerzijds en het pensioenresultaat anderzijds. Het resultaat van de toets kan ertoe leiden dat het pensioenfonds met KLM en de werknemersverenigingen gaan overleggen over aanpassing van de pensioenambities.

3.2 Pensioenregeling en uitvoering

Pensioenreglementen

In juni 2023 zijn de pensioenreglementen geactualiseerd en zijn de per 1 januari 2024 geldende omrekenfactoren (voor omzetting van pensioen, pensioenvervroeging etc.) aan de reglementsbijlagen toegevoegd. Aan de tabellen met omrekenfactoren is toegevoegd dat deze - in plaats van jaarlijks - ook halfjaarlijks gewijzigd kunnen worden. Hiermee kan het bestuur tussentijds inspelen op gewijzigde omstandigheden, zoals de renteontwikkeling.

Terugvorderings- en herzieningenbeleid

Het terugvorderings- en herzieningenbeleid van het pensioenfonds is in 2023 verduidelijkt en geactualiseerd. Het betreffende document is in november 2023 op de website van het pensioenfonds gepubliceerd.

Klachten en geschillen

In de klachtenregeling is de procedure rond klachten door belanghebbenden vastgelegd. Een klacht is iedere uiting van ontevredenheid die betrekking kan hebben op de toepassing of uitvoering van het pensioenreglement of op de wijze waarop het pensioenfonds de belanghebbende behandelt heeft. Een geschil of klacht wordt in eerste instantie behandeld door de uitvoeringsorganisatie, Blue Sky Group, waarna beroep bij het bestuur openstaat. Een belanghebbende die het niet eens is met het oordeel van het bestuur over de uitleg van het pensioenreglement, kan zich tot 1 januari 2024 wenden tot de Ombudsman Pensioenen. Vanaf 1 januari 2024 kan belanghebbende zich tot de nieuwe Geschilleninstantie Pensioenfonds wenden. De Ombudsman Pensioenen maakt onderdeel uit van deze nieuwe geschilleninstantie. Daarnaast is een gang naar de rechter mogelijk.

Bezwaren tegen nieuw pensioenstelsel

Diverse deelnemers en gepensioneerden hebben in 2023 schriftelijk aan het bestuur hun zorgen geuit over de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel. Ook is een pro forma bezwaar aangetekend tegen het mogelijk collectief onderbrengen van de opgebouwde en ingegane pensioenen in de nieuwe pensioenregeling ('invaren'). Betrokkenen hebben een schriftelijke reactie van het bestuur ontvangen waarin onder andere is ingegaan op de in de wet vastgelegde procedure en waarborgen voor de overgang naar het nieuwe pensioenstelsel. Hierbij heeft het bestuur erop gewezen dat bezwaren tegen 'invaren' niet in behandeling kunnen worden genomen omdat de wet niet in een individuele bezwaarmogelijkheid voorziet.

Overige klachtafhandeling

In 2023 behandelde het bestuur – naast de bezwaren tegen het nieuwe pensioenstelsel – zeven klachten (2022: zes klachten). De klachten gingen onder andere over het recht op arbeidsongeschiktheidspensioen, de intrekking van het bijzonder partnerpensioen en het recht op facultatief nabestaandenpensioen en Anw-hiaatpensioen. Het bestuur heeft in één geval het bezwaar van betrokkene gegrond verklaard. In een ander geval was het pensioenreglement correct toegepast, maar waren er bijzondere omstandigheden die aanleiding gaven voor toepassing van de hardheidsbepaling. In de overige gevallen werd het bezwaar ongegrond verklaard.

De Ombudsman Pensioenen heeft in 2023 in twee gevallen een uitspraak gedaan over een klacht van een belanghebbende. Het ging hierbij om de keuze voor variatie van het ouderdomspensioen van een arbeidsongeschikte deelnemer en om de communicatie over de einddatum van de Anw-hiaatverzekering van een gepensioneerde deelnemer. In beide gevallen adviseerde de Ombudsman Pensioenen om aan de bezwaren van betrokkenen tegemoet te komen. Het bestuur heeft besloten om opvolging te geven aan de adviezen van de Ombudsman Pensioenen.

Ontwikkeling aantal deelnemers

De ontwikkeling van het deelnemersbestand van het pensioenfonds is als volgt.

	2023	2022
In dienst	1.518	984
Uit dienst	333	485
Met pensioen *	528	452

* Het aantal van 528 betreft zowel actieve deelnemers als gewezen deelnemers van het pensioenfonds die met pensioen zijn gegaan.

4 Beleid

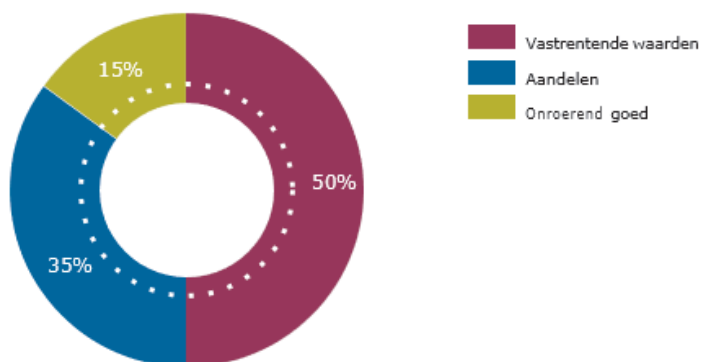
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid

Algemeen

Het pensioenfonds belegt vermogen om zijn langetermijn doelstellingen op lange termijn te kunnen halen. Met beleggingsrendementen kan het fonds de pensioenafspraken nakomen, de premies betaalbaar houden en, wanneer de dekkingsgraad het toestaat, pensioenen te indexeren.

Jaarlijks maakt het pensioenfonds een beleggingsplan. Daarbij kijkt het naar de risicohouding van het fonds, de economische omstandigheden, de financiële markten en de wettelijke kaders waarbinnen het moet opereren.

Het pensioenfonds spreidt de beleggingen over drie hoofdbeleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. De verdeling daarvan in 2023 is te zien in onderstaande figuur. Deze categorieën zijn vervolgens weer onderverdeeld in regio's, beleggingstijlen en/of subcategorieën. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om aandelen wereldwijd large & midcap, aandelen opkomende markten en staats- en bedrijfsobligaties. Bij het beleggingsbeleid houdt het pensioenfonds rekening met onder andere het valutarisico, het renterisico en het vastgoed- en aandelenrisico (zie hoofdstuk 7 over risicomanagement).

Figuur: strategische mix hoofdcategorieën 2023

Strategisch beleid: beleggingsbeginselen

Het pensioenfonds heeft in 2023 haar beleggingsbeginselen (investment beliefs) herijkt. Dit is gedaan op basis van een enquête en workshop met het bestuur om te achterhalen wat de levende overtuigingen zijn op het gebied van beleggingen. Het pensioenfonds hanteert sinds medio 2023 de volgende beleggingsbeginselen:

1. Beleggingsrisico wordt (op lange termijn) beloond.
2. De strategische allocatie bepaalt grotendeels het risico-rendementsprofiel van de beleggingsportefeuille.
3. Diversificatie loont.
4. Niet alle risico's worden beloond.
5. Passief tenzij ...
6. Het pensioenfonds gelooft in een illiquiditeitspremie.
7. Het pensioenfonds heeft invloed op de maatschappij en het milieu en vindt dat het de verantwoordelijkheid draagt, om bij te dragen aan een duurzame, leefbare wereld.
8. Risico-rendementsverhoudingen verbeteren door het toepassen van ESG-criteria in het beleggingsproces.
9. Het verwachte nettorendement en risicoverbetering zijn belangrijker dan alleen de kosten van een beleggingskeuze.
10. De bestuurlijke complexiteit van het vermogensbeheer van het pensioenfonds dient aan te sluiten bij de complexiteit van de beleggingsportefeuille.

Beleggingsrendementen 2023

2023 was een positief jaar voor de financiële markten. Het pensioenfonds behaalde een totaalrendement van 8,3%. Dit was inclusief het resultaat op derivaten ter afdekking van valuta- en renterisico's.

Vooraf aandelen lieten, door verminderde vrees voor recessie en verwachte lagere inflatie een sterk positief resultaat zien (+12,8%). Ook obligaties lieten positieve resultaten zien als gevolg van sterk dalende rentes in het vierde kwartaal (8,6%). Vastgoed bleef achter met een negatief rendement (-5,0%), met name door de vertraging in de herwaarderingen, waardoor de sterke rentedaling in het vierde kwartaal nog weinig effect had.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de rendementen.

Totaalrendement 2023
in % (afgerond)

	Pensioenfonds	Benchmark
Vastrentende waarden	6,5%	6,5%
Aandelen	12,8%	11,5%
Vastgoed	-5,0%	-5,0%
Rente- en valutaoverlay	1,4*	1,4

Totaal	8,3%	8,0%
--------	------	------

(*) het getoonde resultaat voor de overlays betreft de bijdrage van de categorie aan het totaalresultaat.

In 2023 presteerde het pensioenfonds met de beleggingen opnieuw beter dan de benchmark. Dit was met name te danken aan dat gedeelte van de aandelenportefeuille waarmee we op zoek gaan naar extra rendement boven een benchmark (actief beheer), maar ook de actief belegde vastrentende waarden (wereldwijde high yield obligaties en emerging market debt) lieten een outperformance zien. Het rendement van de beleggingen is een netto rendement, na aftrek van kosten. Om een hoger nettorendement te behalen dan de benchmark moeten de externe vermogensbeheerders dus in eerste instantie altijd de kosten goed maken. Binnen aandelen presteerden met name wereldwijd small cap en opkomende markten beter dan de benchmark dankzij aandelenselectie binnen het actieve mandaat van deze vermogensbeheerders.

De tabel hieronder geeft de waarde en de feitelijke verdeling van de beleggingen weer per categorie. De wegen per beleggingscategorie in de feitelijke portefeuille wijken gedurende het jaar iets af van de strategische mix als gevolg van ontwikkelingen van de markten en valuta's.

Beleggingsportefeuille naar categorieën 2023

(bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	Percentage
Vastrentende waarden	5.375,8	52,9
Aandelen	3.568,1	35,1
Vastgoed	1.264,6	12,4
Derivaten	-174,9	-1,7
Overig beleggingen	127,8	1,3
Totaal	10.161,4	100,0

Beleggingsonderwerpen in 2023

Het pensioenfonds heeft in 2023 diverse beleggingsonderwerpen behandeld en wijzigingendoorgevoerd in de portefeuille. Zo heeft het pensioenfonds in 2023:

- het beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen verder uitgebreid;
- een MVB-jaarverslag 2022 opgesteld;
- het herbalanceringsbeleid herijkt;
- de SSA (Sovereign, Supranational and Agency) Green bonds portefeuille geïmplementeerd;
- de investment case voor aandelen en de vastrentendewaarde portefeuille vastgesteld;
- de reguliere ALM afgerond, inclusief herijking van de rentestafel en de VEV-bandbreedte;
- belegd in meerdere private infrastructuur-beleggingen;
- de eigen investment beliefs herijkt;
- beleid opgesteld voor Climate Transition Benchmarks (CTB) en deze reeds geïmplementeerd in onze aandelen large- en mid cap portefeuille. Hiermee geven we concreet invulling aan de net zero-doelstelling in het Parijse klimaatakkoord waaraan we ons committeren;
- de impact voor de beleggingen door de komst van het nieuw pensioenstelsel geïnventariseerd.

Hieronder lichten we een aantal besproken onderwerpen uit.

Beleid Maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB)

MVB-visie

Het beleggingsbeleid sluit aan bij de doelstelling van het pensioenfonds: het verzekeren van ouderdoms-, nabestaanden- en invaliditeitspensioen voor het grondpersoneel van KLM. Het pensioenfonds wil bijdragen aan een duurzame, leefbare wereld en vult dit in met verantwoorde lange termijn waardecreatie.

Dit betekent dat maatschappelijk verantwoord beleggen in belangrijke mate moet zijn geïntegreerd in beleggingsprocessen en beleggingsbeslissingen.

De MVB-visie van het pensioenfonds komt terug in twee van onze investment beliefs:

1. Het pensioenfonds heeft invloed op de maatschappij en het milieu en vindt dat het de verantwoordelijkheid draagt om bij te dragen aan een duurzame, leefbare wereld.
2. Risico-rendementsverhoudingen verbeteren door het toepassen van ESG-criteria in het beleggingsproces.

Uitwerking MVB-beleid in 2023

In 2023 hebben het bestuur en de commissie beleggingszaken op verschillende momenten over het MVB-beleid en de uitvoering daarvan gesproken. De belangrijkste onderwerpen waren de invulling van klimaatbenchmarks voor verschillende aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles, de implementatie van het herijkte uitsluitingenbeleid, de implementatie van SSA green bonds en private infrastructuur (inclusief hernieuwbare energie) en het project ESG-risicomanagement.

Ook zijn de Europese Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR-) en de taxonomiewetgeving besproken en classificeert het pensioenfonds sinds december 2023 als een artikel 8 fonds onder SFDR. Op een aparte webpagina zijn de teksten en bijlagen over de SFDR- en taxonomiewetgeving geplaatst. In de bijlage is de verplichte informatie opgenomen over de SFDR.

In 2023 heeft het pensioenfonds ook een MVB-jaarverslag gepubliceerd. Tevens zijn op de website van het pensioenfonds de niet-vertrouwelijke stem- en engagementrapportages en de investerings- en uitsluitingenlijst te vinden.

Leidende principes

Het pensioenfonds hanteert de volgende standaarden, principes en guidelines om invulling te geven aan zijn MVB-beleid:

- UN Global Compact;
- UN Principles for Responsible Investment (PRI);
- UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGP);
- OECD Guidelines for Multinational Enterprises (OESO-richtlijnen);
- International Corporate Governance Network (ICGN) Global Stewardship Principles en Global Governance Principles;
- Lokale best-practices richtlijnen en codes zoals de Nederlandse Stewardship Code;
- Impact op Sustainable Development Goals (SDG's, de duurzame ontwikkelingsdoelen) van de VN wordt waar mogelijk meegewogen.

Thema's

Het pensioenfonds gebruikt de SDG's om risico's en kansen rond ESG te signaleren. Het pensioenfonds hecht extra belang aan de volgende thema's:

- Klimaat en schone energie (SDG 13 en 7)
- Waardig werk en economische groei (SDG 8)
- Verantwoorde consumptie en productie (SDG 12)
- Industrialisatie, innovatie en infrastructuur (SDG 9)

Deze selectie is mede bepaald aan de hand van een deelnemersonderzoek uit 2022. Het pensioenfonds streeft naar een concrete invulling van deze thema's.

Klimaat als speerpunt

Het pensioenfonds heeft het thema klimaat als speerpunt benoemd, vanuit de overtuiging dat klimaatrisico's van belang zijn voor beheersing van het risico-rendementsprofiel van de portefeuille. Daarnaast zijn concrete impact en reputatiemanagement in dit kader belangrijk.

Het pensioenfonds hecht eraan om aan te sluiten bij het klimaatakkoord van Parijs. Daarom heeft het pensioenfonds de volgende klimaatambitie en -doelstelling vastgesteld:

- Onze klimaatambitie is een CO₂-neutrale beleggingsportefeuille in 2050.
- Onze klimaatdoelstelling is het verminderen van de CO₂-uitstoot van de gehele beleggingsportefeuille conform de doelstelling van de EU Climate Transition Benchmark (scope 1, 2 en op termijn ook scope 3) ten opzichte van eind 2019.

In de beleidsuitvoering wil het pensioenfonds liever extra CO₂-reducties realiseren, dan extra restricties voor andere ESG-thema's toevoegen. Diversificatie is belangrijk en het pensioenfonds sluit op voorhand geen sectoren uit, met uitzondering van de sectoren tabak en controversiële wapens. Zo kan het pensioenfonds juist bedrijven in CO₂-intensievere sectoren stimuleren om te verduurzamen, zolang deze verbetering laten zien. Het pensioenfonds hanteert de volgordelijkheid van maatregelen:

1. uitsluitingsbeleid;
2. CO₂-reductie door over/onderwegingen;
3. verbetering SDG-scores door positieve selectie en betrokken aandeelhouderschap;
4. verbetering ESG-ratings door betrokken aandeelhouderschap.

Naar aanleiding van nieuwe inzichten kunnen de klimaat- en ESG-ambitie en -doelstellingen in de toekomst worden aangepast.

Uitsluitingen

Het pensioenfonds sloot per 31 december 2023 in totaal 235 bedrijven uit van beleggingen. De lijst met uitgesloten bedrijven staat op de website van het pensioenfonds. Van bedrijven die zijn uitgesloten houdt het pensioenfonds geen aandelen of bedrijfsobligaties in de portefeuille. Hiervoor had het pensioenfonds verschillende redenen:

- 121 bedrijven werden uitgesloten wegens betrokkenheid bij controversiële wapens. Het pensioenfonds sluit dergelijke bedrijven uit, met uitzondering van bedrijven die betrokken zijn bij kernwapens indien zij gevestigd zijn in een land waar deze betrokkenheid is toegestaan conform het non-proliferatieverdrag.
- 75 bedrijven werden uitgesloten omdat ze de principes van de UN Global Compact schenden. UN Global Compact omvat mensenrechten, arbeidsrechten, het voorzorgsprincipe qua milieu en anti- corruptie. Bedrijven die één of meer van de principes met voeten treden, worden door het pensioenfonds uitgesloten.
- Het pensioenfonds sluit tabaksfabrikanten uit, 39 bedrijven die betrokken zijn bij de productie en/of handel van producten die bij bedoeld gebruik leiden tot overlijden of persoonlijke schade en waarbij engagement evident niet succesvol is.

Tot slot kiest het pensioenfonds ervoor om in 57 overheden geen staatsobligaties te beleggen. Hiervoor hanteert het pensioenfonds EU- en VN-sancties en de Freedom House Index, Corruption Perceptions Index en Global Rights Index als criteria. Uitsluitingen gelden automatisch ook voor bijbehorende lagere overheden. Staatsbedrijven die meer dan 50% eigendom zijn van een land dat is uitgesloten worden ook uitgesloten door het pensioenfonds. 1781 staatsbedrijven worden op deze manier uitgesloten.

Uitsluitingsgronden en aantallen

Bedrijven – Totaal aantal uitsluitingen	235
Bedrijven – Uitsluitingen o.b.v. controversiële wapens	121
Bedrijven – Uitsluitingen o.b.v. UN Global Compact	75
Bedrijven – Uitsluitingen o.b.v. schadelijke producten (m.n. tabak)	39
Overheden – Totaal aantal uitsluitingen	57
Staatsbedrijven – Totaal aantal uitsluitingen	1781

Betrokken aandeelhouderschap

Het pensioenfonds is direct of indirect aandeelhouder van circa 3.500 bedrijven wereldwijd. Als mede-eigenaar heeft het fonds invloed op het handelen van deze bedrijven. Het fonds geeft invulling aan betrokken aandeelhouderschap door:

- te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen;
- de dialoog aan te gaan met bedrijven (engagement);
- transparant te zijn over beleggingen en engagementbetrokkenheidsactiviteiten;
- participeren in samenwerkingsverbanden zoals de PRI en het IMVB-convenant.

De leidende principes en thema's vormen de basis voor het stem- en engagementbeleid.

Het pensioenfonds voert de hiervoor genoemde activiteiten niet uit met betrekking tot Air France KLM en dochterondernemingen, om de schijn van belangenverstrengeling te voorkomen.

Stemmen

In 2023 heeft het fonds veelvuldig gebruik gemaakt van het stemrecht op aandeelhoudersvergaderingen. Hierbij stelt het fonds zich op als een positief-kritische, betrokken aandeelhouder. In onderstaande tabel staat een globale uitsplitsing van het stemgedrag.

Samenvatting stemgedrag

aantal aandeelhoudersvergaderingen	3.109
aantal agendapunten	37.051
agendapunten waar vóór het advies van het management gestemd is	24.401 (68%)
agendapunten waar tegen het advies van het management gestemd is	12.650 (32%)

Onderwerpen waar het meest tegen het advies van het management is gestemd:

- het benoemen van leden voor de raad van bestuur;
- excessieve beloningen;
- audit en rapportage.

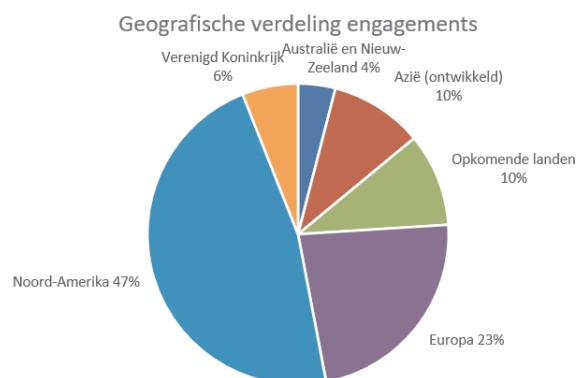
Agendapunten gerelateerd aan aandeelhoudersrechten 2.195

Agendapunten gerelateerd aan duurzaamheid 353

Engagement

In 2023 zijn gesprekken gevoerd met 1.241 bedrijven over 4.357 milieugerelateerde, sociale en bestuurlijke kwesties en doelstellingen. Het diagram hieronder geeft de geografische verdeling weer van de gevoerde dialogen.

Figuur: geografische verdeling van gevoerde engagements

De meest voorkomende onderwerpen waren milieu en sociaal. Onderstaande tabel geeft aan welk onderwerp het meest besproken is binnen de vier engagementthema's.

Meest voorkomende onderwerpen binnen de vier engagementthema's

Thema

Meest voorkomend onderwerp

Milieu

Klimaatverandering

Goed bestuur

Beloningen

Sociaal

Menselijk kapitaal

Strategie, risico en communicatie

Doel, strategie en beleid

Herbalanceringsbeleid

Het bestuur heeft in 2023 besloten om het herbalanceringsbeleid als onderdeel van de driejaarlijkse beleidscyclus te herzien. Met ingang van 2024 zal jaarlijks in januari de jaarlijkse herbalancering plaatsvinden. Het beleggingsplan sluit hier op aan en volgt vanaf 2023 de jaarkalender.

ALM studie (regulier)

In 2023 heeft het pensioenfonds een ALM-studie uitgevoerd om het beleggingsbeleid te herijken. Na zorgvuldige overweging heeft het bestuur besloten om de staffel renteafdekking te herijken. Ten opzichte van de voorgaande staffel betekende dit meteen een verhoging van de renteafdekking en is thans reeds geïmplementeerd. Ook heeft het pensioenfonds de Vereist eigen vermogen (VEV)-bandbreedte van de kortetermijn risicohouding herijkt.

Investment case vastrentende waarden

Het bestuur heeft in 2023 besloten om de vastrentende waarden portefeuille te herzien. Deze herziening sluit aan bij de doelstellingen en beleggingsovertuigingen van het pensioenfonds. In de matchingportefeuille worden wereldwijd bedrijfsobligaties vervangen met Europese (groene) bedrijfsobligaties zodat er meer invulling kan worden gegeven aan het maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB) beleid. Met de uitbreiding van de staatsobligatieportefeuille met landen met kredietrating AA (in plaats van uitsluitend AAA) vindt er spreiding plaats naar meer landen en neemt het verwacht rendement toe. In de rendementsportefeuille wordt de categorie 'private debt - impact beleggen' toegevoegd zodat ook hier meer invulling kan worden gegeven aan het MVB-beleid. De allocatie wordt gefinancierd uit een lager gewicht in wereldwijde high yield obligaties, wereldwijde leveraged loans en obligaties uit opkomende landen. In 2024 zullen de wijzigingen naar verwachting worden geïmplementeerd.

4.2 Financieel beleid

Algemeen

Sinds 1 januari 2021 is de pensioenregeling van het pensioenfonds een CDC-regeling.

Premiebeleid en uitgevoerde analyse op het premiebeleid

De pensioenpremie wordt grotendeels betaald door KLM en voor een kleiner deel door de werknemers. De vaste premie is alleen bedoeld voor pensioenopbouw in het kalenderjaar en dus niet voor het inhalen van in het verleden ontstane achterstanden. De vaste premie is inclusief kosten- en risico-opslagen.

De arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben het premiepercentage vastgesteld. Jaarlijks voert het pensioenfonds een wettelijke toets uit op de mate waarin deze premie toereikend is.

Als de door de werkgever betaalde vaste premie, exclusief termijnopslag en verhoogd met de deelnemersbijdrage, hoger is dan de kostendeekkende premie, dan zal het pensioenfonds het verschil tussen de betaalde premies en de vastgestelde kostendeekkende premies toevoegen aan de premiereserve.

De door het pensioenfonds gestelde ondergrens aan de premiedekkingsgraad is 69%. Als de ex-ante vastgestelde premiedekkingsgraad lager is dan deze gestelde ondergrens, zal het pensioenfonds middelen uit de premiereserve aanwenden om deze ondergrens te bereiken, totdat de premiereserve is uitgeput.

Feitelijke premie

Voor de financiering van de pensioenen wordt uitgegaan van een vaste premie van 25,0% van de premiegrondslag (exclusief opslag termijnbetaling).

De feitelijke premie bevat opslagen voor arbeidsongeschiktheid, wezenpensioen, uitzending en administratiekosten. Deze opslagen zijn in totaal 2,1%. Het pensioenfonds verhoogt de premie met een deelnemersbijdrage van 1% van de bijdragegrondslag bij verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen. De premie wordt ook verhoogd als de deelnemer ervoor kiest het Anw-hiaat mee te verzekeren.

De premie voor de pensioenregeling van de KHS-medewerkers is 20,6% van het jaarsalaris (exclusief opslag termijnbetaling). Het pensioenfonds verhoogt deze premie met een deelnemersbijdrage van 1,6% van de bijdragegrondslag bij verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen.

Het volgende overzicht toont de samenstelling van de feitelijke premie en de hoogte van de verschillende premiecomponenten.

	Regeling KLM		Regeling KHS		Totaal
	%	bedrag	%	bedrag	bedrag
Premiecomponenten Ouderdoms- en nabestaandenpensioen	22,9%	162,9	18,1%	2,0	164,9
Arbeitsongeschiktheidsrisico	1,3%	9,2	1,2%	0,1	9,3
Uitzending buitenland	0,1%	0,7			0,7
Wezenpensioen	0,1%	0,7	0,1%	0,0	0,7
Administratiekosten	0,6%	4,3	1,2%	0,1	4,4
Risicopremie overlijden		6,8		0,1	6,9
Totaal voor risico pensioenfonds	25,0%	184,6	20,6%	2,3	186,9
Premie voor risico deelnemers		0,4			0,4
Totaal		185,0		2,3	187,3

Feitelijke en (gedempte) kostendeekkende premie

In 2023 bedroeg de kostendeekkende premie volgens de Pensioenwet EUR 196,4 miljoen. Bij de vaststelling van deze kostendeekkende premie is rekening gehouden met de door DNB gepubliceerde

rentetermijnstructuur per 31 december 2022. De gedempte kostendeekkende premie op basis van de Pensioenwet was EUR 170,2 miljoen. Volgens het Besluit financieel toetsingskader pensioenfondsen is het mogelijk jaarlijkse schommelingen in de kostendeekkende premie, veroorzaakt door fluctuerende markttrentes, te dempen. Het pensioenfonds stelt deze zogeheten gedempte kostendeekkende premie vast op basis van een verwacht rendement. Eind 2020 is de nieuwe rendementscurve voor een periode van 5 jaar vastgesteld. Bij het vaststellen van de rendementscurve is rekening gehouden met de rentetermijnstructuur per 30 september 2020 en met het ingroeipad voor prijsinflatie zoals dat op 1 oktober 2020 gold. Het verschil tussen de kostendeekkende en de gedempte kostendeekkende premies wordt voornamelijk veroorzaakt door het verschil in gehanteerde rente.

De premiebedragen in 2023 luiden als volgt:

Premie	Kostendeekkend	Gedempt kostendeekkend
Pensioenopbouw voor risico pensioenfondsen	139,4	93,6
Premie voor risico deelnemers	0,4	0,4
Risicopremies overlijden en arbeidsongeschiktheid	13,7	13,2
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten	2,2	2,2
Solvabiliteitsopslag	40,7	28,5
Voorwaardelijke toekomstige indexering		32,3
Totaal	196,4	170,2

Indexatie

Het pensioenfonds kent indexatieachterstanden. De tabel hieronder geeft een overzicht van de beoogde indexatie, de feitelijk toegekende indexatie en de cumulatieve indexatieachterstand. Sinds 1 januari 2018 worden de indexcijfers op 2 decimalen afgerond. Vanaf 1 januari 2023 hanteert het pensioenfonds de afgeleide Consumenten Prijsindex voor alle huishoudens voor de indexatie-ambitie van zowel pensioengerechtigden als slapers en actieve deelnemers.

Indexatieachterstand:

	Actieve deelnemers	Actieve deelnemers	Actieve deelnemers	Premievrije en pensioen- gerechtigde deelnemers	Premievrije en pensioen- gerechtigde deelnemers	Premievrije en pensioen- gerechtigde deelnemers
1 januari	Beoogde index	Feitelijk toegekende index	Cumulatieve achterstand index	Beoogde index	Feitelijk toegekende index	Cumulatieve achterstand index
2012	3,0	1,5	1,5	2,3	1,2	1,1
2013	0,0	0,0	1,5	2,0	1,0	2,1
2014	0,0	0,0	1,5	0,9	0,5	2,5
2015	0,0	0,0	1,5	0,7	0,4	2,8
2016	0,0	0,0	1,5	0,4	0,0	3,2
2017	0,0	0,0	1,5	0,4	0,0	3,6
2018	1,00	0,35	2,16	1,30	0,45	4,50
2019	1,50	0,80	2,87	1,70	0,91	5,32
2020	4,57	0,00	7,57	1,70	0,00	7,11
2021	0,00	0,00	7,57	1,10	0,00	8,29
2022	0,00	0,00	7,57	3,30	3,30	8,29
2023	16,90	11,39	12,90	16,90	11,39	13,64
2024	0,00	0,00	12,90	0,00	0,00	13,64

Solvabiliteitstoets

Met de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om risico's te kunnen opvangen. De maatstaf is: het pensioenfonds moet voldoende (eigen) vermogen hebben om de kans op onderdekking binnen een jaar kleiner of gelijk te laten zijn aan 2,5%. Naast het vereist eigen vermogen (VEV) geldt ook een minimaal vereist eigen vermogen (MVEV). Voor het vaststellen van het VEV gebruikt het pensioenfonds de door het bestuur als toereikend vastgestelde standaardtoets. Uit deze toets bleek ultimo 2023 dat de vereiste solvabiliteit op basis van de strategische beleggingsportefeuille EUR 2.002,2 miljoen bedroeg. Het feitelijke eigen vermogen van het pensioenfonds exclusief de bestemmingsreserves eind 2023 was EUR 2.324,7 miljoen. Het feitelijk eigen vermogen lag daarmee zowel boven de grens van zowel het VEV als van het MVEV van EUR 324,4 miljoen.

4.3 Communicatiebeleid

In 2023 heeft het bestuur de ingezete lijn met het strategisch communicatiebeleidskader 2022 – 2024 verder doorgezet. De communicatie van het pensioenfonds helpt deelnemers om bewuste keuzes te maken en regie te pakken op het eigen pensioen. Dit doen wij door aan te sluiten bij de belevingswereld en het bieden van goede (online) tools en ondersteuning. Het pensioenfonds wil dit bereiken door met nog meer eenvoud en gemak en met veel persoonlijke begeleiding, vaardigheden van deelnemers te vergroten en ze te helpen de regie te pakken van hun eigen pensioen. Onze ondersteuning voor de deelnemers heeft drie bouwstenen:

- de deelnemer (online) als klant bedienen met eenvoudige communicatie;
- activatie en empowerment van de deelnemer;
- zichtbaar & in contact zijn met de deelnemer.

Klantbediening

Keuzebegeleiding: pilot advies binnen de regeling

In 2023 heeft het pensioenfonds als ambitie voor keuzebegeleiding bepaald dat het ook advies wil gaan geven over de keuzes binnen de regeling. Hiervoor is eind 2023 een pilot gestart waarbij deelnemers die ongeveer zes maanden voor hun pensioendatum zitten een uitnodiging ontvangen voor een persoonlijk adviesgesprek over de keuzes rondom pensionering. In 2024 wordt de pilot geëvalueerd en wordt gekeken of en in welke vorm de adviesgesprekken worden voortgezet. Daarnaast voldoet het pensioenfonds sinds 1 juli 2023 aan de minimale eisen. Het pensioenfonds meet de tevredenheid van deelnemers over de keuzebegeleiding en welke keuzes deelnemers rondom pensionering daadwerkelijk maken. Dit wordt in 2024 verder uitgebreid naar andere keuzeprocessen.

Gedragslijn goed omgaan met klachten

In september 2022 is de gedragslijn klachten geanalyseerd om te bepalen welke stappen het pensioenfonds kan zetten om aan de gedragslijn te voldoen. In 2023 zijn deze stappen geïmplementeerd zodat het pensioenfonds nu voldoet aan de gedragslijn.

Activatie en empowerment

Onderweg naar een nieuwe pensioenregeling

Het pensioenfonds heeft de communicatie richting deelnemers over de Wet toekomst pensioenen verder opgevoerd. De landingspagina op de website van het pensioenfonds is in samenwerking met de werkgever en de vakbonden verrijkt met meer inhoudelijke informatie over de wet en de aanstaande veranderingen. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan wat hetzelfde blijft. Daarnaast zijn er meerdere artikelen gemaakt over dit onderwerp, waarbij deelnemers bijvoorbeeld in gesprek gaan met het bestuur of antwoord wordt gegeven op veelgestelde vragen van deelnemers over de nieuwe pensioenregeling. Om de vinger aan de pols te houden meet het pensioenfonds twee keer per jaar het vertrouwen van de deelnemers, zowel in de nieuwe regels als in het pensioenfonds en de transitie. In juni en december 2023 hebben de eerste twee metingen plaatsgevonden.

Gesprekken op de werkvloer, webinars en bijeenkomsten

De animo van deelnemers voor de bijeenkomsten van het pensioenfonds blijft onverminderd groot. In 2023 hebben we naast de reguliere bijeenkomsten op kantoor of online ook bijeenkomsten op locatie bij KLM verzorgd.

Zichtbaar & in contact

LinkedIn en Facebook

Sinds begin 2023 is het pensioenfonds actief op LinkedIn en Facebook om de deelnemers te bereiken en te activeren op het onderwerp pensioen. Het pensioenfonds richt zich daar primair op actieve KLM'ers met wat meer zakelijke content. Door consequent en frequent te posten bereikt het pensioenfonds ongeveer 450 volgers.

Verantwoord beleggen: deelnemers betrekken bij het onderwerp

Het pensioenfonds is ook in 2023 consequent blijven communiceren over verantwoord beleggen. Bijvoorbeeld door de mijlpalen te benoemen en concrete voorbeelden uit te lichten. Daarnaast is er een webinar georganiseerd waarbij deelnemers met ons in gesprek konden gaan over dit onderwerp aan de hand van stellingen. Van het webinar is een nieuwsartikel gemaakt samen met een vijftal video's voor verdere verspreiding via de reguliere communicatiemiddelen. De teksten op de website over verantwoord beleggen zijn herschreven en opnieuw ingedeeld om ze begrijpelijker en toegankelijker te maken.

5 Governance

5.1 Inrichting van de governance

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke voorschriften.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en effectieve communicatie met belanghebbenden.

Het pensioenfonds heeft een paritair bestuursmodel, waarbij werkgever, actieve deelnemers en gepensioneerden samen het bestuur vormen. Daarbij heeft het pensioenfonds gebruik gemaakt van de mogelijkheid om buiten de pariteit maximaal twee bestuurders met specifieke expertise aan te stellen: één op het gebied van het vermogensbeheer en één op het gebied van het risicomanagement. Daarnaast heeft het pensioenfonds een technisch voorzitter aangesteld.

Het bestuur bepaalt de strategie van het pensioenfonds en het te voeren beleid, geeft leiding aan de organisatie (inclusief de uitbestede activiteiten) en houdt toezicht op de uitvoering. Risicomanagement is een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Het bestuur legt verantwoording af aan belanghebbenden via het Verantwoordingsorgaan, in het jaarverslag en in afgeleide vorm via andere communicatiemiddelen. Het bestuur communiceert periodiek over de financiële positie van het pensioenfonds, het gevoerde beleid en de resultaten van dat beleid.

De werkzaamheden van het bestuur vinden voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur en van commissies of werkgroepen. De commissies en werkgroepen bestaan uit bestuursleden. Daarnaast heeft in zowel de Commissie Beleggingszaken als de Communicatiecommissie een externe adviseur zitting.

Het pensioenfonds kent drie sleutelfunctiehouders. De sleutelfunctiehouders nemen geen deel aan beleidsvoorbereiding op het terrein van pensioen- en vermogensbeheer. Op deze wijze kunnen zij hun rol onafhankelijk uitvoeren. Sleutelfunctiehouders kunnen functioneel aanwezig zijn als toehoorder, maar leveren geen actieve bijdrage aan de oordeelsvorming. Wel kunnen zij in commissievergaderingen inbreng hebben vanuit hun eigen aandachtsgebied.

Het Risicobeheer overleg vormt de periodieke overlegvorm van de risicobeheerfunctie. In het Risicobeheer overleg worden de tweedelijns risicomanagementactiviteiten voorbereid op basis van een beoordeling van het risicoprofiel van het pensioenfonds en de jaarplanning. Al naar gelang de onderwerpen die spelen kan het overleg worden uitgebreid met een of meer (externe) materiedeskundigen en/of toehoorder(s) vanuit het bestuur. De Risicobeheer overleggen zijn rondom de bestuursvergaderingen georganiseerd. Indien nodig vindt er tussentijds (informele) afstemming plaats tussen betrokkenen.

Aandachtsgebiedhouders

Het bestuur heeft een evaluatie van de commissies/werkgroepen uitgevoerd. Het bestuur heeft hierbij aandachtsgebieden vastgesteld en deze onder de bestuursleden verdeeld. Doel is om expliciet te maken waar welke rollen en verantwoordelijkheden liggen.

Wijzigingen in het bestuur

Het bestuur heeft op 12 januari 2023 een voorgenomen besluit genomen om John de Hollander, na een voorbereidende periode als toehoorder, te benoemen als bestuurder. De Raad van Toezicht heeft vervolgens op 20 februari 2023 de voorgenomen benoeming goedgekeurd. DNB heeft op 20 juni 2023 ingestemd met de voorgenomen benoeming.

Daarnaast zijn Marianne Meijer-Zaalberg (per 1 juli 2023) en Carola Steenmeijer (per 1 september 2023) herbenoemd.

KLM heeft op 2 mei 2023 Gerda van der Landen voordragen als bestuurder namens de werkgever. Het bestuur heeft op 28 juni 2023 het voorgenomen besluit genomen om haar te benoemen als lid van het bestuur met zitting in de Commissie Beleggingszaken, onder voorbehoud van goedkeuring door de Raad van Toezicht en DNB. De Raad van Toezicht heeft op 9 oktober 2023 de voorgenomen benoeming goedgekeurd. De procedure richting DNB is bij het schrijven van het bestuursverslag nog niet in gang gezet.

KLM heeft op 10 oktober 2023 Barbara van Koppen voordragen als bestuurder namens de werkgever. Het bestuur heeft op 14 december 2023 besloten Barbara van Koppen te benoemen als kandidaat bestuurder.

Wijzigingen in de Raad van Toezicht

Robert Croll is per 1 januari 2023 afgetreden als lid van de raad van toezicht. Roeland van Vledder is op bindende voordracht van het verantwoordingsorgaan per 1 januari 2023 door het bestuur benoemd. DNB heeft deze benoeming goedgekeurd.

Sleutelfuncties

Afgelopen jaar hebben de sleutelfunctiehouders en -vervullers onder andere de volgende activiteiten opgepakt.

De risicobeheerfunctie: de sleutelfunctiehouder is als toehoorder aanwezig geweest bij vergaderingen van de Commissie Beleggingszaken, Pensioenzaken, Verslaggeving en Financiën, Uitbesteding en IT en de werkgroep nieuw pensioenstelsel. Bij bestuursbesluiten met een (mogelijke) substantiële impact op het risicoprofiel van het pensioenfonds schrijft de sleutelfunctiehouder risicobeheer een risico-opinie.

In 2023 zijn risico-opinies gegeven over de volgende bestuursbesluiten en/of gebeurtenissen:

- toeslagenbesluit 2024;
- investment case vastrentende waarden en renteafdekking;
- investment case aandelen;
- periodieke risicoanalyse Nieuwe Pensioenstelsel;

- mandaat aan vicevoorzitters voor de BAVA van Blue Sky Group op 18/12/23;
- Fase 1 – Opzet datakwaliteit – Datakwaliteitsbeleid;
- Fase 1 – Opzet datakwaliteit – Kritische data-elementen;
- ALM;
- Premie 2024;
- IT Doelarchitectuur.

In 2023 heeft de werkgroep nieuw pensioenstelsel periodiek een risicoanalyse opgesteld naar aanleiding van het nieuwe pensioenakkoord. De sleutelfunctiehouder risicobeheer heeft deze voorzien van een risico-opinie. Deze risicoanalyse wordt periodiek herijkt. In hoofdstuk 7 wordt uitgebreider ingegaan op de risicobeheerfunctie van het pensioenfonds.

De actuariële functie: in 2023 heeft de sleutelfunctiehouder in kwartaalrapportages gerapporteerd aan het bestuur over zijn bevindingen. In 2023 heeft de sleutelfunctiehouder actuarieel een oordeel gegeven over:

- het toeslagbesluit in het jaar 2024;
- de KDE's inzake datakwaliteit;
- de grondslagwijzigingen en de aangepaste kostenvoorziening.

De auditfunctie: de ambitie is om per jaar ten minste twee audits uit te voeren, mede gebaseerd op de risico-inventarisatie van het pensioenfonds en de toezichtagenda van DNB. Het auditplan is voortrollend en kan jaarlijks en tussentijds worden aangepast aan de actualiteit of aan wensen van het bestuur.

In 2023 hebben de volgende interne audits plaatsgevonden:

- Audit Beheersing Cybersecurity en IT-risico's:

Als onderdeel van deze interne audit is gekeken naar de vijftien beheersingsmaatregelen uit de DNB Good Practice Informatiebeveiliging (2019/2020) die onderdeel zijn van de sectorbrede analyse informatiebeveiliging van de DNB ('SBA NFR IB') en de daaruit volgende mitigatiebrief in 2022. Het pensioenfonds heeft zijn beleid aangescherpt en diverse beheersmaatregelen geïmplementeerd, waardoor de interne beheersing verder aangescherpt is en richting het gewenste volwassenheidsniveau beweegt. Naar aanleiding van de audit zijn zes bevindingen vastgesteld, waarvan er drie geclassificeerd zijn als laag en drie als gemiddeld.

Het bestuur herkent zich in de conclusie en bevindingen van de sleutelfunctiehouder.

- Audit kwaliteit Wtp Evenwichtigheidskader

De doelstelling van deze audit was het beoordelen van de opzet van het door het pensioenfonds opgestelde 'beoordelingskader evenwichtigheid'. Geconstateerd is dat het door het pensioenfonds opgestelde 'beoordelingskader evenwichtigheid' in de basis voldoende bestendig is voor het nemen van omvangrijke, complexe besluiten rondom het nieuwe pensioenstelsel en de toekomst van het pensioenfonds. De drie door SHF Internal Audit geconstateerde bevindingen worden herkend. Het beleid is daar waar nodig aangescherpt.

Voor 2024 staan de volgende audits gepland:

- datakwaliteit – fase 1 & 2 en fase 3 t/m 6;
- programmamanagement;
- opdrachtaanvaarding, implementatieplan en communicatieplan;
- keuzebegeleiding.

Verantwoordingsorgaan

Het pensioenfonds heeft een Verantwoordingsorgaan met 12 leden.

Het Verantwoordingsorgaan heeft als wettelijke taak om desgevraagd of uit eigen beweging het bestuur te adviseren over aangelegenheden die het pensioenfonds betreffen. Naast het geven van advies heeft het verantwoordingsorgaan de taak om een oordeel te vormen over het gevoerde beleid, het handelen van het bestuur en de beleidskeuzes voor de toekomst. Dit gebeurt onder andere aan de hand van het jaarverslag, de jaarrekening en andere informatie, waaronder de bevindingen van de Raad van Toezicht.

Dit oordeel wordt jaarlijks schriftelijk vastgelegd en opgenomen in het jaarverslag, inclusief een reactie van het bestuur.

Het bestuur bespreekt actuele ontwikkelingen, het beleid en de uitvoering daarvan in gezamenlijke vergaderingen en dialoogbijeenkomsten met het Verantwoordingsorgaan en licht desgevraagd onderwerpen toe in autonome vergaderingen van het Verantwoordingsorgaan. In 2023 heeft het bestuur met het Verantwoordingsorgaan gesproken over:

- het Nieuwe pensioenstelsel;
- overdracht bestuursondersteuning van Blue Sky Group naar Montae & Partners;
- beloningsbeleid;
- indexatie;
- planning jaarwerk;
- bezetting commissies en verdeling aandachtsgebieden;
- opvolging aanbevelingen 2022 vanuit het Verantwoordingsorgaan.

Intern toezicht

Het interne toezicht wordt uitgeoefend door de Raad van Toezicht, bestaande uit drie onafhankelijke deskundigen. Op grond van wetgeving legt het bestuur bepaalde voorgenomen besluiten ter goedkeuring voor aan de Raad van Toezicht. Maar ook in andere gevallen kan het bestuur de Raad van Toezicht raadplegen of om commentaar vragen.

De Raad van Toezicht heeft, mede op basis van de integrale risico-inventarisatie en de toezichtagenda van DNB, aangegeven het toezicht in 2023 te willen toespitsen op de volgende onderwerpen:

- Nieuw pensioenstelsel;
- communicatie, keuzebegeleiding en zorgplicht;
- risicomanagement;
- governance en functioneren bestuur;

- samenstelling en opvolging;
- bestuursondersteuning en regievoering;
- cultuur en gedrag.

Het bestuur heeft aangegeven met de Raad van Toezicht te willen sparren, gechallenged te worden en de blik van buiten te krijgen op de volgende onderwerpen:

- missie, visie en strategie;
- vervulling aandeelhoudersrol;
- versterking relatie bestuur / raad en relatie bestuur / VO.

Het toezicht heeft plaatsgevonden op basis van verstrekte documentatie, via overleggen met het voltallige bestuur en via gesprekken in kleiner verband. Na iedere bestuursvergadering geeft het bestuur een terugkoppeling aan de Raad van Toezicht. In 2023 hebben (delegaties van) het bestuur en de Raad van Toezicht diverse keren overlegd over onder andere:

- het toezichtplan 2023;
- de toezichtrapportage 2022;
- Nieuw pensioenstelsel;
- rollen en samenwerking bestuur en Raad van Toezicht;
- NFR en SFH Risicobeheer rapportage;
- missie, visie en strategie pensioenfonds;
- zelfevaluatie bestuur;
- working principles bestuur;
- opvolging aanbevelingen Raad van Toezicht;
- toezichtsonderwerpen 2024.

Leden van de Raad van Toezicht hebben bestuurs-, commissie- en werkgroepvergaderingen bijgewoond, zoals vergaderingen van de commissie verslaggeving waarin de jaarstukken en rapportages van accountant en certifierend actuaris werden behandeld. Het bestuur heeft de inzichten van de Raad van Toezicht, de gegeven feedback en de gesprekken als zeer constructief ervaren.

De Raad van Toezicht heeft verder overleg gevoerd met het Verantwoordingsorgaan. In 2023 heeft de Raad van Toezicht met het Verantwoordingsorgaan gesproken over:

- toezichtsrapportage 2022;
- toezichtsplanning 2023;
- Nieuw pensioenstelsel;
- werkplan Verantwoordingsorgaan;

- voortgang op speerpunten Verantwoordingsorgaan en toezichtsthema's Raad van Toezicht;
- procedure benoeming leden Raad van Toezicht.

Bestuurlijke en operationele continuïteit

In 2023 is geen sprake geweest van langdurige ziektes of uitval. Alle bestuursleden hebben aan de bestuurlijke activiteiten kunnen deelnemen. Hierdoor was het niet nodig om een beroep te doen op de noodprocedure door personen aan te wijzen die tijdelijk het bestuur van het pensioenfonds konden vormen.

5.2 Geschiktheid en evaluatie

Op grond van de wet moet een bestuur geschikt zijn voor de "uitoefening van het bedrijf van pensioenfonds". Op basis daarvan moeten de individuele bestuurders voldoende kennis hebben, over de juiste vaardigheden en competenties beschikken en blijf geven van professioneel gedrag. Voorafgaande aan hun benoeming toetst DNB bestuursleden hierop. Het pensioenfonds heeft met het geschiktheidsplan en verschillende profielschetsen invulling gegeven aan het geschiktheidsvereiste.

De profielschetsen voor bestuursfuncties bevatten de vereiste kennis en ervaring en de verlangde competenties. Daarnaast beschrijft het geschiktheidsplan op welke wijze de geschiktheid verder wordt ontwikkeld en geborgd. Onderdeel van het geschiktheidsplan is een matrix die per bestuurder het geschiktheidsniveau per beleidsterrein aangeeft. Tevens bevat het geschiktheidsplan de opzet van de bestuurlijke evaluatie.

Bestuurlijke zelfevaluatie

Op 12 oktober 2023 heeft de jaarlijkse bestuurlijke zelfevaluatie plaatsgevonden onder begeleiding van Mens&Kennis. In de zelfevaluatie stond het functioneren van het bestuur als collectief centraal. Het bestuur heeft tijdens en na de zelfevaluatie besloten:

- 'working principles' vast te stellen;
- een roulerende cultuurbewaker aan te stellen die aan het eind van iedere vergadering op positief/constructieve wijze een terugkoppeling geeft aan de hand van de working principles.

5.3 Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds heeft de pensioenuitvoering, het (fiduciaire) vermogensbeheer, de communicatie met (gewezen) deelnemers en gepensioneerden, de bestuurlijke ondersteuning (beleidsvoorbereiding en advies) uitbesteed aan Blue Sky Group. De integrale uitbesteding aan deze partij is de uitkomst van een zakelijke afweging, maar heeft tevens een historische context. In 1999 werd de uitbestedingspartij, die tot dat moment deel uitmaakte van KLM N.V., omgevormd tot de zelfstandige onderneming Blue Sky Group. Het pensioenfonds is, samen met het Pensioenfonds KLM Cabinepersoneel en Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM aandeelhouder van Blue Sky Group. Het pensioenfonds houdt 1/3 deel van de aandelen van Blue Sky Group.

In het gekozen uitvoeringsmodel heeft het pensioenfonds een vertrouwde uitbestedingspartij 'at arms length'. Het pensioenfonds kwalificeert de relatie met Blue Sky Group als een strategisch partnerschap. De keuze voor een strategische partnerrelatie betekent dat het pensioenfonds werkzaamheden, in beginsel voor langere termijn, uitbesteedt aan de partnerorganisatie. Hierbij moet de uitvoeringsorganisatie vanzelfsprekend voldoen aan de gestelde uitgangspunten en selectiecriteria in het uitbestedingsbeleid van het pensioenfonds. De uitbesteding vindt plaats op basis van overeenkomsten die marktconform zijn qua diensten, service en tarieven.

De langetermijnrelatie laat onverlet dat het bestuur bij nieuwe of gewijzigde uitbesteding steeds afweegt in hoeverre Blue Sky Group de voor de hand liggende uitvoerder is en dat het bestuur de relatie periodiek evalueert. Het strategisch partnerschap vormt voorts onderdeel van de strategiecycclus van het pensioenfonds en wordt in dat kader eveneens periodiek heroverwogen.

In 2023 is een nieuwe vermogensbeheerovereenkomst en een pensioenbeheerovereenkomst met Blue Sky Group afgesloten.

Bestuursondersteuning per 1 januari 2023

Sinds 1 januari 2023 is de bestuursondersteuning uitbesteed aan Montae & Partners.

Onderuitbesteding Blue Sky Group

Blue Sky Group besteedt, binnen de kaders van de dienstverleningsovereenkomst, bepaalde activiteiten of processen uit, zoals de 'verloning' van de pensioenuitkeringen, het beheer van de pensioenplanner, de website en het bestuursportaal, de productie van het UPO en de IT operaties. Op grond van de dienstverleningsovereenkomst geldt het volgende:

- Voor uitbesteding van de basis pensioenadministratie en de basis financiële administratie is expliciete toestemming van het bestuur vereist.
- Blue Sky Group moet overige uitbestedingen en onderuitbestedingen vooraf gemotiveerd melden, en daarbij ook aangeven of het een materiële uitbesteding betreft die aan DNB gemeld moet worden. Deze verplichting vloeit voort uit IORP II-wetgeving.

Onder andere door middel van de ISAE 3402-rapportage beoordeelt het bestuur of Blue Sky Group voldoende in control is ten aanzien van de uitbestede werkzaamheden.

Evaluaties

Het pensioenfonds heeft in 2023 de volgende uitbestedingspartijen geëvalueerd;

- Holland van Gijzen als Compliance Officer;
- de sleutelfunctie vervuller risicobeheer;
- de sleutelfunctie vervuller interne audit;
- de sleutelfunctiehouder Actuarieel;
- de accountant;
- de Certificerend actuaris.

Van alle evaluaties zijn verslagen gemaakt. De evaluaties hebben niet geleid tot een wijziging van de betreffende uitbestedingspartij.

Strategie Blue Sky Group

In 2023 heeft Blue Sky Group haar strategie herijkt. Op 7 maart 2024 maakte Blue Sky Group het voornemen om Vermogensbeheer onder te brengen bij een andere partij bekend. Blue Sky Group gaat zich volledig richten op pensioenbeheer. Met deze nieuwe strategie wil Blue Sky Group haar sterke positie in de Nederlandse pensioenmarkt behouden en verder uitbouwen. Het bestuur monitort de ontwikkelingen.

5.4 Externe relaties

Het pensioenfonds is lid van de Pensioenfederatie. Functionarissen van de uitvoeringsorganisatie zijn namens het pensioenfonds lid van verschillende commissies van de Pensioenfederatie.

5.5 Gedragsregelingen

Code Pensioenfondsen

Voor het pensioenfonds geldt de Code Pensioenfondsen (Code), die nadere invulling geeft aan de wetgeving voor de besturing van pensioenfondsen. Op grond van de Pensioenwet beschrijft de Code de principes voor goed pensioenfondsbestuur. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren.

De Code gaat uit van het zogenoemde ‘pas toe of leg uit’-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code, maar deze afwijking dan moet motiveren en toelichten. De Monitoringcommissie Code Pensioenfondsen (Monitoringscommissie), aangesteld door de sector, beoordeelt de naleving van de Code door de pensioenfondsen en rapporteert daarover.

De Code is opgezet aan de hand van acht thema's:

1. vertrouwen waarmaken
2. verantwoordelijkheid nemen
3. integer handelen
4. kwaliteit nastreven
5. zorgvuldig benoemen
6. gepast belonen
7. toezicht houden en inspraak waarborgen
8. transparantie bevorderen

Het karakter van de normen in de Code verschilt. De naleving van sommige normen is duidelijk vast te stellen aan de hand van concrete beleidsdocumenten, publicaties of acties. Veel normen richten zich echter op gedrag en zijn minder eenvoudig objectief aantoonbaar. Naast het uitleggen van eventuele afwijkingen, is de bedoeling dat pensioenfondsen ook rapporteren over de wijze waarop ze invulling geven aan de verschillende normen.

Ondanks het pas-toe-of-leg-uit karakter van de Code Pensioenfondsen zijn er normen in de Code die altijd dienen te worden toegelicht in het bestuursverslag. Deze normen zijn hieronder opgenomen met een verwijzing naar de toelichting in het jaarverslag.

Rapportagenorm	Voldoet aan norm?	Vindplaats toelichting jaarverslag of website
Norm 5: Het bestuur legt verantwoording af over het beleid dat het voert, de gerealiseerde uitkomsten van dit beleid en de beleidskeuzes die het eventueel voor de toekomst maakt. Het bestuur weegt daarbij de verschillende belangen af van de groepen die bij het pensioenfonds betrokken zijn. Ook geeft het bestuur inzicht in de risico's van de belanghebbenden op	Ja	In voorleggers en notities wordt ingegaan op belangenafweging/risico's. Verantwoording wordt in het jaarverslag gegeven, alsook via periodieke communicatie. Bestuur legt ook verantwoording af aan Verantwoordingsorgaan.

Rapportagenorm	Voldoet aan norm?	Vindplaats toelichting jaarverslag of website
korte en lange termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau. Norm 31: De samenstelling van pensioenfondsorganen is wat betreft geschiktheid, complementariteit, diversiteit, afspiegeling van belanghebbenden en continuïteit, vastgelegd in beleid. Zowel bij de aanvang van een termijn, als ook tussentijds bij de zelfevaluatie vindt een check plaats.	Ja	Het bestuur rapporteert in het bestuursverslag over de zelfevaluatie en geschiktheid.
Norm 33: In zowel het bestuur als in het VO of het BO is er tenminste één vrouw en één man. Er zitten zowel mensen van boven als van onder de 40 jaar in. Het bestuur stelt een stappenplan op om diversiteit in het bestuur te bevorderen.	Nee	Het bestuur en VO voldoen niet aan de norm dat er ten minste één persoon jonger dan 40 jaar zitting heeft. Zie verdere toelichting in deze paragraaf.
Norm 47: Het intern toezicht betreft deze Code bij de uitoefening van zijn taak.	Ja	De Raad van Toezicht/ betreft de Code bij de uitoefening van zijn taak en rapporteert hierover in zijn rapportage.
Norm 58: Het bestuur geeft publiekelijk inzicht in missie, visie en strategie.	Ja	In het bestuursverslag wordt ingegaan op de missie, visie, strategische speerpunten en de doelstellingen.
Norm 62: Het bestuur legt zijn overwegingen omtrent verantwoord beleggen vast en zorgt ervoor dat deze beschikbaar zijn voor belanghebbenden.	Ja	Het bestuur licht in het hoofdstuk 'beleggingen' de overwegingen toe om maatschappelijk verantwoord te beleggen.
Norm 64: Het bestuur rapporteert in het jaarverslag over de naleving van de interne gedragscode (zoals bedoeld in de normen 15 en 16) en deze Code, net als over de evaluatie van het functioneren van het bestuur.	Ja	In het bestuursverslag rapporteert het bestuur over de naleving van de gedragscode en over de zelfevaluatie van het bestuur.
Norm 65: Het bestuur zorgt voor een adequate klachten- en geschillenprocedure die voor belanghebbenden eenvoudig toegankelijk is. In het jaarverslag rapporteert het bestuur over de afhandeling van klachten en de veranderingen in regelingen of processen die daaruit voortvloeien.	Ja	In het bestuursverslag wordt gerapporteerd over de behandeling van klachten en geschillen.

Gemotiveerde afwijkingen

Zorgvuldig benoemen: diversiteit (norm 33)

Het bestuur en VO voldoen niet aan de norm dat er ten minste één persoon jonger dan 40 jaar zitting heeft. Wel wordt voldaan aan de norm diversiteit naar geslacht: minstens één man en minstens één vrouw. Het bestuur telt 7 mannen en 4 vrouwen. De intentie van het bestuur is om de huidige vacature in het bestuur in te laten vullen door een vrouw. De leden van het bestuur worden voorgedragen door KLM, de deelnemers en de pensioengerechtigden. De leden van het VO worden benoemd door de verenigingen

van deelnemers en pensioengerechtigden en door KLM. Deze partijen selecteren de kandidaten op basis van functie-informatie van het pensioenfonds. Bij het vervullen van een vacature wordt aandacht besteed aan diversiteit.

Zittingsduur bestuurders (norm 34)

In de Code Pensioenfondsen is opgenomen dat de zittingsduur van een lid van het bestuur maximaal vier jaar is. Een bestuurslid kan maximaal twee keer worden herbenoemd. In de statuten van het pensioenfonds is opgenomen dat hiervan kan worden afgeweken indien dat naar het oordeel van het bestuur in het belang is van het pensioenfonds. In 2023 heeft het pensioenfonds hiervan geen gebruik gemaakt.

Aandachtspunten

De Code bevat verschillende normen waarvan de naleving in de praktijk moet blijken. Advies van de Monitoringcommissie is om in het bestuursverslag belanghebbenden ook inzicht te geven in de invulling van normen die wel worden nageleefd. Naleving van de Code vormt voor veel normen een integraal onderdeel van de besturing en bedrijfsvoering en blijkt uit de verantwoording daarover in dit verslag.

Het betreft passages over onder meer de relatie met arbeidsvoorwaardelijke partijen, de relatie met de uitvoeringsorganisatie, de risicohouding, het communicatiebeleid, de klachtafhandeling, de samenstelling van het bestuur, geschiktheidsbevordering, zelfevaluatie, het beloningsbeleid en maatschappelijk verantwoord beleggen. Het bestuur heeft er daarom voor gekozen deze paragraaf te beperken tot onderwerpen die niet elders al aan de orde komen.

Voor het vaststellen of het beleid draagvlak heeft onder de belanghebbenden is het VO de primaire gesprekspartner van het bestuur. Dat geldt ook voor het beleid ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen.

Voor het VO vloeit uit de Code voort dat een periodieke evaluatie van het functioneren invulling moet krijgen. Mede in dat kader stelt het VO een functieprofiel op.

Code Pensioenfondsen 2024

Eind november 2023 heeft de Pensioenfederatie de Code Pensioenfondsen 2024 uitgebracht. De Code treedt in werking op 1 januari 2024. Pensioenfondsen worden geacht deze Code na te leven als zij de normen uit deze code uiterlijk op 31 december 2024 hebben geïmplementeerd. In het bestuursverslag 2024 zal het pensioenfonds rapporteren over wat zij aan acties heeft verricht om compliant te worden.

Gedragscode

Voor de leden van het bestuur, de technisch voorzitter, het Verantwoordingsorgaan, de Raad van Toezicht, het bestuursbureau en enkele aangewezen personen van Blue Sky Group geldt een gedragscode, die belangenverstrengeling – inclusief de schijn daarvan – en ongeoorloofde handelingen moet voorkomen. Door de uitbesteding aan de uitvoeringsorganisatie hebben de leden van bestuur, Verantwoordingsorgaan en Raad van Toezicht geen directe betrokkenheid bij het aangaan van zakelijke relaties of (voorgenomen) beleggingstransacties. Ook beschikken zij hierdoor niet over vertrouwelijke marktinformatie.

Het pensioenfonds heeft Holland Van Gijzen aangesteld als externe compliance officer, om toe te zien op de naleving van wet- en regelgeving binnen de organisatie.

In 2023 waren er geen situaties die aanleiding gaven tot acties van de compliance officer. Alle verbonden personen hebben de jaarlijkse verklaring over de naleving van de gedragscode ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. Deze zijn opgenomen in de bijlage Functies en nevenfuncties.

Mede vanuit de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van Blue Sky Group een eigen gedragscode. De code omvat ook een insiderregeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft de uitvoeringsorganisatie een code voor

internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling. De bij het pensioenfonds betrokken medewerkers van Blue Sky Group hebben de naleving van de gedragscode ondertekend.

5.6 Melding onregelmatigheden

In 2023 zijn er 25 incidenten aan het bestuur gerapporteerd op grond van de incidentenprocedure van Blue Sky Group, elk met een eigen impactclassificatie. De impactclassificatie is bepalend voor de wijze van afhandeling, communicatie en rapportage van het incident en of een incident meldingswaardig is richting de toezichthouder. De 25 incidenten zijn onder te verdelen in 2 incidenten met de classificatie 'midden' en 23 incidenten met de classificatie 'laag'. Het gaat hierbij om incidenten bij de uitvoeringsorganisatie inzake de dienstverlening aan het pensioenfonds en de deelnemers. Naar aanleiding van de gemelde incidenten is zo nodig de bedrijfsvoering van de uitvoeringsorganisatie aangescherpt.

Er waren in het verslagjaar geen meldingen op basis van de klokkenluidersregeling van het pensioenfonds.

5.7 Privacybeleid

Basis voor het privacybeleid en bijbehorende procedures is de in 2018 in werking getreden Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Het bestuur heeft mevrouw Grace Somaroo, werkzaam bij Blue Sky Group, benoemd tot privacy officer van het pensioenfonds.

In zijn privacybeleid omschrijft het pensioenfonds aan welke principes het zich houdt, hoe het pensioenfonds omgaat met persoonsgegevens en op welke wijze het voldoet aan de wet- en regelgeving op het gebied van privacy. Het privacybeleid is nader uitgewerkt in een aantal documenten om de bescherming van persoonsgegevens binnen het pensioenfonds te waarborgen. Begin 2023 vond de periodieke actualisering plaats van het privacybeleid van het pensioenfonds voor de periode 2022-2023. Hierbij zijn de beleidsstukken van het pensioenfonds over privacy getoetst aan de geldende privacy wet- en regelgeving, waaronder de AVG en de geldende privacywet.

Ieder jaar stelt het bestuur van het pensioenfonds aan de hand van de jaarlijkse rapportage van de privacy officer vast of het privacybeleid en de AVG zijn nageleefd. De privacy officer toetst door middel van zelf assessments, steekproeven en/of audits of de privacy doelstellingen zijn gehaald en/of de benodigde beheersmaatregelen zijn getroffen en/of effectief zijn.

Het pensioenfonds voldoet hiermee aan de verplichting om een interne controle uit te voeren op de naleving van de Gedragslijn. De privacyrapportage over 2023 is door de privacy officer aan het pensioenfonds verstrekt.

5.8 Beheerst beloningsbeleid

Het pensioenfonds voert een beheerst beloningsbeleid uit. Het pensioenfonds heeft daarbij een afweging gemaakt op basis van de (langetermijn) doelstellingen van het pensioenfonds, de verantwoordelijkheid en de aan de functies gestelde eisen en het tijdsbeslag. Het beloningsbeleid is van toepassing op de bestuursleden, de technisch voorzitter, de Raad van Toezicht en het Verantwoordingsorgaan.

Het beloningsbeleid is vastgesteld door het bestuur en daarna ter advisering voorgelegd aan het Verantwoordingsorgaan en ter goedkeuring aan de Raad van Toezicht. Het Verantwoordingsorgaan heeft een positief advies gegeven op het gewijzigde beloningsbeleid en de Raad van Toezicht heeft het beloningsbeleid voor het jaar 2023 goedgekeurd.

De beloning bestaat uit een vaste vergoeding per jaar en een onkostenvergoeding voor reiskosten, gebruik privéapparatuur en bureau- en communicatiekosten.

Over 2023 heeft het pensioenfonds de volgende beloningen verstrekt:

- Bestuur en technisch voorzitter EUR 490.000 (2022: EUR 459.000)
- Raad van Toezicht EUR 60.000 (2022: EUR 59.000)

- Verantwoordingsorgaan EUR 28.000.

Beloningsbeleid 2024

Het bestuur heeft in 2023 besloten het beloningsbeleid per 1 januari 2024 sinds geruime tijd te herzien, niet leidend tot aanzienlijke materiële wijzigingen.

- De vergoedingen worden vanaf 2024 gekoppeld aan algemene Wet normering van topinkomens (WNT-norm). Deze wijziging heeft niet geleid tot hogere of lagere beloningen.
- Door de beloning aan de WNT-norm te koppelen (als % van), vindt automatisch jaarlijkse indexatie plaats. Een jaarlijks besluit over de indexering van beloningen is niet meer nodig.
- De vergoeding voor kandidaat-bestuurders is 50% van de vergoeding van bestuursleden.

De aanpassingen zijn ter advisering voorgelegd aan het Verantwoordingsorgaan en ter goedkeuring aan de Raad van Toezicht. Het Verantwoordingsorgaan heeft een positief advies gegeven op het gewijzigde beloningsbeleid en de Raad van Toezicht heeft het beloningsbeleid voor het jaar 2024 goedgekeurd.

5.9 Sancties

In 2023 kreeg het pensioenfonds geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin was sprake van andere maatregelen, zoals een aanwijzing van de toezichthouder of het aanstellen van een bewindvoerder of curator.

6 Kosten

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kosten van het pensioenfonds. Hiervoor hanteert het pensioenfonds de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de pensioenuitvoering, de kosten voor het vermogensbeheer en de transactiekosten van het vermogensbeheer. De kosten van bestuur en financieel beheer worden voor 60% toegerekend aan pensioenuitvoering (kosten per deelnemer) en voor 40% aan vermogensbeheer.

6.1 Kosten pensioenuitvoering

De uitvoeringskosten worden betaald door het pensioenfonds. Een deel van de uitvoeringskosten heeft direct te maken met zichtbare activiteiten. Denk daarbij aan het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, het voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed.

Daarnaast zijn er directe kosten die niet beïnvloedbaar zijn. Voorbeelden hiervan zijn de kosten van het externe toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening aan toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken.

De algehele kosten voor pensioenuitvoering zijn in 2023 sterk beïnvloed door kostenindexaties van alle toeleveranciers. Dit is terug te zien in de ontwikkeling van de kosten per deelnemer.

Verder leidt nieuwe wetgeving of keuzes vanuit KLM c.q. sociale partners regelmatig tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures. De kosten daarvan kan het pensioenfonds maar beperkt beïnvloeden. De kosten voor het project naar het nieuwe pensioenstelsel (NPS) zijn substantieel maar tijdelijk en daarom apart inzichtelijk gemaakt in de tabel met de kosten van de pensioenuitvoering, vertaald in de kosten per deelnemer.

De volgende tabel geeft de uitvoeringskosten weer, uitgesplitst naar de verschillende functies in het pensioenfonds (bedragen in miljoenen euro's):

	2023	2022
Pensioenadministratie	6,3	4,7
Communicatie en bestuursondersteuning	1,8	1,5
Bestuur en beheer pensioenfonds	0,5	0,4
Extern advies	0,4	0,2
Extern toezicht	0,4	0,3
Overig	0,2	0,2
Totaal	9,6	7,3

De volgende tabel geeft een overzicht van de kosten van de pensioenuitvoering en de kosten per deelnemer. Het pensioenfonds past de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie toe op de wijze van bepalen van het aantal deelnemers. Daaruit volgt dat de kosten inclusief btw en eventuele eenmalige activiteiten worden gepresenteerd. Deze worden hierna nader toegelicht.

	2023	2022
Kosten pensioenuitvoering (in miljoenen euro's)	9,6	7,3
Gemiddeld aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden	24.299	23.519
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	396	299
Btw pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	68,7	51,0
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	327	248
Pensioenuitvoeringskosten NPS per deelnemer excl. btw (in euro's) ¹	42	22
Reguliere pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	285	233

¹ Het pensioenfonds maakt kosten voor het project NPS (Nieuw Pensioenstelsel). De kosten gemaakt voor dit project betreffen onder meer kosten pensioenuitvoering Blue Sky Group voor de ontwikkeling van de nieuwe wettelijke regeling, advieswerkzaamheden, projectbegeleiding en audits. De kosten voor 2022 zijn in deze weergave meer specifiek gerelateerd aan het project NPS.

Toelichting kostenontwikkeling pensioenuitvoering

De totale kosten stijgen van EUR 7,3 miljoen naar EUR 9,6 miljoen, een stijging met EUR 2,3 miljoen. Exclusief btw is de stijging EUR 1,9 miljoen. Hiervan is EUR 0,5 miljoen gerelateerd aan hogere kosten nieuw pensioenstelsel vanwege de overgang naar de nieuwe pensioenregeling (inclusief kosten programma Horizon dat zich richt op de transitie naar NPS). De resterende stijging van EUR 1,4 miljoen vertaalt zich in EUR 52 hogere kosten per deelnemer (van EUR 233 naar EUR 285). Hiervan is 23% veroorzaakt door prijsstijgingen vanwege indexeringen, 34% door herallocatie van kosten Vermogensbeheer naar Pensioenbeheer, 15% door hogere kosten vanwege toezicht (toezichthouders) en wettelijke eisen (bv keuzebegeleiding), 18% door hogere kosten bestuur- en bestuursondersteuning en 14% door overige oorzaken waaronder verzwaring risicobeheer.

Toelichting ontwikkeling uitvoeringskosten

Sinds 1 januari 2017 brengt Blue Sky Group btw in rekening over verschillende uitbestede diensten. Dit leidt tot structureel hogere uitvoeringskosten. In de kosten van de pensioenadministratie van EUR 6,3 miljoen zit EUR 1,1 miljoen btw. In de andere kosten die worden toegerekend aan pensioenuitvoering van EUR 3,3 miljoen zit EUR 569 duizend btw. In totaal is dit EUR 1,7 miljoen btw, oftewel EUR 69 per deelnemer. Zonder btw bedragen de kosten per deelnemer EUR 327.

Het pensioenfonds is in 2017 een bezwaar- beroepsprocedure gestart tegen de btw die over uitvoeringskosten in rekening wordt gebracht. Het geschil is op 11 april 2022 in eerste aanleg door de Rechtbank afgewezen. Het pensioenfonds heeft de procedure in hoger beroep voortgezet. Daarnaast

heeft uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group in 2022 een bezwaarprocedure bij de Belastingdienst gestart om een btw-vrijstelling toe te mogen passen op de dienstverlening aan het pensioenfonds.

6.2 Kosten vermogensbeheer

De volgende factoren bepalen in belangrijke mate de hoogte van de vermogensbeheerkosten:

- beleggingsmix
- schaalgrootte
- mate van actief of passief beheer
- mate van directe of indirecte beleggingen

Bij de besluitvorming over de beleggingsmix houdt het pensioenfonds wel rekening met de kosten, maar deze zijn daarvoor niet doorslaggevend. Het pensioenfonds kan schaalvoordelen realiseren door de beleggingsportefeuille met die van Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel en een aantal andere, kleinere partijen, samen te voegen in beleggingsfondsen (pools). Binnen de beleggingsportefeuille is sprake van zowel actief als passief beheer. De mate van actief beheer of passief beheer is stuurbaar. Verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit directe beleggingen, vooral beursgenoteerde aandelen en beursgenoteerde obligaties. De portefeuilles niet-beursgenoteerd vastgoed, niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) en hypothecaire leningen betreffen indirecte beleggingen (fund-of-fundstructuren). Een klein deel van de portefeuilles beursgenoteerd vastgoed en beursgenoteerde aandelen bestaat eveneens uit indirecte beleggingen.

De kosten van vermogensbeheer worden berekend op basis van het zogenoemde look-through-principe. Dit wil zeggen dat de vermogensbeheerkosten van alle onderliggende structuren inzichtelijk worden gemaakt. Naast de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten wordt dus ook het aandeel in de onderliggende vermogensbeheerkosten van beleggingsfondsen in aanmerking genomen.

De door de operationele managers in rekening gebrachte beheervergoedingen vormen de belangrijkste kostencategorie. Verreweg het grootste deel hiervan betreft een vaste fee op basis van het beheerde vermogen en is dus onafhankelijk van de prestatie van de vermogensbeheerder. Een klein deel van de beheervergoeding is wel prestatieafhankelijk. Andere vermogensbeheerkosten zijn onder meer kosten van fiduciair beheer, bewaarloon van de custodian, advieskosten, controlekosten, toezichtkosten, kosten van securities lending en (toegerekende) kosten van bestuur en financieel beheer.

De kosten voor vermogensbeheer bedroegen in 2023 in totaal EUR 48,2 miljoen (2022: EUR 42,4 miljoen).

	2023	2022
Vergoeding operationeel vermogensbeheer	34,1	30,9
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer (Blue Sky Group)	8,8	7,4
Overig	5,3	4,1
Totaal	48,2	42,4

In 2023 zijn de kosten gestegen ten opzichte van 2022. Voornaamste redenen zijn de stijging van de beheervergoeding en uitvoeringskosten.

In het volgende overzicht zijn de kosten vermogensbeheer per beleggingscategorie en gerelateerd aan het gemiddeld belegd vermogen weergegeven (bedragen in miljoenen euro's).

	Gemiddeld belegd vermogen	Beheer- vergoeding	Prestatie- afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief
2023						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	368	0,1	0,0	0,5	0,6	0,16
Niet-beursgenoteerd	1.051	10,2	-1,0	1,7	10,9	1,04
Totaal	1.419	10,3	-1,0	2,2	11,5	0,81
Aandelen						
Beursgenoteerd	2.759	3,9	1,6	4,6	10,1	0,37
Niet-beursgenoteerd	703	7,9	4,5	1,0	13,4	1,91
Totaal	3.462	11,8	6,1	5,6	23,5	0,68
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	3.036	1,8	-	4,1	5,9	0,19
Onderhands	1.485	5,1	-	2,2	7,3	0,49
Totaal	4.521	6,9	-	6,3	13,2	0,29
Totaal	9.402	29,0	5,1	14,1	48,2	0,51
	Gemiddeld belegd vermogen	Beheer- vergoeding	Prestatie- afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief
2022						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	474	0,1	0,0	0,5	0,6	0,12
Niet-beursgenoteerd	1.007	7,1	4,2	1,1	12,4	1,23
Totaal	1.481	7,2	4,2	1,6	13	0,88
Aandelen						
Beursgenoteerd	3.203	4,2	-0,3	4,3	8,2	0,26
Niet-beursgenoteerd	687	6,0	2,1	0,6	8,7	1,27
Totaal	3.890	10,2	1,8	4,9	16,9	0,43
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	3.617	1,9	-	3,4	5,3	0,15
Onderhands	1.146	5,6	-	1,6	7,2	0,62
Totaal	4.763	7,5	-	5,0	12,5	0,26
Totaal	10.134	24,9	6,0	11,5	42,4	0,42

In 2023 werd er door het fonds meer geïnvesteerd in Niet-beursgenoteerd vastgoed en Niet-beursgenoteerde aandelen. Deze categorieën hebben een traditioneel hogere beheervergoeding. Ook de hogere allocatie naar de duurder subcategorie Vastrentende waarden Onderhands was hoger dan vorig jaar. De prestatievergoedingen waren lager. De reserveringen hiervoor waren bij vastgoed naar beneden bijgesteld. De prestaties bij aandelen waren goed, waardoor hier de prestatievergoedingen

stegen. De overige kosten zijn gestegen. Naast indexatie kwam dit onder andere door de kosten vanwege de herinrichting van de uitvoeringsorganisatie en de kosten voor implementatie voor het nieuwe pensioenakkoord. Omdat de totale gemiddelde waarde van de beleggingen daalde gaf de stijging van de kosten een relatieve stijging van totaal 0.09%.

Transactiekosten

De transactiekosten worden eveneens berekend op basis van het look-through-principe. Dit wil zeggen dat in geval van beleggingsfondsen, behalve de in- en uitstapvergoedingen, ook het aandeel in de door de beleggingsfondsen gemaakte aan- en verkoopkosten in aanmerking wordt genomen. Bij fund-of-fundstructuren worden de in- en uitstapvergoedingen hierin begrepen. De berekende kosten worden verlaagd met het aandeel in de in- en uitstapvergoedingen van de beleggingsfondsen, die voor het beleggingsfonds immers opbrengsten vormen.

De transactiekosten bedroegen in totaal EUR 11,5 miljoen (2022: EUR 10,6 miljoen).

	2023			2022		
	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief
Vastgoed	1.419	0,4	0,02	1.481	0,2	0,02
Aandelen	3.462	2,0	0,06	3.890	4,6	0,10
Vastrentende waarden	4.521	8,1	0,17	4.763	4,7	0,09
Totaal excl. derivaten	9.402	10,5	0,11	10.134	9,5	0,09
Derivaten		1,0	0,00		1,1	0,00
Totaal	9.402	11,5	0,12	10.134	10,6	0,10

(Bedragen in miljoenen euro's)

De transactiekosten stegen ten opzichte van 2022 met 8,5%. Het pensioenfonds heeft in 2023 haar landen uitsluitingen beleid aangepast. Deze transitie vond onder andere plaats in de Vastrentende waarden categorieën, opkomende markten en High Yield. De transactiekosten stegen omdat dit beleggingen zijn met een hoge bied/laat koers.

Verhouding rendement en kosten

Het volgende overzicht geeft een indicatie van de verhouding tussen het totaalrendement en zowel de vermogensbeheerkosten als de transactiekosten:

	2023	2022
Bruto totaalrendement	8,8%	-16,3%
Kosten vermogensbeheer	-0,4%	-0,4%
- Vergoeding operationeel vermogensbeheer	-0,3%	-0,3%
- Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	-0,1%	-0,1%

	2023	2022
Transactiekosten	-0,1%	-0,1%
Netto totaalrendement	8,3%	-16,8%
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	0,1%	0,1%
Netto totaalrendement exclusief vergoeding fiduciair vermogensbeheer	8,4%	-16,9%

In het vorige overzicht zijn de kosten voor vermogensbeheer opgesplitst in een vergoeding voor operationeel beheer en een vergoeding voor fiduciair beheer. Laatstgenoemde vergoeding wordt bij het nettorendement opgeteld om aan te sluiten bij de kerncijfers van het pensioenfonds, zoals weergegeven in het begin van dit jaarverslag.

6.3 Vergelijking kosten pensioenuitvoering en vermogensbeheer met andere pensioenfondsen

Kosten van pensioenfondsen zijn van grote maatschappelijke betekenis

Kosten van pensioenfondsen zijn van grote maatschappelijke betekenis: een lager kostenniveau leidt tot een hoger collectief pensioenvermogen bij een gelijkblijvend rendements- en risicoprofiel. Het is dus van belang dat de kosten voor een pensioenfonds inzichtelijk zijn, bijvoorbeeld door deze te vergelijken met de kosten van andere, vergelijkbare, pensioenfondsen.

Vergelijking kosten met andere pensioenfondsen: benchmarking

Een benchmarkcijfer is de meest eenvoudige manier waarop de kosten in context kunnen worden gezet, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke kenmerken van het pensioenfonds en het beleggingsbeleid. Hiertoe is een gespecialiseerd onderzoek nodig.

Het pensioenfonds heeft in 2023 niet aan een dergelijk onderzoek meegedaan. Om toch een beeld te krijgen van de hoogte van de pensioenuitvoeringskosten en vermogensbeheerkosten, wordt gebruik gemaakt van de inzichten uit het rapport “Werk in uitvoering bij pensioenfondsen 2023. Inzicht in de pensioenbeheer-, vermogensbeheer- en transactiekosten van Nederlandse pensioenfondsen” van Bell pension consultants & actuaris van 28 september 2023 (hierna: Bell-benchmark). Dit rapport geeft een kader voor de beoordeling van de vermogensbeheerkosten in 2022.

Resultaten van de vergelijking

In de volgende tabel staan de uitkomsten van de vergelijking. Het gemiddeld aantal deelnemers (waarbij alleen actieven en pensioengerechtigden worden meegenomen) eind 2023 bedraagt 24.299. Hiermee kwalificeert het fonds als middelgroot (10.000 - 100.000). Met een gemiddeld belegd vermogen van EUR 9,4 miljard kwalificeert het fonds op de grens van middelgroot (EUR 1 miljard - 10 miljard) en groot (EUR 10 miljard - EUR 100 miljard).

De pensioenuitvoeringskosten worden aangegeven in euro's per deelnemer. De vermogensbeheerkosten en transactiekosten worden aangegeven als percentage van het gemiddeld belegd vermogen.

Kosten	Pensioen fonds (2023)	Pensioen fonds (2022)	Bell-benchmark (2022)
Pensioenuitvoeringskosten	396	299	186 (middelgroot) - 397 (klein) 0,40% (middelgroot) -
Vermogensbeheerkosten	0,51%	0,42%	0,37% (groot)
Transactiekosten	0,12%	0,10%	0,10%

Toelichting:

Gezien de spreiding van zowel de categorieën als de uitkomsten worden de pensioenuitvoeringskosten vergeleken met de categorie middelgroot en de categorie daaronder (tussen 1.000 en 10.000 deelnemers). De pensioenuitvoeringskosten voor middelgrote pensioenfondsen bedragen EUR 186 per deelnemer; voor kleinere pensioenfondsen (tot 10.000 deelnemers) is dit EUR 397. In 2023 bedroegen de kosten per deelnemer, inclusief eenmalige activiteiten en btw, EUR 396 (2022: EUR 306). Exclusief btw bedroegen de kosten EUR 327 per deelnemer (2022: EUR 253). De vermogensbeheerkosten en de transactiekosten zijn iets hoger dan het gemiddelde voor de categorie middelgroot. De vermogensbeheerkosten en de transactiekosten zijn iets hoger dan het gemiddelde voor de categorie middelgroot.

7 Risicomanagement

7.1 Strategie en beleid

Inleiding

Het bestuur is verantwoordelijk voor de risicomanagementorganisatie en de beheersing van de risico's waaraan het pensioenfonds is blootgesteld. Het pensioenfonds gaat op een integrale wijze om met risicomanagement.

Integraal risicomanagement (IRM) betekent voor het pensioenfonds dat het risicomanagement direct verband houdt met de missie, visie en strategie van het pensioenfonds en dat risico's in onderlinge samenhang worden beschouwd en beheerst.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de vier stappen in de risicobeheercyclus:

- stap 1: opstellen strategie en beleid van de risicobeheercyclus;
- stap 2: risico-identificatie en risicobeheersing;
- stap 3: monitoren en rapporteren;
- stap 4: evalueren en bijsturen.

In deze paragraaf wordt stil gestaan bij de eerste stap, die betrekking heeft op de belangrijkste aspecten van de inrichting van het integraal risicomanagementbeleid, zoals de risicostrategie, de risicotaxonomie, de risicobereidheid en de risico-governance van het pensioenfonds.

Paragraaf 7.2 behandelt achtereenvolgens de volgende drie stappen uit de risicobeheercyclus. Paragraaf

7.3 gaat vervolgens in op de belangrijkste ontwikkelingen van het afgelopen jaar op het gebied van risicomanagement en de speerpunten voor 2024.

Risicostrategie

De missie, visie en strategie en de hiermee verband houdende doelstellingen van het pensioenfonds bepalen op een hoger niveau zowel kwalitatief als kwantitatief, al dan niet aan de hand van

(groepen van) doelstellingen de risicobereidheid van het pensioenfonds. De risicobereidheid op pensioenfondsniveau is richtinggevend voor het risicobeleid en de risicobereidheid per geïdentificeerd risico van het pensioenfonds.

Het pensioenfonds leidt uit zijn missie en visie de strategische doelstellingen af. Het bereiken van deze doelstellingen betekent enerzijds het nemen van risico's om kansen te benutten. En anderzijds vormen risico's bedreigingen voor strategische doelstellingen. Deze risico's moeten worden geïdentificeerd, beoordeeld en door het treffen van beheersmaatregelen geheel of gedeeltelijk worden gemitigeerd.

Het pensioenfonds heeft het integraal risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB en artikel 143 Pensioenwet ('een pensioenfonds richt zijn organisatie zodanig in dat deze een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt'). Daarnaast gaat het pensioenfonds uit van de beginselen van het COSO ERM-raamwerk (ERM: Enterprise Risk Management) voor het beoordelen en inrichten van risicomanagement, ISO-kwaliteitseisen en best practices.

Risicotaxonomie

Voor de integrale beheersing van de voor het pensioenfonds relevante risico's worden deze risico's ieder kwartaal integraal gerapporteerd aan en besproken door het bestuur. Deze rapportage is gebaseerd op de risicodomeinen (strategisch, financieel en niet-financieel) die het pensioenfonds heeft geïdentificeerd, met de eraan gelieerde onderliggende risico's. Deze indeling wordt aangeduid als de risicotaxonomie en het pensioenfonds hanteert deze set van risico's als basis voor het vaststellen van zijn risicoprofiel.

De risicodomeinen zijn als volgt ingedeeld:

- De strategische risico's hebben betrekking op de strategie van het pensioenfonds en zijn directe omgeving.
- De financiële risico's zijn de risico's die van invloed zijn op de financiële situatie. Financiële risico's zijn te kwantificeren op basis van eigen normen en FTK eisen.
- Niet-financiële risico's zijn de risico's die de operationele bedrijfsvoering in gevaar brengen.

Niet-financiële risico's zijn deels te kwantificeren en deels kwalitatief te normeren. Binnen de categorie niet-financiële risico's is er speciale aandacht voor subrisico's die te maken hebben met integriteit.

Het gaat daarbij om risico's die impact kunnen hebben op de financiële situatie en de reputatie en die daarmee het voortbestaan van het pensioenfonds in gevaar kunnen brengen. Integriteitsrisico's zijn kwalitatief te normeren.

Hierna worden de risico's nader toegelicht.

Strategische risico's

Voor strategische risico's hanteert het pensioenfonds de volgende indeling:

1. Afhankelijkheidsrisico: het risico dat de ontwikkelingen bij en de invloed van bij het pensioenfonds betrokken partijen resulteren in conflicterende belangen met het pensioenfonds en/of beïnvloeding van de financiële positie van het pensioenfonds. Het risico kan bijvoorbeeld optreden als het pensioenfonds bij nieuwe ontwikkelingen onvoldoende implementatietijd krijgt als gevolg van langdurige besluitvorming van het AVO, als leden van pensioenfondsgremia zich meer/te veel laten leiden door de belangen van de eigen achterban of als het pensioenfonds beschikt over onvoldoende expertise waardoor het te afhankelijk wordt van de uitvoeringsorganisatie of adviseurs.
2. Politiek/omgevingsrisico: het risico van veranderingen van buiten het pensioenfonds (zoals economie, beursklimaat, loon- en/of koopkrachtontwikkeling, maatschappij, politiek en/of technologie) die van negatieve invloed zijn op het pensioenfonds. Het risico hierbij is dat de basis en het draagvlak van het pensioenfonds daardoor bedreigd wordt door groei-ambities van andere partijen. Het pensioenfonds ziet daarnaast ook materiële impact van ESG-risicofactoren op het reputatierisico. Dit komt voornamelijk voort uit een verhoogde kans op ingrijpen door de politiek met verscherpte wetgeving en veranderingen in maatschappelijke belangen.

3. Strategisch implementatierisico: het risico dat het pensioenfonds niet snel genoeg kan inspelen op veranderingen in de omgeving en/of veranderende eisen door de toezichthouders en wetgeving. Dit kan ontstaan door beperkte verandercapaciteit bij (onder)uitbestedingspartijen, onvoldoende capaciteit bij bestuursleden en beperkte mogelijkheden voor kostenbeheersing.
4. Reputatierisico: het risico dat de marktpositie van het pensioenfonds verslechtert als gevolg van een negatief imago van het pensioenfonds bij belanghebbenden, tegenpartijen en/of regelgevende instanties. Ook kan de reputatie van het pensioenfonds of het vertrouwen van (potentiële) deelnemers in het pensioenfonds geschaad worden door negatieve berichtgeving in de (sociale) media. Het pensioenfonds ziet daarnaast ook materiële impact van ESG-risicofactoren op het reputatierisico. Dit komt voornamelijk voort uit het risico van verhoogde kans op ingrijpen door de politiek met verscherpte wetgeving en veranderingen in maatschappelijke belangen, in combinatie met mogelijke negatieve pers exposure.
5. Governance risico: het risico dat zich voordoet bij ondoelmatige of falende processen bij besluitvorming door het bestuur. Een kwalitatief goed ingerichte governance is een mechanisme om risico's te verminderen en naleving te garanderen door validatie en beheer van informatie, informatiebronnen en de verwerking daarvan.
6. ESG-risico: het risico op negatieve gevolgen voor de reputatie van het pensioenfonds doordat het pensioenfonds niet (voldoende) in staat is zijn doelstellingen op gebied van ESG (de specifieke SDG's die het daarin heeft benoemd) te realiseren. Het risico kan optreden wanneer het beleggingsbeleid van het pensioenfonds negatieve gevolgen heeft voor mens, milieu of samenleving. Het financieel ESG-risico manifesteert zich – en vertaalt zich binnen het pensioenfonds – naar renterisico, inflatierisico, aandelen- en vastgoedrisico, kredietrisico, valutarisico en concentratierisico en is daarom niet als apart risico in de taxonomie van het pensioenfonds opgenomen.

Financiële risico's

Voor financiële risico's hanteert het pensioenfonds de volgende indeling:

1. Rente/matching risico: het risico dat rentebewegingen leiden tot ongewenste effecten op de financiële positie van het pensioenfonds, als gevolg van ontoereikende afstemming tussen de beleggingen en de verplichtingen op het gebied van rentelooptijden en rentevoet. Dit kan onder andere worden veroorzaakt door een niet-parallelle verschuiving van de rentecurve.
2. Inflatierisico: het risico dat de werkelijke inflatie (sterk) hoger uitvalt dan verwacht en/of dat de inflatieverwachting (sterk) stijgt, waardoor de ambitiedoelstelling van het pensioenfonds in gevaar komt. Het streven naar een waardevast (reëel) pensioen geeft een risico dat de verandering van de pensioenvoorzieningen als gevolg van inflatie niet gecompenseerd wordt door een waardeverandering van de beleggingen. Het pensioenfonds ziet daarnaast ook materiële impact van ESG-risicofactoren op het inflatierisico als gevolg van de transitie naar een duurzamer economisch model. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan CO2 belastingen en veranderende consumenten voorkeuren die kunnen leiden tot stijgende prijzen.
3. Aandelen- en vastgoedrisico (prijsvolatiliteit): het risico dat veranderingen in marktprijzen van beleggingen een negatieve invloed hebben op het rendement van de portefeuille van het pensioenfonds. Het pensioenfonds ziet daarnaast ook materiële impact van ESG-risicofactoren op het aandelen- en vastgoedrisico wat mogelijke gevolgen voor de waardering van de beleggingen.
4. Kredietrisico: het risico dat een belegging in waarde daalt doordat een tegenpartij de contractuele verplichtingen niet kan nakomen, kredietwaardigheid verliest of failliet gaat.
5. Valutarisico: Dit risico treedt op als de waarde van de beleggingen in vreemde valuta verslechtert als gevolg van veranderingen in valutakoersen. De kans dat de wisselkoers van vreemde valuta verslechtert ten opzichte van de euro betekent een risico voor een pensioenfonds omdat de verplichtingen veelal in euro luiden en de bezittingen (deels) in vreemde valuta.
6. Actief beheer risico: dit betreft de ruimte om bij de uitvoering van het beleggingsbeleid af te wijken van de strategisch nagestreefde portefeuille. De mate van actief beheer wordt doorgaans bepaald aan de hand van de tracking error ten opzichte van de voor de (deel)portefeuille vastgelegde benchmark.
7. Liquiditeitsrisico: het risico dat het pensioenfonds onvoldoende liquide middelen heeft om op korte termijn aan zijn verplichtingen (het uitbetalen van pensioenuitkeringen en/of financieringsverplichtingen vanuit beleggingen) te voldoen. Dit kan gebeuren wanneer de vraag naar liquide middelen groter is dan de aanwezige allocatie naar liquide beleggingen. Het pensioenfonds

- kan in dit geval niet vrij over de middelen beschikken, of slechts door ze tegen een fors lagere prijs te verkopen dan waarvoor ze gewaardeerd worden.
8. Tegenpartijrisico: een specifieke vorm van kredietrisico waarbij het pensioenfonds verlies kan leiden doordat een tegenpartij niet aan zijn verplichtingen kan voldoen.
 9. Concentratierisico: het risico dat, als gevolg van ontoereikende diversificatie binnen de portefeuille, een bepaalde ontwikkeling of gebeurtenis een bovengemiddeld effect heeft op de waarde van de portefeuille.
 10. Verzekeringstechnisch risico: het risico op een ongunstige verandering in de waarde van de technische voorziening door inadequate aannames over de vaststelling van de technische voorzieningen. Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer leven dan de verwachting op basis van de actuariële grondslagen.
 11. Actuariële premie risico: het risico dat de dekkinggraad van het pensioenfonds wordt uitgehold, omdat de feitelijke premie in negatieve zin afwijkt van de zuivere kostendekkende premie met als gevolg een premiedekkinggraad die lager is dan de actuele dekkinggraad, waardoor er aanspraken met verlies worden ingekocht.

Niet-financiële risico's

Bij deze risico's is er geen rechtstreekse relatie met de financiële positie van het pensioenfonds, maar het betekent niet dat deze risico's geen financiële schade kunnen veroorzaken bij het pensioenfonds. Het pensioenfonds onderscheidt de volgende niet-financiële risico's:

1. Uitbestedingsrisico: het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Het pensioenfonds besteedt de pensioenuitvoering en het vermogensbeheer uit aan Blue Sky Group. Het uitbestedingsrisico van het pensioenfonds is vooral het risico dat de uitvoeringsorganisatie niet handelt volgens het verstrekte mandaat.
2. IT-risico: het risico dat bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, continu, wendbaar en/of beveiligd worden ondersteund door IT.
3. Datakwaliteitsrisico: het risico dat de kwaliteit van de data van het pensioenfonds, in termen van juistheid, volledigheid en tijdigheid van beschikbaarheid, onvoldoende is voor het uiteindelijke gebruiksdoel. Dit betekent dat data betrouwbaar genoeg moeten zijn om er conclusies aan te kunnen verbinden.
4. Juridisch risico: het risico dat (veranderingen in) wet- en regelgeving negatieve gevolgen hebben voor het pensioenfonds. Dit kan gebeuren wanneer interne en/of externe richtlijnen en regelgeving niet worden nageleefd, of wanneer contractuele bepalingen niet (correct) zijn vastgelegd of gedocumenteerd. Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Dat is het risico dat het pensioenfonds zich niet aan wet- en regelgeving en of aan de eigen voorgeschreven regels en procedures van het pensioenfonds houdt, met materieel, financieel of reputatieverlies als gevolg.
5. Privacy risico: het risico op onvoldoende bescherming van persoonsgegevens van deelnemers en/of belanghebbenden waardoor het pensioenfonds niet voldoet aan de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Dit kan een negatieve impact hebben op de reputatie en leiden tot een aanwijzing of boete van de externe toezichthouder.
6. Integriteitsrisico: het risico dat het pensioenfonds niet integer handelt. Het integriteitsrisico kent een serie subrisico's die in het IRM-beleid nader worden toegelicht. Een van deze sub-risico's is het frauderisico. Het frauderisico wordt beschouwd als onderdeel van de SIRA, de Systematische Integriteits Risicoanalyse. De SIRA is in 2022 uitgevoerd. Als onderdeel van het frauderisico heeft het pensioenfonds een set van beheersmaatregelen vastgesteld die wel ten minste jaarlijks wordt getoetst.

Risicobereidheid

De risicobereidheid is de mate van risico die het pensioenfonds wenst te nemen om zijn doelstellingen te realiseren. De risicobereidheid wordt onder meer uitgedrukt in een zogenoemde 5-puntsschaal. Deze bepaalt wat het pensioenfonds op basis van zijn risicoperceptie al dan niet gaat doen (risk respons):

Figuur: 5-puntsschaal risicobereidheid

Risicobereidheid	
1	Volledig risico afwijzend
2	Risico-avers
3	Risico-neutraal
4	Risicotolerant
5	Gemaximeerd

De hiernavolgende tabel toont de risicobereidheid per risicocategorie uit de risicotaxonomie, zoals het bestuur van het pensioenfonds die heeft vastgesteld. Vervolgens worden de risico's uit de risicotaxonomie nader toegelicht.

Figuur: risicobereidheid op basis van de risicotaxonomie

		Risicobereidheid				
		1	2	3	4	5
Risicobereidheid		1	2	3	4	5
Strategisch	1 Afhankelijkheidsrisico			●		
	2 Politiek/concurrentie en omgevingsrisico			●		
	3 Strategische implementatie		●			
	4 Reputatierisico		●			
	5 Governance risico		●			
	6 ESG-risico		●			
Financieel	7 Rente/matching risico				●	
	8 Inflatierisico				●	
	9 Aandelen- en vastgoedrisico (prijswolatiliteit)				●	
	10 Kredietrisico				●	
	11 Valutarisico			●		
	12 Actief beheer risico		●			
	13 Liquiditeitsrisico	●				
	14 Tegenpartijrisico		●			
	15 Concentratie		●			
	16 Verzekeringstechnisch risico		●			
Niet-financieel	17 Actuariële premie risico			●		
	18 Uitbestedingsrisico		●			
	19 IT-risico		●			
	20 Datakwaliteit		●			
	21 Juridisch risico		●			
	22 Privacy risico		●			
	23 Integriteitsrisico		●			

Risicogovernance

Om integraal risicomanagement (IRM) te laten slagen, moet ook de risicogovernance als een van de bouwstenen van risicomanagement in orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur en bestuurscommissies, de sleutelfunctiehouder en vervuller risicobeheer, het Risicobeheer overleg en overige fondsorganen betrokken.

Daarnaast moet ook het systeem van 'checks and balances' kloppen. Voldoende functiescheiding (zie ook 'Three lines risk management model') moet voorkomen dat een orgaan van het pensioenfonds zichzelf controleert. Aan de andere kant speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het pensioenfonds moet praktisch uitvoerbaar zijn, gelet op de omvang van het bestuur, de aanwezigheid van andere (al dan niet verplichte) fondsorganen en de vereiste tijdsbesteding die aan functies kan en mag worden gekoppeld.

De risicogovernance is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen en de risicobereidheid vast. Op basis hiervan voert het pensioenfonds zijn risicomanagement uit. Voor de geïdentificeerde risico's treft het bestuur beheersmaatregelen. Het bestuur is en blijft 'eigenaar' van en eindverantwoordelijk voor de (integrale) risicobeheersing.
- De bestuurscommissies zijn primair verantwoordelijk voor het risicobeheer en leggen daarover verantwoording af aan het bestuur. De SFH rapporteert periodiek aan het bestuur over de status van de risico's en de werking van het risicobeheersysteem van het pensioenfonds. Op basis hiervan kan het bestuur het risicobeheer beoordelen en eventueel bijsturen. Ook rapporteert de SFH periodiek aan de Raad van Toezicht.
- Het pensioenfonds heeft een bestuurslid aangesteld voor het uitoefenen van de rol van sleutelfunctiehouder risicobeheer (SFH). De risicobeheerfunctie wordt gecomplementeerd met een sleutelfunctie vervuller (SFV). De rol van sleutelfunctie vervuller was tot eind 2022 uitbesteed aan Blue Sky Group. Met ingang van 2023 is deze uitbesteding extern ondergebracht, waarmee de onafhankelijkheid van de risicofunctie verder versterkt is. De risicobeheerfunctie heeft als taak het risicobeheersysteem onafhankelijk te beoordelen, te monitoren en hierover te rapporteren. Uiteindelijk doel is dat het pensioenfonds een totaalbeeld heeft van de verschillende risico's waaraan het wordt blootgesteld, en de effectiviteit van het risicobeheer. Daarnaast heeft de risicobeheerfunctie een initiërende en adviserende rol bij het vormgeven van het risicobeheer. Een belangrijk instrument hiervoor is een onafhankelijke risico-opinie bij besluitvormingstrajecten. De SFH risicobeheer is bevoegd om in een uitiem geval te escaleren richting de Raad van Toezicht en DNB.
- Het Risicobeheer overleg is de periodieke overlegvorm van de risicobeheerfunctie. Aan het overleg nemen in elk geval de SFH en de SFV deel. Al naar gelang de onderwerpen die spelen kan het overleg worden uitgebreid met een of meer (externe) materiedeskundigen en/of toehoorder(s) vanuit het bestuur. De Risicobeheer overleggen zijn rondom de bestuursvergaderingen georganiseerd. Indien nodig vindt er tussentijds (informele) afstemming plaats tussen betrokkenen.

Het pensioenfonds hanteert binnen het risicobeheersysteem het zogenaamde 'three lines' risk management model:

- Eerste lijn: het bestuur (cq. de commissies), is primair verantwoordelijk voor het voorkomen en beheersen van risico's (eerstelijns risicomanagement) van de eigen processen en ziet toe op de risico's ten aanzien van de uitbestede processen bij de uitvoeringsorganisaties ('risico-eigenaarschap'). De eerste lijn voert haar werkzaamheden uit conform vastgesteld beleid, jaarplannen en processen.
- Tweede lijn: bestaat uit de risicobeheerfunctie, compliance officer, privacy officer en de actuariële functie. De tweede lijn houdt onafhankelijk toezicht op de identificatie van risico's en de daarmee gemoeide inrichting ('opzet'), bestaan en werking van beheersingskaders. De tweede lijn ondersteunt daarnaast de eerste lijn door te adviseren over de interpretatie van beleid of beheersingskaders en de hiervoor te gebruiken grondslagen en methodieken.
- Derde lijn: betreft de interne auditfunctie. Deze evalueert of de opzet, bestaan en effectieve werking van de interne beheersmaatregelen en andere procedures ter waarborging van de beheerste en integere bedrijfsvoering, in voorkomend geval met inbegrip van de uitbestede werkzaamheden, adequaat en doeltreffend zijn ingericht en werken. De interne auditfunctie beoordeelt tevens of het risicobeheersysteem als onderdeel van het governancestelsel alle risico's in beeld heeft gebracht en of het beheersingssysteem alle risico's zowel individueel als integraal doeltreffend afdekt ('mate van zekerheid over de risicobeheersing').

7.2 Risicobeheercyclus

Inleiding

De voorgaande paragrafen beschreven de wijze waarop het integraal risicomanagement is ingericht (Stap 1: Opstellen strategie & beleid). In de vervolgstappen van de risicobeheercyclus draait het om de processtappen bij de uitvoering.

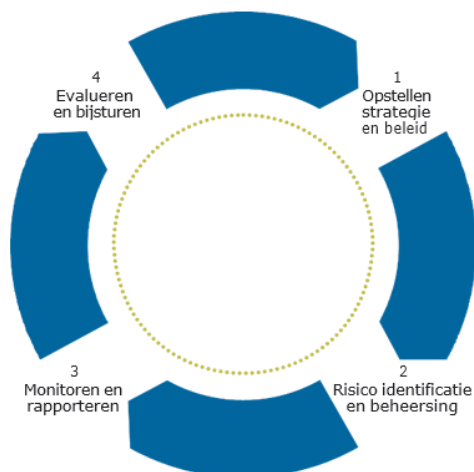
Het risicomanagementproces wordt continu doorlopen zodat het pensioenfonds:

- op het gebied van risicomanagement een zelflerende en zelfsturende organisatie blijft;

- zich bewust is van de impact van verschillende risico's en de onderlinge samenhang;
- zich bewust is van de verschillende opties voor beheersing, inclusief de consequenties;
- blijft anticiperen op veranderende omstandigheden.

De risicobeheercyclus van het pensioenfonds is weergegeven in onderstaande figuur.

Figuur: risicobeheercyclus

Stap 2: Risico-identificatie en -beheersing

Voor de risico-identificatie worden risico's geïdentificeerd vanuit verschillende invalshoeken. Op basis van de geïdentificeerde risico's wordt het beheersingskader opgesteld. De invalshoeken zijn als volgt.

1. Uitvoeren risicobeheersing door de eerste lijn

Minimaal elk jaar voeren de verschillende aandachtsgebiedhouders een herijking uit van de zogenaamde risicokaart(en) waarvoor ze als risico-eigenaar verantwoordelijk worden gehouden. Hierbij gaat het om het identificeren en beoordelen van de desbetreffende risico's van het pensioenfonds en het eventueel treffen van aanvullende beheersmaatregelen. Deze risico-inschatting van de eerste lijn wordt gemonitord en beoordeeld door de tweede lijn en wordt op integrale wijze besproken in het bestuur via de risicorapportage van het pensioenfonds. Dit draagt bij aan:

- het vergroten van de bewustwording van integraal risicomanagement;
- aandacht voor de risicocultuur.

2. Thematische beoordeling risico's

In het jaarplan is een aantal thema's opgenomen. Voor deze thema's wordt een risico-inschatting gemaakt en worden de opzet, het bestaan en de werking van het beheersingskader beoordeeld.

3. Risicoanalyse van incidenten

Met deze analyse wordt achteraf bepaald of beheersmaatregelen adequaat zijn ingeregeld of dat andere beleidskeuzes wellicht beter zijn om een herhaling van het incident te voorkomen.

4. Risicoanalyse beleidsvoorstellen

Bij ieder beleidsvoorstel dient een gedegen risicoanalyse gemaakt te worden in de vorm van een risicoparagraaf. Dit geldt in het bijzonder voor beleidsvoorstellen met een relatief kleine impact.

De risicoanalyse zal aangevuld worden met een risico-opinie door de sleutelfunctiehouder risicobeheer aan het bestuur indien er sprake is van een mogelijk significant risico en/of een fondsbrede impact op meerdere risico's (integraliteit).

Stap 3: Monitoren en rapporteren

Dit betreft de reguliere uitvoering, monitoring en terugkoppeling over risico's en beheersmaatregelen zoals die in de risicotaxonomie (zie paragraaf 7.1) zijn beschreven of overige relevante onderwerpen die op de bestuurlijke agenda komen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van:

1. Periodieke risicorapportages

Kwartaalrapportage risicobeheer. Hiermee wordt integraal gekeken naar de risicoposities. Deze worden afgezet tegen de risicobereidheid, de risicotoleranties en de maximale risicocapaciteit. Ook wordt er een vergelijking gemaakt met de periode ervoor en stilgestaan bij denkbare toekomstige trends en ontwikkelingen.

2. Ad hoc risicorapportages

Tussentijdse beoordelingen en toetsingen in de vorm van een risico-opinie of een specifieke risicoanalyse.

3. Compliance

Tweejaarlijkse compliance toets; de mate waarin het pensioenfonds voldoet aan wet- en regelgeving.
Jaarlijkse rapportage privacy officer.

4. Risicoparagraaf en risico-opinie

Het werken met een risicoparagraaf en risico-opinie maakt risicomanagement geïntegreerd en expliciet zichtbaar in de bestuurlijke besluitvorming. Doel van de risicoparagraaf en de risico-opinie is het zichtbaar én bespreekbaar maken van de risico's in het voorliggende voorstel vanuit een eerstelijns en tweedelijns perspectief. De tweedelijns risico-opinie wordt opgesteld vanuit de sleutelfunctie risicobeheer. De eerstelijns risicoparagraaf wordt opgesteld onder verantwoordelijkheid van de bestuurder c.q. de commissie met desbetreffend aandachtsgebied, in afstemming met de eerste lijn van Blue Sky Group.

Stap 4: Monitoren en rapporteren

De laatste stap van de risicobeheercyclus is de evaluatie van het risicoraamwerk zelf. Het regelmatig tegen het licht houden van de inrichting van dit raamwerk vormt een vast onderdeel van het risk jaarplan. Elementen van de evaluatie zijn:

1. risicostrategie en beleid, waaronder de risicobereidheid;
2. risicocultuur;
3. deskundigheid en countervailing power bestuur;
4. beheersingskader;

7.3 Ontwikkelingen risicomanagement

Terugblik

In 2023 deden zich de volgende ontwikkelingen met betrekking tot risicomanagement voor.

- Nieuw pensioenstelsel: De sleutelfunctie risicobeheer heeft de ontwikkelingen op dit gebied gedurende het jaar gemonitord via de werkgroep die hiervoor bij het pensioenfonds is ingesteld en via de informatievoorziening vanuit Blue Sky Group over het project Horizon, dat zich richt op de transitie naar het nieuwe stelsel.
- Uitbesteding: In 2022 is duidelijk geworden dat de druk op uitbestedingspartij Blue Sky Group om verschillende redenen is toegenomen. Dit heeft zich voortgezet in 2023. Blue Sky Group is bezig met een omvangrijk strategisch project voor de transitie naar het nieuwe stelsel en werkt daarnaast

aan de versterking van de operationele en IT risicobeheersing. Dit vraagt veel van de organisatie. De sleutelfunctie risicobeheer heeft dit gemonitord en beoordeeld vanuit de eigen onafhankelijke rol.

- IT: Mede naar aanleiding van het ernstige datalek bij Blue Sky Group, eind juli 2021, zijn er diverse stappen gezet op het gebied van IT en de beheersing van het IT-risico. Blue Sky Group is in 2022 en 2023 bezig geweest met de inrichting en het testen van de beheersmaatregelen van het IT risicoraamwerk en loopt door in 2024. Doel is dat Blue Sky Group aantoonbaar in control is en in opzet, bestaan en werking voldoet aan het minimaal vereiste volwassenheidsniveau op basis van de DNB Good Practice informatiebeveiliging. Helaas is de oorspronkelijke tijdslijn niet gehaald en is meer tijd nodig om deze doelstelling te halen. De sleutelfunctie risicobeheer monitort de vorderingen en uiteindelijk zal internal audit binnen Blue Sky Group een onafhankelijke toetsing doen.
- Datakwaliteit: Uit eerdere onderzoeken van interne audit en DNB bleek dat Blue Sky Group nog stappen moest zetten op de inrichting van een databeheercyclus. In 2023 heeft Blue Sky Group een groot aantal stappen gezet om de beheersing van de databeheercyclus verder in te richten. Blue Sky Group doorloopt hierbij de stappen uit het kader datakwaliteit op generieke en vervolgens op klantspecifieke wijze. In 2023 zijn ook de eerste stappen gezet voor implementatie van het kader specifiek voor het Algemeen Pensioenfonds KLM. In 2024 krijgt dit een verder vervolg.
- ESG: Het pensioenfonds zet diverse stappen bij de integratie van ESG in het beleggingsbeleid. Vanuit de risicobeheerfunctie is in samenwerking met een extern adviesbureau een ESG-risicoanalyse uitgevoerd. Hier komt een aantal aanbevelingen uit voort om de risicobeheersing op ESG verder te ontwikkelen. In 2023 heeft dit een vervolg gekregen met een project wat samen met Blue Sky Group wordt doorlopen om de volgende stappen te zetten bij de inrichting van een ESG risicoraamwerk. Hiervoor zijn onder meer extra data ingekocht, om meer aanvullende ESG-sturingsinformatie te verkrijgen over de beleggingen van het pensioenfonds.
- Risicobereidheid: In 2023 zijn de risicokaarten geïntroduceerd en toebedeeld aan risico-eigenaren binnen het pensioenfonds. Dit betreft in veel gevallen een commissie of overlegorgaan van het pensioenfonds. Deze eerstelijns risico-eigenaren zijn verantwoordelijk voor het periodiek herijken van de risicobereidheid, het bruto en netto risico inschatting inclusief de beheersmaatregelen. De voorgestelde aanpassingen worden gedeeld met de sleutelfunctie risicobeheer en worden uiteindelijk op een integrale wijze als onderdeel van de risicorapportage besproken in het bestuur.
- Risicorapportage: In 2023 zijn er diverse verbeteringen doorgevoerd in de risicorapportage van het pensioenfonds.
- Risico-opinies: In 2023 zijn er verscheidene risico-opinies geschreven door de sleutelfunctiehouder risicobeheer op materiele onderwerpen ter ondersteuning van een weloverwogen en zorgvuldig besluitvormingsproces. Voorbeelden hiervan zijn de uitgevoerde ALM-studie, besluitvorming omtrent toeslagverlening en deelonderwerpen die samenhangen met de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel.
- Eigenrisicobeoordeling: In 2023 heeft het pensioenfonds voor de tweede keer een reguliere eigenrisicobeoordeling (ERB) uitgevoerd op basis van de afgesproken driejarige cyclus. Hierbij is onder andere gekeken naar de strategische risico's en de hieruit afgeleide scenario's samenhangend met de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel. De acties die hieruit voortkomen krijgen in 2024 opvolging.
- Crisisoefening: In 2023 heeft het bestuur in samenwerking met het bestuursbureau een crisisoefening uitgevoerd. De zogenaamde 'lessons learned' en de hieruit voortkomende acties worden in 2024 opgevolgd.

Vooruitblik

Het jaarplan risicobeheer voor 2024 staat in het teken van een serie wezenlijke onderwerpen die voor het overgrote deel ook in 2023 aandacht hebben gekregen:

- Nieuw pensioenstelsel: Voor de risicobeheerfunctie zijn de vorderingen van de werkgroep nieuw pensioenstelsel door de eerstelijns ook in 2024 een aandachtspunt. Hierbij wordt gekeken naar het proces van uitwerking, het keuzeproces, de beschikbare expertise en de toekomstige impact op het pensioenfonds (zowel voor deelnemers als voor de uitvoeringsorganisatie). Naast het belang van een goede communicatie speelt tevens de totstandkoming van de nieuwe IT-doelarchitectuur een rol. De risicobeheerfunctie zal een risico-opinie of risicoanalyse opstellen over verschillende deelonderwerpen die samenhangen met de transitie naar het nieuwe pensioenstelsel.

- Uitbesteding: door de risicobeheerfunctie is er in 2024 verhoogde aandacht voor alle initiatieven bij Blue Sky Group en het pensioenfonds zelf die een bijdrage moeten leveren aan de beheersing van de gehele uitbestedingsketen. Specifiek gaat het onder meer om de voorgenomen verkoop van de afdeling Vermogensbeheer van Blue Sky Group.
- ESG-risico's: vanuit zowel wettelijke als maatschappelijke ontwikkelingen neemt de wens en noodzaak toe om ESG stevig te verankeren binnen het pensioenfonds. Hierbij wordt niet alleen gekeken naar de beleggingen, maar zeker ook naar de niet-financiële kant. In 2024 zullen volgende stappen worden gezet in de ontwikkelingen van het ESG risicoraamwerk en de wijze waarop het pensioenfonds.
- IT en DORA: Het pensioenfonds zal vanuit zowel eerste als tweede lijn verhoogde aandacht blijven besteden aan de ontwikkelingen bij Blue Sky Group inzake het IT control raamwerk en het voldoen aan de (vernieuwde) good practice informatiebeveiliging van DNB. Waar nodig zal het pensioenfonds de monitoring aanscherpen, inclusief inbedding van de DORA wetgeving.
- SIRA: In 2024 zal het pensioenfonds weer een Systematische Integriteitsrisicoanalyse uitvoeren.
- Datakwaliteit: de relevantie van datamanagement en datakwaliteit krijgt in 2024 voor het pensioenfonds nog meer betekenis met de initiatieven die bij Blue Sky Group in 2023 zijn gestart om het kader datakwaliteit van de Pensioenfederatie verder te implementeren. Het pensioenfonds zal hierbij direct betrokken zijn; de sleutelfunctie risicobeheer zal monitoren of de bevindingen uit de audits en het DNB onderzoek voldoende opvolging krijgen. De tijdslijnen staan hierbij onder druk omdat het pensioenfonds in aanloop naar het nieuwe stelsel voldoende zekerheid wil verkrijgen over de kwaliteit van de data.

8 VOORUITBLIK 2024

Geopolitieke onzekerheid

De onzekerheid in de wereld blijft groot, door de oorlog in Oekraïne en de mede daardoor oplopende geopolitieke spanningen. Die kunnen ook de komende tijd gevolgen hebben voor de inflatie, de energie- en grondstoffenprijzen, de leveringszekerheid en de algehele economisch situatie. Het bestuur volgt de ontwikkelingen nauwlettend.

Nieuw pensioenstelsel

Het jaar 2023 was voor wat betreft het Nieuw Pensioenstelsel-proces een intensief jaar voor het pensioenfonds en dat zal ook zeker gelden voor 2024. Met de opdrachtaanvaarding en beoordeling van het concept invaarbesluit is door het pensioenfonds gestart. In 2024 zal de opdrachtaanvaarding worden afgerond. Parallel hieraan loopt de totstandkoming van het implementatie communicatieplan, alsmede het plan van aanpak voor de uitvoering door Blue Sky Group en het datakwaliteitstraject. Het implementatieplan wordt volgens plan begin oktober 2024 ingediend bij DNB en het communicatieplan op dezelfde datum bij AFM. Een ambitieuze planning waarvoor iedereen klaar staat om in 2024 te realiseren.

9 Ontwikkelingen na balansdatum

Er zijn geen ontwikkelingen na balansdatum.

10 RAPPORTAGE RAAD VAN TOEZICHT ALGEMEEN PENSIOENFONDS KLM 2023

Het intern toezicht bij het Algemeen Pensioenfonds is ingevuld met een raad van toezicht (hierna ook: "de raad" genoemd). Gedurende het jaar bespreekt de raad zijn observaties en aanbevelingen met het bestuur. Eenmaal per jaar rapporteert de raad schriftelijk over zijn bevindingen van het afgelopen jaar en geeft de daaraan verbonden aanbevelingen weer in de toezichtrapportage. Hiermee beoogt de raad bij te dragen aan het goed functioneren van het bestuur en legt de raad verantwoording af over de uitvoering van de taken en de uitoefening van de bevoegdheden aan het verantwoordingsorgaan en de werkgever. In dit jaarverslag is een samenvatting van deze rapportage opgenomen.

Werkwijze van de raad

De raad heeft in 2023 diverse vergaderingen met het voltallige bestuur, en met delegaties van het bestuur, gehad en ook separaat met alle bestuursleden gesproken. De leden van de raad zijn als toehoorder bij diverse commissievergaderingen aanwezig geweest en hebben gesproken met beleidsspecialisten van BSG en externen over specifieke onderwerpen. De raad heeft via SharePoint toegang tot alle benodigde informatie om het toezicht te kunnen uitoefenen. De leden van de raad zorgen ervoor dat zij hun kennis en vaardigheden up to date houden. In 2023 heeft de raad onder andere een kennissessie georganiseerd in het kader van de Wet toekomst pensioenen (Wtp) en begin 2024 een kennissessie in het kader van communicatie, keuzebegeleiding en de mogelijke rol van Artificial Intelligence hierin.

De raad benoemt jaarlijks specifieke toezichtonderwerpen. Voor 2023 zijn dat:

- Nieuw pensioenstelsel (NPS);
- Communicatie, keuzebegeleiding en zorgplicht;
- Risicomanagement;
- Governance en functioneren bestuur op drie punten:
 - Samenstelling en opvolging;
 - Bestuursondersteuning en regievoering;
 - Cultuur en gedrag.

Samenvatting bevindingen en aanbevelingen 2023

Over 2023 heeft de raad geconstateerd dat het bestuur van het fonds goed functioneert en zijn verantwoordelijkheid neemt. De Wtp heeft in 2023 veel aandacht van het bestuur gevraagd, het voornemen is om per 1 januari 2026 over te gaan naar de nieuwe regeling. Het bestuur heeft mede met het oog op de Wtp, de missie, visie en strategie aangescherpt en goede aandacht besteed aan het beleid ten aanzien van keuzebegeleiding. Het bestuur heeft daarnaast ook veel aandacht gehad voor de reguliere bedrijfsvoering en is gestart met de beoogde versterking van de bestuursondersteuning, met de aanstelling van aandachtsgebiedhouders en heeft het risicomanagement verder geprofessionaliseerd. De raad en het bestuur hebben gezamenlijk de onderlinge samenwerking geëvalueerd op basis waarvan de onderlinge werkwijze aangescherpt is.

Bevindingen en aanbevelingen 2023

TOEZICHTONDERWERPEN 2023

Nieuw pensioenstelsel

In de eerste helft van 2023 heeft de raad een Toetsingskader voor een evenwichtige belangenafweging met het oog op de Wtp opgesteld waarin is beschreven hoe de raad zijn rol ziet in dit proces en op welke manier die zal worden ingevuld. Daarbij is expliciet gemaakt welk toetsingskader de raad daarbij hanteert. In 2023 lag het accent van de RvT op het verkrijgen van het inzicht in de belangrijkste voorliggende keuzes en het monitoren van de voorbereidingen. De raad adviseerde het bestuur in een vroeg stadium plannen uit te wisselen met het AVO om te voorkomen dat eventuele verschillende visies pas in een laat stadium boven tafel zouden komen.

De raad ziet dat het bestuur haar rol in beleidsontwikkeling en voorbereiding van het nieuwe pensioenstelsel goed oppakt. Belangrijke mijlpalen in 2024 zijn de oplevering van het definitieve transitieplan, het definitieve fondsbeleid, de opdrachtaanvaarding en het implementatie- en communicatieplan. Daarnaast vraagt de Wtp van het bestuur veel voorbereiding met betrekking tot de uitvoering op het gebied van IT, datakwaliteit en communicatie. De raad adviseert het bestuur dit proces met veel deelopleveringen goed te blijven managen, regie te houden op de totaalplanning en alle partijen goed aangesloten te houden. De raad adviseerde het bestuur structureel overleg te hebben met andere fondsen bij dezelfde uitvoeringsorganisatie over implementatiekeuzes wat ten goede kan komen aan de uitvoerbaarheid en kostenefficiëntie van de regelingen.

Communicatie, keuzebegeleiding en zorgplicht

Het bestuur heeft belangrijke stappen gezet op het gebied van keuzebegeleiding. Het bestuur heeft het ambitieniveau bepaald en dit wordt geoperationaliseerd. De eerste pilot is inmiddels gestart. De raad ondersteunt deze aanpak en ziet dat er goede voortgang wordt gemaakt. De raad moedigt het bestuur aan hier de nodige aandacht aan te blijven geven. Voor de communicatie zet het bestuur een breed scala aan instrumenten in. Naast brieven en de website organiseert men regelmatig evenementen (workshops, webinars, bijeenkomsten) voor specifieke onderwerpen en groepen deelnemers.

Risicomanagement

Het bestuur heeft eerdere aandachtspunten van de raad met betrekking tot de verdere ontwikkeling van het eerstelijns risicomanagement en de rolvastheid van het tweedelijns risicomanagement goed opgevolgd. Als toehoorder bij verschillende commissievergaderingen, constateerde de raad dat een goed risicobewustzijn aanwezig is in de eerste lijn. Dit blijkt uit het bespreken van risico's die daadwerkelijk worden meegewogen in de besluitvorming. Het bestuursbureau kan volgens de raad in de toekomst een grotere rol hebben in het eerstelijns risicomanagement. De raad adviseert het bestuur deze beoogde rol nader uit te werken. Het risicobeheeroverleg dat de tweede lijn vormt, functioneert goed; de risico's van het fonds worden grondig behandeld veelal aan de hand van een vooraf opgesteld jaarplan, maar ook zeker ad hoc waar nodig.

Governance/ Functioneren bestuur, samenstelling en opvolging

De governance van het fonds is complex met een veelheid aan commissies en werkgroepen. Daarnaast is er de rol van het AVO en is het fonds, naast klant, ook aandeelhouder van BSG. Een governance die in de huidige samenstelling veel vraagt van de bestuurders, echter goed functioneert. Het bestuur heeft aandachtsgebieden op bestuurdersniveau geïntroduceerd met het oog op een duidelijkere rolverdeling binnen het bestuur. De effectiviteit daarvan zal de raad in 2024 verder monitoren. Het bestuur heeft met succes de ontstane vacatures in het bestuur ingevuld. Aandachtspunt is het eind van de termijn van enkele bestuurders. Hiermee vertrekt in korte tijd veel kennis en expertise. De raad ervaart dit als een risico en tijdige opvolging is van groot belang. Tegelijkertijd biedt dit een kans om de benodigde kennis, competenties en diversiteit binnen het bestuur te optimaliseren. De raad vraagt daarbij aandacht van het bestuur voor een grotere betrokkenheid van jongeren, hetgeen ook geldt voor het verantwoordingsorgaan.

Governance / Bestuursondersteuning en regievoering

Het bestuur is in 2023 gestart met de beoogde versterking van de bestuursondersteuning en e raad ervaart hierin een verbetering. De raad adviseert het bestuur nog beter gebruik te maken van de beschikbare bestuursondersteuning. Wanneer het bestuur meer regie neerlegt bij het bestuursbureau, kan het bestuur zich beter richten op de hoofdlijnen, de bestuurslast verminderen en tegelijkertijd de executiekracht vergroten.

Governance/Cultuur en gedrag

De raad ervaart een gedreven, betrokken en competent bestuur, dat in gezamenlijkheid zo goed mogelijk wil functioneren. De raad complimenteert het bestuur met de wijze waarop de eigen werkwijze is geëvalueerd. De vastgestelde 'Working principles' zijn een mooie manier om het bestuurlijke proces, de rolverdeling en de onderlinge samenwerking verder te optimaliseren.

OVERIGE TOEZICHTONDERWERPEN 2023

Missie, visie en strategie

Het bestuur is eind 2022 gestart met een update van de missie, visie en strategie. Aan de hand van het risicobeeld eind 2022 en belangrijke ontwikkelingen voor de komende 5 jaar, zijn de strategische thema's en bijbehorend ambitieniveau bepaald. De raad is door het bestuur betrokken geweest bij het proces en heeft daar waar nodig input geleverd. De raad ziet dat het bestuur een zorgvuldig en op de

toekomst gericht proces heeft doorlopen en zal in 2024 toezien op de verdere doorvertaling van strategie naar uitvoering.

Vervulling aandeelhoudersrol

De raad heeft met de vicevoorzitters van gedachten gewisseld over de invulling van de aandeelhoudersrol naar BSG. Het fonds heeft via de vicevoorzitters, tezamen met de zusterfondsen, de aandeelhoudersrol van de uitvoeringsorganisatie stevig ingevuld. De governance en de strategie van BSG stonden als onderwerpen op de agenda. Ook op het gebied van automatisering is veel de revue gepasseerd (vernieuwing, beveiliging en beheersing), waarbij het lastig is onderscheid te maken tussen de aandeelhouder- en de klantrelatie die het fonds met BSG heeft. De raad ziet dat het bestuur er oog voor heeft deze rollen niet te vermengen door beide rollen door verschillende bestuurders te laten uitvoeren.

Samenwerking bestuur en raad

Het bestuur en de raad hebben in overleg het voorstel "Rollen bestuur/rvt" vastgesteld nadat in een gezamenlijke sessie de samenwerking is geëvalueerd. Deze nieuwe werkwijze zorgt ervoor dat de raad op de juiste wijze bij de verschillende onderwerpen in het proces betrokken is. De raad heeft het voornemen langs deze lijn met het bestuur de effectiviteit van het toezicht te vergroten.

Opvolging aanbevelingen

De raad ervaart dat het bestuur zorgvuldig om gaat met de opvolging van bevindingen en aanbevelingen van de raad. De rvt heeft op een aantal dossiers met het bestuur intensief van gedachten gewisseld waardoor de onderlinge kennisuitwisseling is verbeterd.

Beloningsbeleid

Het bestuur heeft begin 2023 een voorstel voor herziening van het beloningsbeleid aan de raad ter goedkeuring voorgelegd. De raad heeft daarvoor goedkeuring tot het jaar 2024 gegeven, waarbij aangegeven dat de raad een aantal aspecten van het beloningsbeleid onvoldoende toekomstvast en evenwichtig vindt. Hierop is in de loop van 2023 een aantal aanpassingen door het bestuur voorgesteld. Dit betreft met name de koppeling van de ontwikkeling van de vergoeding aan de ontwikkeling van de WNT en nadere afspraken over de beloning van niet-paritaire bestuursleden. Een betere koppeling van beloning aan de benodigde tijd voor de diverse rollen staat gepland.

Verantwoord beleggen

De commissie beleggingszaken heeft in 2023 veel aandacht besteed aan verantwoord beleggen. De maatschappelijke rol van het pensioenfonds met betrekking tot beleggen is nadrukkelijker verankerd in de vernieuwde missie, visie en strategie. Dit geheel in lijn met de voorkeuren van deelnemers en hun wens pensioengeld verantwoord te beleggen.

ICT

Het bestuur heeft het inzicht in de uitdagingen op ICT-gebied verbeterd. Dit versterkt het tijdig signaleren van mogelijke gevaren voor de bedrijfsvoering, reputatie en beveiligingsissues. De Commissie Financiën, Uitbesteding en IT (CFUI) heeft zich succesvol ingezet om het IT Beleid van het fonds te actualiseren en mede daarmee de beheersing van de IT risico's naar een hoger niveau te tillen.

Uitbesteding

De CFUI heeft het inzicht in de kosten en vergoedingen vergroot om daarmee de kostenbeheersing van de dienstverlening door BSG te verbeteren. Verder heeft de CFUI onder andere aan de hand van de SLA

-rapportages en de NFR rapportages zijn grip op de kwaliteit van de uitbestedingen vergroot. Hiermee is de totale grip op de uitbesteding verbeterd.

Indexatie 2024

Het bestuur besloot geen indexatie toe te passen voor 2024. De raad concludeert dat het bestuur een zorgvuldige afweging heeft gemaakt van de belangen. De raad zal het proces met het bestuur nader evalueren. Het proces naar het VO en de communicatie over het besluit zijn voor verbetering vatbaar, mede omdat het besluit voor met name de gepensioneerden gevoelig ligt.

Code pensioenfondsen

De raad heeft geconstateerd dat het bestuur aandacht besteed aan de Code Pensioenfondsen. Op de norm (33) "Het Zorgvuldig benoemen: diversiteit" voldoen het bestuur en VO niet. Dit betreft de norm dat er ten minste één persoon jonger dan 40 jaar zitting heeft, er wordt wel voldaan aan de norm diversiteit naar geslacht. In het jaarverslag motiveert het bestuur de afwijking. Voor norm 34 (zittingsduur bestuurders) is in de statuten van het fonds opgenomen dat afgeweken kan worden van de zittingsduur van een lid van het bestuur van maximaal vier jaar indien dat naar het oordeel van het bestuur in het belang is van het fonds. In 2023 is hiervan geen gebruik gemaakt.

Wettelijke en statutaire taken uitgevoerd in 2023

De raad heeft voorafgaand aan de (her)benoeming van bestuursleden de betreffende profielschetsen goedgekeurd. Aan de raad zijn de voorgenomen benoeming van John de Hollander en Gerda van der Landen en de herbenoeming van Marianne Meijer en Carola Steenmeijer voorgelegd. De raad heeft de kandidaten aan de profielschetsen getoetst en aangegeven geen beletsel te zien tegen de (her)benoemingen.

De raad heeft het besluit van het bestuur tot vaststelling van het bestuursverslag en de jaarrekening 2022 goedgekeurd.

In 2023 heeft de raad tevens het aangepaste beloningsbeleid goedgekeurd.

Samenstelling raad van toezicht in 2023

De raad bestond in 2023 uit Anneke van der Meer (voorzitter), Roeland van Vledder en Jan Nijland. Van februari 2023 tot februari 2024 vervulde Mevrouw Van der Veer-Van Assen een traineeship bij de raad in het kader van haar opleiding Aankomend Toezichthouder bij de Maastricht University. In 2023 werd de raad secretariaal ondersteund door mevrouw Van Zanten.

Vooruitblik 2024

De raad is voornemens om in 2024, naast de wettelijke en statutaire toezichttaken, aan de volgende thema's in het bijzonder aandacht te besteden:

- Wtp;
- Uitbestedingsrisico;
- Doorvertaling van strategie naar uitvoering;
- Functioneren bestuur / bestuurseffectiviteit;
- IT-beleid (inclusief DORA).

Tot slot

De raad van toezicht dankt het bestuur, het verantwoordingsorgaan en alle betrokkenen bij het fonds voor de plezierige samenwerking het afgelopen jaar.

De raad van toezicht

Anneke van der Meer (vz)

Jan Nijland

Roeland van Vledder

Mei 2024

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft tijdens de gezamenlijke vergadering van 21 maart 2024 kennisgenomen van de rapportage van de raad van toezicht. Het bestuur heeft grote waardering voor de wijze waarop de raad van toezicht in dit jaar het intern toezicht heeft vormgegeven. Het bestuur heeft de raad van toezicht als een waardevolle en kritische gesprekspartner ervaren. De aanbevelingen en opvolging daarvan zullen in komende bestuursvergaderingen aan de orde zijn.

Het bestuur dankt de leden van de raad voor hun inzet en bijdrage aan de governance van het pensioenfonds.

11 OORDEEL VERANTWOORDINGSORGAAN KLM ALGEMEEN 2023

Algemeen

Het verantwoordingsorgaan (VO) heeft als taak het bestuur te beoordelen op het door hen gevoerde beleid en keuzes naar de toekomst toe. Het VO komt tot dit oordeel na verwerking van beleidsstukken van het bestuur. Deze zijn doorgesproken en waar nodig toegelicht in de eigen vergaderingen van het VO.

Het VO heeft daarnaast meerdere keren dialoog gevoerd met het bestuur. Tevens zijn er gesprekken geweest met de raad van toezicht (RvT). De RvT heeft zijn rapport van bevindingen over 2023 toegelicht en verantwoord aan het VO.

Het VO weegt de bevindingen van de RvT mee in zijn eigen oordeel. Het oordeel is ingedeeld aan de hand van de speerpunten die het eerder heeft bepaald. De speerpunten voor dit jaar zijn: Governance, NPS (het nieuwe pensioenstelsel) en Communicatie.

Governance

Het VO is van mening dat het bestuur in control is van het Algemeen Pensioenfonds KLM (het pensioenfonds). Het heeft een aantal processen op besluitvorming beoordeeld en geconstateerd dat er een adequate inrichting van besluiten plaatsvindt.

In overeenstemming met de pensioenreglementen van het pensioenfonds werd besloten om in 2023 geen indexatie toe te kennen, terwijl het bestuur wel de mogelijkheid had om te indexeren, gegeven de ruimte die de nieuwe Pensioenwet bood. Dit vindt het VO teleurstellend. Dit besluit is in isolement van het bestuur genomen. Vanwege de hoge dekkingsgraad heeft dit besluit tot veel commotie en onbegrip bij de deelnemers jegens het bestuur geleid. Het VO blijft het indexeringsbesluit niet goed uitlegbaar vinden. Het bestuur had de mogelijkheid wel te indexeren maar heeft daar geen gebruik van gemaakt. In de toekomst wil het VO dat het bestuur bij het VO het net ophaalt alvorens het bestuur een dergelijk besluit neemt.

Het verslagjaar 2023 stond vooral in het teken van de voorbereiding naar het nieuwe pensioenstelsel in 2026. Het bestuur draagt de primaire verantwoordelijkheid voor een evenwichtige verdeling van het huidige pensioenvermogen tussen alle deelnemers. De arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben in een transitiedocument aangegeven hoe dit zou moeten. Het bestuur en VO zijn momenteel belast met de weging van alle gemaakte keuzes.

Het bestuur besloot na een zeer lange periode van besluitvorming over te stappen van BSG naar Montae & Partners als bestuursbureau. De overgang is goed verlopen. Er loopt nu een project rondom de vindbaarheid van documenten, waar het VO groot belang aan hecht dat dit goed op orde komt.

De pensioenuitvoeringskosten per deelnemer zijn met 29% gestegen tot € 396,-, substantieel hoger dan de Bell-benchmark 2022 van een middelgroot fonds (€ 186,-). Het VO ziet dat extra kosten moeten worden gemaakt voor de complexe transitie naar het nieuwe pensioencontract, maar vraagt tegelijk aandacht voor de beheersing van de kosten naar voren toe.

De personele bezetting van het bestuur en relevante sleutelfuncties is goed op orde tot ultimo 2025. Het VO roept het bestuur op om in de voorliggende periode het huidige bestuursmodel op effectiviteit te evalueren en kandidaat stellende partijen hierbij te betrekken. Het zou ook goed zijn de komende jaren alvast nieuwe bestuursleden, leden van de RvT en VO-leden te zoeken. Bij voorkeur met een goede balans naar leeftijd en geslacht. De 'nieuwe lichting' kan dan al in de coulissen mee participeren in de huidige ontwikkelingen naar het vernieuwde stelsel.

Het VO is positief over de uitvoering van het beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB). Er werd in 2023 veel werk gemaakt om de beleggingsportefeuille in te richten op de klimaatdoelstelling van Parijs. Voor een specifieke beleggingscategorie werd gestuurd op CO2-reductie. Het strategisch gewicht van deze beleggingscategorie ten opzichte van de totale beleggingsportefeuille bedraagt 12,5%. Het VO mist het behaalde rendement op de duurzame onderdelen van de portefeuille.

Het rendement op de Vastgoed portefeuille bleef in 2023 negatief. Het VO heeft daar geen oordeel over, maar wil hierover wel haar zorg uitspreken. Het VO is positief over het instrument van zelfevaluatie van het bestuur onder toezicht van een professionele organisatie.

Communicatie

Afgelopen jaar is veel aandacht besteed aan communicatie richting (gewezen)deelnemers. Vooral op LinkedIn is opgeschaald in het aantal berichten per week. Dit zorgt voor zichtbaarheid in de doelgroep 25-55 jaar waar het VO om heeft gevraagd.

De overige communicatie zoals Facebook, NWSflits en de website zelf zijn van een goed niveau en worden goed gelezen.

Het pensioenfonds investeert veel tijd in Pensioen-in-Zicht dagen en Maak-uwpersoonlijke-pensioenplaatje" dagen. Hierbij worden deelnemers uitgenodigd om langs te komen of digitaal aan te sluiten bij informatiesessies, zodat zij zich goed kunnen voorbereiden op besluiten die genomen moeten worden.

Ook komend jaar zal flink geïnvesteerd moeten worden in communicatie op het gebied van NPS. Wij vragen het bestuur om met creatieve ideeën te komen om deelnemers die wel voelen dat er iets belangrijks staat te gebeuren maar de weg zelfstandig nog niet weten te vinden naar het pensioenfonds, te benaderen. Het is goed om te horen dat ondanks het uitblijven van de overheidscommunicatie over NPS (waarbij het bestuur voornemens was om bij aan te sluiten) het bestuur hier actief mee aan het werk is gegaan.

De communicatie over het niet-indexeren over 2023 is niet in goede aarde gevallen bij het VO, (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Reactief is een reactie op de website geplaatst, nadat er veel vragen over het genomen besluit zijn binnengekomen. Wij zien als VO graag dat het bestuur in het vervolg pro-actief communicatie over soortgelijke besluiten deelt met alle stakeholders.

Het oordeel van het VO over communicatie is over het geheel genomen positief. Komend jaar wil het VO op regelmatige basis op de hoogte gehouden worden van het effect van toegepaste communicatiemiddelen door het minimaal 2 keer op de agenda te plaatsen van onze overlegvergadering, en zouden wij tijdig geïnformeerd willen worden over de manier waarop over NPS gecommuniceerd wordt richting alle soorten deelnemers.

Nieuw pensioenstelsel (NPS)

Door het bestuur is geïnvesteerd in de informatie aan de werkgroep NPS van het VO en inschakeling van externe denkkraft.

Bij het VO overheerst het gevoel dat het VO weinig invloed op het transitietraject kan uitoefenen. Als er in 2024 een transitieplan ligt waar de VG KLM het hoorrecht op heeft uitgeoefend, is de vraag opportuun welke invloed het VO nog op het voornemen tot invaren kan uitoefenen.

Het VO vindt dat zaken die door het volledige VO worden ingebracht niet voldoende tot wasdom komen in de reactie van het bestuur. Feitelijk voelt het alsof het bestuur die suggesties zonder goede argumentatie, zoals bij de waardevastheid voor actieven, naast zich neer heeft gelegd.

Het VO is positief over de informatie die het VO van het bestuur krijgt maar minder positief over hetgeen het bestuur met opmerkingen en suggesties van het VO doet.

Oordeel

Alles in overweging nemend is het VO van oordeel dat het bestuur, in de periode waarover verantwoording werd afgelegd, op een zo evenwichtig mogelijke wijze met alle belangen is omgegaan en de hem toebedeelde taken naar behoren heeft uitgevoerd. Op vele terreinen heeft het bestuur afgelopen jaar goede voortgang geboekt en verbeteringen doorgevoerd.

Met vertrouwen kijkt het VO uit naar de verdere invulling van de uitdagende ambities uit de missie, visie en strategie zoals het zoveel mogelijk willen behouden van koopkracht.

Wij nodigen het bestuur uit onze aanbevelingen en opmerkingen in 2024 gezamenlijk op te pakken.

Het VO spreekt waardering uit voor het bestuur voor hun inzet in het jaar 2023.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft tijdens de gezamenlijke vergadering van 22 mei 2024 kennisgenomen van het verslag en het oordeel van het verantwoordingsorgaan. De door het verantwoordingsorgaan aangereikte thema's zijn herkenbaar en vormen ook onderwerp van gesprek in het bestuur en in overleggen van het bestuur met het verantwoordingsorgaan. De aanbevelingen en opvolging daarvan zullen in komende bestuursvergaderingen aan de orde zijn.

Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor zijn oordeel over het door het bestuur gevoerde beleid en spreekt waardering uit voor de grote betrokkenheid van het verantwoordingsorgaan bij het beleid en de bedrijfsvoering van het pensioenfonds.

jaarrekening

Jaarrekening 2023

Balans per 31 december

	2023	2022
Activa		
Beleggingen voor risico pensioenfonds (1)		
· Vastgoed	1.264,6	1.372,1
· Aandelen	3.568,1	3.360,3
· Vastrentende waarden	5.375,8	4.813,8
· Derivaten	42,1	87,6
· Overige beleggingen	127,8	-
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	10.378,4	9.633,8
Beleggingen voor risico deelnemers (2)	5,0	4,3
Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen (3)	0,1	0,1
Deelnemingen (4)	7,0	6,8
Vorderingen en overlopende activa (5)	43,7	70,0
Liquide middelen (6)	2,6	4,7
Totaal activa	10.436,8	9.719,7
Passiva		
	34,2	34,6
Stichtingskapitaal en reserves (7)		
· Bestemmingsreserves	60,0	40,0
· Overige reserves	2.324,7	2.058,4
Totaal stichtingskapitaal en reserves	2.384,7	2.098,4
Technische voorzieningen		
· Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (8)	7.698,8	7.286,8
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (9)	5,0	4,3
Derivaten (1)	217,0	229,8
Schulden en overlopende passiva (10)	131,3	100,4
Totaal passiva	10.436,8	9.719,7

Rekening van baten en lasten

	2023	2022
Baten en lasten pensioenactiviteiten		
Premies voor risico pensioenfonds (11)	186,9	162,0
Premies voor risico deelnemers (12)	0,4	0,3
Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds, per saldo (13)	2,3	-2,0
Waardeoverdrachten voor risico deelnemers, per saldo (14)	-0,2	-0,2
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
· Pensioenopbouw (15)	-153,1	-206,0
· Indexering (16)	-4,2	-1.162,8
· Rentetoevoeging (17)	-237,3	45,4
· Wijziging rekenrente (18)	-247,2	3.191,8
· Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (19)	252,4	220,8
· Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo (20)	-4,1	2,6
· Wijziging actuariële grondslagen (21)	-19,2	-196,1
· Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen (22)	0,7	8,5
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfonds	-412,0	1.904,2
Pensioenuitkeringen (23)	-244,6	-215,2
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (24)	-0,7	0,7
Herverzekeringen (25)	-	-
Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds (26)	-9,5	-7,3
Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers (27)	-	-
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	-477,4	1.842,5
Baten en lasten beleggingsactiviteiten		
Directe beleggingsresultaten (28)	-16,8	3,3
Indirecte beleggingsresultaten (28)	788,7	-1.911,6
Kosten van vermogensbeheer (28)	-12,8	-10,2
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten (29)	4,1	0,9
Totaal beleggingsresultaat voor risico pensioenfonds	763,2	-1.917,6
Totaal beleggingsresultaat voor risico deelnemers (30)	0,5	-0,8
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	763,7	-1.918,4
Resultaat	286,3	-75,9

Kasstroomoverzicht

	2023	2022
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premies voor risico pensioenfonds	186,9	161,0
Ontvangen premies voor risico deelnemers	0,4	0,3
Ontvangen waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds	7,7	7,9
Ontvangen waardeoverdrachten voor risico deelnemers	-	-
Betaalde pensioenuitkeringen voor risico pensioenfonds	-244,6	-214,5
Ontvangen herverzekeringsuitkeringen	0,0	0,0
Betaalde waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds	-5,4	-9,9
Betaalde waardeoverdrachten voor risico deelnemers	-0,2	-0,2
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-	-
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds	-9,8	-7,3
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-	-
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	-65,0	-62,7
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Verkopen beleggingen voor risico pensioenfonds	4.219,3	1.117,2
Verkopen beleggingen voor risico deelnemers	1,0	0,1
Directe beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds	-5,2	3,3
Aankopen beleggingen voor risico pensioenfonds	-4.199,3	-1.131,6
Aankopen beleggingen voor risico deelnemers	-1,0	-0,1
Betaalde kosten van vermogensbeheer voor risico pensioenfonds	-12,8	-10,2
Saldo overige kasstromen voor risico pensioenfonds	61,1	87,6
Saldo overige kasstromen voor risico deelnemers	-	-0,1
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	63,1	66,2
Koers- en omrekeningsverschillen op geldmiddelen	-0,2	-
Mutatie liquide middelen	-2,1	3,5
Liquide middelen 31 december	2,6	4,7
Liquide middelen 1 januari	4,7	1,2
Mutatie liquide middelen	-2,1	3,5

Toelichting algemeen

Activiteiten

Het doel van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan voornamelijk werknemers en oud-werknemers in een grondfunctie met een onder de KLM-cao vallend dienstverband. Het pensioenfonds is als ondernemingspensioenfonds ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 41200089.

Pensioenregeling

Algemeen

De (basis)pensioenregeling van KLM-Grondpersoneel is een collectieve 'toegezegde bijdrageregeling' (Collective Defined Contribution-regeling of CDC-regeling). In de CDC-regeling wordt pensioenopbouw nagestreefd met een vaste premie voor de werkgever. Als de premie in een bepaald jaar ontoereikend is, wordt de opbouw zodanig verlaagd dat de premie wel toereikend is. De werkgever is nooit gehouden tot betaling van meer dan de vaste premie. De werkgever is evenmin gehouden tot bijstorting wegens de financiële positie van het pensioenfonds. Dit kan als uiterste gevolg hebben dat het pensioenfonds de opgebouwde pensioenaanspraken en de pensioenrechten moet korten.

Ouderdomspensioen

De ouderdomspensioenregeling is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling. De pensioenrichtleeftijd is 68 jaar en de standaardpensioenleeftijd is gelijk aan de AOW-gerechtigde leeftijd. De deelnemers kunnen binnen bepaalde grenzen kiezen wanneer zij met pensioen gaan, met als vroegst mogelijke pensioenleeftijd 55 jaar. Naar keuze kan het ouderdomspensioen gedeeltelijk ingaan (deeltijdpensioen). Het ouderdomspensioen is gebaseerd op het gemiddelde salaris en het aantal deelnemersjaren. De pensioenopbouw bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,875% van de nettopensioengrondslag zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar, met dien verstande dat in geval van een in enig jaar ontoereikende premie een lager opbouwpercentage van toepassing is. Het pensioengevend salaris per 1 januari 2023 is gemaximeerd op EUR 128.810 (2022: EUR 114.866). De hoogte van de franchise is gelijk aan de in enig jaar geldende fiscaal minimale franchise voor een middelloonregeling.

Nabestaandenpensioen

Nabestaandenpensioen geldt voor de nagelaten partner van een deelnemer en is 70% van het ouderdomspensioen dat tot het moment van overlijden is opgebouwd. Als gevolg van de omzetting per 1 januari 2020 van de ouderdomspensioenrechten met pensioenleeftijd 62, 63, 65 of 67 jaar in pensioenrechten met pensioenleeftijd 68 jaar kan het nabestaandenpensioen lager uitkomen dan 70% van het opgebouwde respectievelijk bereikbare ouderdomspensioen.

Facultatief nabestaandenpensioen is een extra dekking die ervoor zorgt dat het nabestaandenpensioen bij overlijden 70% van het bereikbare ouderdomspensioen bedraagt. De verzekering voor deelnemers met een samenlevingscontract vangt aan op het moment waarop KLM een samenlevingsverband erkent. De deelnemer en de partner kunnen gezamenlijk van deze verzekering afzien. Daarnaast kunnen deelnemers zich via het pensioenfonds vrijwillig verzekeren voor het Anw-hiaat. Het Anw-hiaatpensioen voorziet in een aanvullende uitkering aan de nagelaten partner van een deelnemer of pensioengerechtigde.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of bij het volgen van een studie tot de 27-jarige leeftijd. Het jaarlijkse wezenpensioen is voor elk gerechtigd kind 20% van het op 31 december 2015 opgebouwde ouderdomspensioen plus 14% van het vanaf 1 januari 2016 opgebouwde ouderdomspensioen.

Arbeidsongeschiktheidspensioen

Arbeidsongeschiktheidspensioen gaat in geval van volledige en duurzame arbeidsongeschiktheid (arbeidsongeschiktheid meer dan 80%) na twee jaar arbeidsongeschiktheid (ziekte) in. Bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid (tussen 35% en 80%) gaat het pensioen in wanneer de loongerelateerde WGA-uitkering op grond van de Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) eindigt en de WGA-vervolguitkering ingaat. De deelnemer ontvangt dit pensioen zolang de arbeidsongeschiktheid duurt, maar uiterlijk tot de AOW-gerechtigde leeftijd. De maximering van het pensioengevend salaris per 1 januari 2015 geldt niet voor het arbeidsongeschiktheidspensioen.

De pensioenopbouw bij volledige arbeidsongeschiktheid wordt voor 80% premievrij voortgezet. Bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid geldt een premievrije opbouw naar rato van de mate van arbeidsongeschiktheid.

Nettopensioen

De nettopensioenregeling is ingevoerd per 1 januari 2015 naar aanleiding van de fiscale maximering van het pensioengevend salaris in de basispensioenregeling op EUR 100.000 per dezelfde datum. Het maximum pensioengevend salaris is per 1 januari 2023 verhoogd naar EUR 128.810. Deelname aan de nettopensioenregeling (bij een pensioengevend salaris boven de EUR 128.810) is op vrijwillige basis. De ingeleide premies zijn fiscaal niet aftrekbaar. Over de pensioenuitkeringen in de toekomst wordt geen loonheffing ingehouden c.q. is geen inkomstenbelasting verschuldigd.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk een beschikbare-premieregeling. De hoogte van de premie is afhankelijk van de hoogte van het pensioengevend salaris en is gelijk aan de fiscaal maximale premie op basis van een leeftijdsafhankelijke staffel. De fiscaal maximale premie is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De premies (onder aftrek van kosten en risicopremie overlijden) worden belegd in aandelenbeleggingsfondsen en obligatiebeleggingsfondsen volgens het zogenoemde life-cycle-principe. Hierbij wordt bij het naderen van de pensioendatum een steeds groter deel van de premie belegd in obligaties en wordt een deel van de aandelenbeleggingen vervuld voor obligatiebeleggingen. Op de pensioendatum wordt het opgebouwde pensioenkapitaal aangewend voor de aankoop van ouderdomspensioen (en eventueel nabestaandenpensioen) bij een verzekeraar naar keuze van de deelnemer. Voor het opgebouwde pensioenkapitaal geldt een vrijstelling voor de inkomstenbelasting (box 3). De hoogte van het pensioen dat kan worden ingekocht is voornamelijk afhankelijk van het behaalde rendement op de beleggingen en van de marktrente op pensioendatum.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk ook een uitkeringsregeling (middelloon) in de vorm van een risicoverzekering, namelijk voor het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum. Hiervoor wordt een risicopremie betaald, die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd van de deelnemer. Bij overlijden worden een nabestaandenpensioen en een wezenpensioen toegekend gelijk aan 1,313% respectievelijk 0,263% van het gemiddeld verdiende salaris boven het maximum pensioengevend salaris van EUR 128.810 (2022: EUR 114.866). De op deze wijze vastgestelde pensioenuitkeringen worden vermenigvuldigd met de wettelijk voorgeschreven zogenaamde nettofactor. Het nabestaandenpensioen en het wezenpensioen worden vastgesteld in de veronderstelling dat de deelnemer tot de pensioendatum zou hebben deelgenomen aan de nettopensioenregeling.

Regeling deelnemers KLM Health Services

De pensioenregeling van KLM Health Services is eveneens een CDC-regeling. De ouderdomspensioenregeling is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling. De pensioenopbouw is per jaar van deelneming 1,875% van de pensioengrondslag, met dien verstande dat bij een in enig jaar ontoereikende premie een lager percentage van de pensioengrondslag van toepassing is. Per 1 januari 2023 bedraagt het pensioengevend salaris maximaal EUR 128.810 (2022: EUR 114.866). De pensioenrichtleeftijd is 68 jaar en de standaardpensioenleeftijd is gelijk aan de AOW-gerechtigde leeftijd.

De pensioenregeling kent een facultatief nabestaandenpensioen dat het risico van overlijden van de deelnemer vóór het bereiken van de pensioenleeftijd dekt. Deze vrijwillige verzekering zorgt ervoor dat het nabestaandenpensioen in dat geval 65% van het bereikbare ouderdomspensioen bedraagt. Bij ingang

van het ouderdomspensioen en bij uitdiensttreding heeft de deelnemer de keuze om een deel van het ouderdomspensioen om te zetten in nabestaandenpensioen.

Het jaarlijkse wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 20% van het op 31 december 2015 opgebouwde ouderdomspensioen plus 14% van het vanaf 1 januari 2016 opgebouwde ouderdomspensioen. Het wezenpensioen wordt uitgekeerd tot het bereiken van de leeftijd van 18 jaar of de leeftijd van 23 jaar als een studie wordt gevolgd.

Het arbeidsongeschiktheidspensioen gaat in na een periode van twee jaar arbeidsongeschiktheid (ziekte). Het pensioen wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid voortduurt, maar uiterlijk tot het bereiken van de pensioenleeftijd. Het maximum pensioengevend salaris geldt niet voor het arbeidsongeschiktheidspensioen.

Reductiebepalingen/CDC-regeling

Als in enig jaar de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, ontoereikend is om de pensioenopbouw in dat jaar te financieren, wordt de pensioenopbouw verlaagd, tenzij anderszins in het premietekort kan worden voorzien. In dit verband wordt de vaste premie, verhoogd met de deelnemersbijdragen voor de facultatieve onderdelen van de pensioenregeling, getoetst aan een zogenoemde toetspremie. De toetspremie is de hoogste van de gedempte kostendekkende premie en de premie die hoort bij een premiedekkingsgraad van 69%. Als in enig jaar de totale premie lager is dan de toetspremie, worden eerst de eventueel aanwezige middelen in de bestemmingsreserve gebruikt om de ambitie op peil te houden. Is dit niet afdoende dan wordt de pensioenopbouw in dat jaar zodanig verlaagd, dat de (verlaagde) toetspremie weer gelijk is aan de totale premie.

Het voorgaande betekent dat het verzekeringstechnisch risico en het beleggingsrisico volledig bij het pensioenfonds en daarmee indirect bij de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden ligt. KLM kan hiervoor niet worden aangesproken.

Indexering

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden. Het bestuur besluit jaarlijks over de toekenning van indexering.

Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, maar de indexering wordt op een zodanig niveau vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters. Tussen 1 juli 2022 en 31 december 2023 had het pensioenfonds, onder voorwaarden, de mogelijkheid om gebruik te maken van versoepelde regelgeving rondom indexatie. Het pensioenfonds heeft voor de indexatie per 1 januari 2022 (met terugwerkende kracht) gebruik gemaakt van deze versoepelde regelgeving. Bij dit besluit heeft het pensioenfonds expliciet aandacht gehad voor evenwichtige belangenafweging.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist eigen vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan maximaal een vijfde deel van het bedrag dat beschikbaar is voor inhaalindexering hiervoor worden aangewend.

Het bestuur heeft in de vergadering van december 2023 besloten over toeslagverlening op de pensioenaanspraken per 1 januari 2024. Bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen voor

risico deelnemers is met dit besluit rekening gehouden. Omdat de afgeleide prijsindex negatief was en de pensioenen alleen verhoogd mogen worden bij toeslagverlening is er geen toeslag verleend.

Financiering en premie

De pensioenregeling is een zogenoemde Collective Defined Contribution-regeling, verkort ook wel CDC-regeling genoemd. Dit houdt in dat de aangesloten werkgever jaarlijks een vaste premie betaalt voor de opbouw van pensioenrechten. Dit betekent dat voor een langere periode een vaste premie is afgesproken. Zoals hiervoor onder Reductiebepalingen als onderdeel van de pensioenregeling is beschreven, heeft KLM geen enkele verplichting tot het betalen van aanvullende bedragen, ook niet als bij het pensioenfonds een vermogenstekort ontstaat. Hier staat tegenover dat KLM (in geval van een overschot bij het pensioenfonds) geen recht heeft op terugstorting van en/of korting op de vaste premie. De financiering in 2023 is gebaseerd op een doorsneepremie (exclusief opslag voor termijnbetaling) van 25,0% (2022: 25,0%) van de premiegrondslag. De premiegrondslag is gelijk aan 12,96 maal het maandsalaris. De doorsneepremie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,0% (2022: 1,0%) in geval van verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen. De premie wordt verder verhoogd met een leeftijdsafhankelijke bijdrage in geval van verzekering van het Anw-hiaat. De deelnemersbijdrage met betrekking tot verplichte onderdelen van de pensioenregeling is begrepen in de doorsneepremie.

Deelnemers aan de nettopensioenregeling betalen een premie die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd. De premie is gelijk aan de fiscaal maximale premie, die is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%, en bedraagt 4,6% (2022: 4,6%) van het pensioengevend salaris boven EUR 128.810 (2022: EUR 114.866) voor een 20-jarige deelnemer en loopt op tot 15,8% (2022: 15,8%) voor een 67-jarige deelnemer. De premie wordt verhoogd met een kostenopslag en bevat een risicopremie overlijden.

De premie over 2023 ten behoeve van de regeling van KLM Health Services bedraagt (exclusief opslag voor termijnbetaling) 20,6% (2022: 20,6%) van de premiegrondslag. Deze doorsneepremie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,6% (2022: 1,6%) in geval van verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfonds (RJ 610).

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling, dat wil zeggen de veronderstelling dat de continuïteit gewaarborgd is en de activiteiten in de afzienbare toekomst zullen worden voortgezet.

Deze jaarrekening heeft betrekking op het verslagjaar 2023, dat is geëindigd op 31 december 2023.

In het kader van de presentatie van de cijfers en de functionele valuta luiden de bedragen in de jaarrekening in euro's.

Vergelijking met vorig jaar

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Met ingang van het verslagjaar 2023 worden de toelichtingen ten aanzien van de beleggingen die in de risicoparagraaf zijn opgenomen met toepassing van het doorkijkprincipe (look-through) gepresenteerd, tenzij anders is aangegeven. De totale waarde van de beleggingen op de balans is gelijk aan de totale

waarde van de beleggingen op basis van doorkijk. Als gevolg van de toepassing van het doorkijkprincipe in de risicoparagraaf (pagina 95) zijn de vergelijkende cijfers van het verslagjaar 2022 aangepast.

Daarnaast zijn de derivaten (activa) en de vorderingen en schulden die samenhangen met de beleggingen aangepast in de vergelijkende cijfers 2022. Dit betreft een verschuiving van EUR 66,8 miljoen in onderpand dat nu onder vorderingen en schulden in plaats van derivaten wordt gepresenteerd. Deze verschuiving is het gevolg van de centrale afwikkeling van deze derivaten, waarbij de verschuldigde marge in de vorm van onderpand wordt betaald of ontvangen.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruikgemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening.

Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Schattingswijzigingen

Op 12 juni 2019 is het Advies van de Commissie Parameters verschenen, waarin onder meer een aangepaste UFR-methode wordt geadviseerd. De belangrijkste wijziging in de UFR-methode is dat de UFR pas van invloed wordt vanaf looptijd 30 in plaats van looptijd 20. Daarnaast is de berekening van de UFR zelf gebaseerd op de 30-jaars forward rate in plaats van de 20-jaars forward rate. Tot slot groeit de rentecurve in de nieuwe methode langzamer naar de UFR toe. DNB heeft besloten om de nieuwe UFR-parameters over een periode van vier jaar stapsgewijs in te voeren. Op deze manier wordt de impact van de nieuwe UFR gespreid over een langere periode. Door middel van deze stapsgewijze invoering zal de nieuwe UFR volledig van kracht zijn begin 2024. In de periode van 2021 tot 2024 is de rentetermijnstructuur gebaseerd op het gewogen gemiddelde van de rentetermijnstructuur op basis van de huidige en de nieuwe UFR methode, waarbij de gewichten jaarlijks op 1 januari met gelijke stappen aangepast worden. In januari 2021 is begonnen met de stapsgewijze transitie van de oude methode naar de nieuwe methode. In 2023 bedraagt deze weging 50% voor de curve onder de oude methode en 50% voor de curve onder de nieuwe methode.

Op 29 november 2022 is het Advies van de Commissie Parameters verschenen, waarin onder meer een aangepaste UFR-methode wordt geadviseerd. De belangrijkste wijziging in de UFR-methode is dat de UFR pas van invloed wordt vanaf looptijd 50 in plaats van looptijd 30. Vanaf looptijd 50 vindt extrapolatie plaats met de constante 30-jaars forward met een looptijd van 20 jaar. DNB heeft besloten dat deze UFR-methode de voorgaande methode vervangt. De wijziging is ultimo 2023 verwerkt. Het effect op de pensioenverplichtingen bedraagt EUR 19,2 miljoen (dotatie).

In 2023 is voor de bepaling van de waarde van de derivaten een andere rentestructuur gebruikt dan in 2022. Dit hangt samen met de overgang van de beleggingsadministratie naar Caceis per 1 januari 2023. Het effect op de derivaten bedraagt EUR 3,6 miljoen en is onderdeel van de waardeverandering in 2023".

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze

worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingsresultaten

De beleggingen bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen, voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsresultaten. Zij bestaan uit de directe en indirecte opbrengsten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsresultaten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden op het moment van verkrijging gewaardeerd tegen de verkrijgingsprijs, dat wil zeggen inclusief een eventuele toetreedvergoeding. Vervolgens worden de participaties gewaardeerd tegen de actuele waarde. De actuele waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaarde van de onderliggende activa en verplichtingen. De marktwaarde is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben.

De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2023	2022	2021
Amerikaanse dollar	1,1047	1,0673	1,1372
Canadese dollar	1,4566	1,4461	1,4365
Australische dollar	1,6189	1,5738	1,5642
Japanse yen	155,7336	140,8183	130,9543
Britse pond	0,8666	0,8873	0,8396
Zwitserse frank	0,9297	0,9875	1,0362

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de actuele waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds rechtstreeks participeert, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien de koersvorming van beursgenoteerde aandelen niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) wordt getaxeerd door de externe managers op basis van richtlijnen die algemeen worden toegepast in de private equity en venture capital branche.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen (inclusief geldmarktfondsen) is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging. De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van een of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor een of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen. Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valutaproduct, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten: valutatermijncontracten en interest rate swaps.

Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Een interest rate swap of renteswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om gedurende een vooraf vastgestelde periode rentestromen in dezelfde valuta te ruilen. Bij de meeste renteswaps wordt een variabele rente geruild tegen een vaste rente. De variabele rente is gebaseerd op de geldmarktrente, waarbij als referentie EURIBOR of €ster wordt gehanteerd. De vaste rente is meestal gebaseerd op de marktrente van staatsobligaties.

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingsmodellen. Naast 'non-cleared' derivaten met tegenpartijen maakt het pensioenfonds gebruik van 'centrally-cleared' derivaten. Deze derivaten zijn 'collateralized-to-market' (CTM) of 'settled-to-market' (STM) waarbij op dagbasis onafgerond onderpand wordt uitgewisseld in de vorm van cashgeld. Bij CTM wordt ontvangen onderpand als schuld en betaald onderpand als vordering op de balans verantwoord. Bij STM wordt het ontvangen of betaalde onderpand verwerkt in de marktwaarde van het betreffende derivaat op de balans.

Overige beleggingen

Onder overige beleggingen worden opgenomen die beleggingen die niet als een van de hiervoor opgesomde beleggingen geclassificeerd kunnen worden. Beursgenoteerde beleggingen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers. Niet-beursgenoteerde (indirecte) beleggingen worden gewaardeerd op de per ultimo verslagperiode berekende netto vermogenswaarde. De netto vermogenswaarde wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde opgaven van de desbetreffende fondsmanagers.

Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen

Herverzekeringscontracten worden opgenomen voor de actuarieel bepaalde contante waarde van de verzekerde uitkeringen, volgens de grondslagen van het pensioenfonds, onder aftrek van een eventuele waardevermindering, indien deze naar verwachting duurzaam is.

Deelnemingen

Kapitaalbelangen die worden gehouden voor duurzame verbondenheid met het pensioenfonds worden gerubriceerd als deelneming. Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden bij eerste verwerking gewaardeerd tegen reële waarde (inclusief transactiekosten). De vorderingen worden na de eerste verwerking gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs. Gezien het korte termijn karakter van de vorderingen, komt de waardering in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Stichtingskapitaal en reserves

Het stichtingskapitaal en de overige reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle activa en verplichtingen, inclusief voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderinggrondslagen zijn verwerkt in de balans.

Binnen het stichtingskapitaal en de overige reserves is een bestemmingsreserve gevormd met een specifieke bestemming. Dit betreft de premiereserve. Een nadere toelichting van deze reserve is opgenomen in toelichting 7 Stichtingskapitaal en reserves op pagina 90. De bestemmingsreserve wordt niet meegeteld bij het bepalen van de dekkinggraad.

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuariel berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers.

De voorziening met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen is de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen aan bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers, nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers die naar verwachting arbeidsongeschikt zullen worden verklaard. Voor nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers wordt een voorziening opgenomen ter grootte van (maximaal) tweemaal de in de jaarpremie begrepen opslag voor het risico van arbeidsongeschiktheid.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:

- rekenrente volgens actuele rentetermijnstructuur DNB (ongewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2022 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Willis Towers Watson model 2022 (ongewijzigd);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw tweeënhalve jaar (ongewijzigd);
- excassokosten 3,0% van de voorziening (ongewijzigd).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2022 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 2,3% worden afgeleid (2022: 2,6%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 50 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt. Vanaf looptijd 50 vindt extrapolatie plaats met de constante 30-jaars forward met een looptijd van 20 jaar. De extrapolatiemethodiek is met ingang van 1 januari 2023 gewijzigd.

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. De voorziening wordt gewaardeerd op de balanswaarde van de daarmee samenhangende beleggingen.

Schulden

Schulden worden bij eerste verwerking gewaardeerd tegen reële waarde, inclusief transactiekosten die bij verwerving direct aan de schulden zijn toe te rekenen. De schulden worden na de eerste verwerking gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs. Gezien het korte termijn karakter van de schulden, komt de waardering in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderingsgrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Directe beleggingsresultaten

Rente wordt ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarop deze betrekking heeft. Dividend wordt in de rekening van baten en lasten verwerkt op het moment van beschikbaarstelling.

Premies

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd.

Waardeoverdrachten

Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt. De verplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering

De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode. De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente

Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten

De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen

Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen

Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie in de voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers is gelijk aan het saldo van ingelegde premies, ingehouden kosten, beleggingsresultaat, waardeoverdrachten en omzetting in pensioenrechten.

Herverzekeringen

Herverzekeringsuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Kosten

Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

Toelichting op de balans

Activa

1 Beleggingen voor risico pensioenfonds

Beleggingsportefeuille voor risico pensioenfonds

De totale beleggingsportefeuille bedraagt EUR 10.091,1 miljoen (2022: EUR 9.391,3 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2023	2022
Vastgoed	1.264,6	1.372,1
Aandelen	3.568,1	3.360,3
Vastrentende waarden	5.375,8	4.813,8
Derivaten activa	42,1	87,6
Derivaten passiva	-217,0	-229,8
Overige beleggingen	127,8	-
Totaal	10.161,4	9.404,0

Derivaten met een negatieve waarde staan als schuld op de creditzijde van de balans. In 2023 was de negatieve waarde van de derivaten 310,2 (2022: 163,6).

Zie onderstaand verloopoverzicht van de belegde waarde per beleggingscategorie, dit overzicht is exclusief vorderingen en schulden.

	Vastgoed	Aandelen	Vast-rentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
2023						
Balanswaarde begin van het jaar	1.372,1	3.360,3	4.813,8	-142,2	-	9.404,0
Aankopen	165,4	150,0	3.751,0	-	132,9	4.199,3
Verkopen	-207,0	-352,8	-3.497,5	-162,0	-	-4.219,3
Waardeveranderingen	-65,9	410,6	308,6	140,6	-5,1	788,8
Mutatie deposito's en liquiditeiten		-	-0,1	-11,3	-	-11,4
Balanswaarde eind van het jaar	1.264,6	3.568,1	5.375,8	-174,9	127,8	10.161,4
2022						
Balanswaarde begin van het jaar	1.439,6	4.742,1	5.420,9	-229,4	-	11.373,2
Aankopen	130,0	194,6	807,2	-	-	1.131,8
Verkopen	-143,6	-1.265,2	-218,0	443,5	-	-1.183,3
Waardeveranderingen	-53,9	-311,2	-1.198,0	-359,9	-	-1.923,0
Mutatie deposito's en liquiditeiten			1,7	3,6	-	5,3
Balanswaarde eind van het jaar	1.372,1	3.360,3	4.813,8	-142,2	-	9.404,0

In de aan- en verkopen van vastrentende waarden zit een bedrag van EUR 1.148 miljoen aan deposito's wat gerelateerd is aan liquiditeitenmanagement.

Marktwaaarde beleggingen

De marktwaaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe marktnoteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten. Hiertoe worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools waarvan de beleggingen een directe marktnotering hebben.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten, zoals interest rate swaps en valutatermijncontracten, betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Tot deze categorie worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens. Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties. De waardering is gebaseerd op voor deze sectoren geldende richtlijnen. Hiertoe worden ook woninghypotheken gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt notering	Afgeleide markt notering	Waarde- rings- modellen en -technieken	Totaal
2023				
Vastgoed	352,0	-	912,6	1.264,6
Aandelen	2.874,5	-	693,6	3.568,1
Vastrentende waarden	4.233,5	-	1.142,3	5.375,8
Derivaten activa	-	42,1	-	42,1
Derivaten passiva	-	-217,0	-	-217,0
Overige beleggingen	-	-	127,8	127,8
Totaal	7.460,0	-174,9	2.876,3	10.161,4
2022				
Vastgoed	373,4	-	998,7	1.372,1
Aandelen	2.676,2	-	684,1	3.360,3
Vastrentende waarden	3.708,7	-	1.105,1	4.813,8
Derivaten activa	-	87,6	-	87,6
Derivaten passiva	-	-229,8	-	-229,8
Totaal	6.758,3	-142,2	2.787,9	9.404,0

Belegde waarde in vastgoed

	2023	2022
Vastgoed in fondsen	1.264,6	1.372,1
Totaal	1.264,6	1.372,1

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 13,0 miljoen (2022: EUR 4,7 miljoen).

Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van totaal EUR 13,7 miljoen (2022: EUR 4,9 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

Belegde waarde in aandelen

Het pensioenfonds heeft niet belegd (2022: niet belegd) in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen bedraagt EUR 97,1 miljoen (2022: EUR 76,4 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 102,2 miljoen (2022: EUR 79,7 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

Belegde waarde in vastrentende waarden

	2023	2022
Participaties in obligatiefondsen	2.510,9	3.230,8
Participaties in hypotheekfondsen	1.142,3	1.105,1
Participatie in fondsen die beleggen in onderhandse leningen	381,9	380,8
Participaties in geldmarktfondsen	304,2	93,4
Obligaties	1.034,9	-
Banktegoeden in rekening-courant	1,6	3,7
Totaal	5.375,8	4.813,8

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille.

	2023	2022
Staatsobligaties Duitsland	797,4	953,2
Aeam Dutch Mortgage Fund 2	661,4	650,4
Nederlands Hypotheken Fonds	417,7	393,8
Staatsobligaties Nederland	258,9	332,7

Het pensioenfonds heeft niet belegd in obligaties Air France-KLM.

Belegde waarde in derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	Activa	Passiva	Per saldo
2023			
Valutaderivaten	0,6	-1,4	-0,8
Rentederivaten	41,5	-215,6	-174,1
Totaal	42,1	-217,0	-174,9
2022			
Valutaderivaten	17,4	-21,9	-4,5
Rentederivaten	70,2	-207,9	-137,7
Totaal	87,6	-229,8	-142,2

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

2023

Type contract	Contract- omvang	Saldo Waarde	Positieve Waarde	Negatieve Waarde
Valutaderivaten	570,9	-0,8	0,6	-1,4
Rentederivaten	2.210,1	-174,1	41,5	-215,6
Totaal	2.781,0	-174,9	42,1	-217,0

2022

Type contract	Contract- omvang	Saldo Waarde	Positieve Waarde	Negatieve Waarde
Valutaderivaten	2.261,5	-4,5	17,4	-21,9
Rentederivaten	611,8	-137,7	70,2	-207,9
Totaal	2.873,3	-142,2	87,6	-229,8

Valutatermijncontracten zijn contracten die zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken. Voor een nadere toelichting van het valutarisico wordt verwezen naar de risicoparagraaf op pagina 102. Door middel van de interest rate swaps wordt het rentemismatchrisico verkleind.

De derivatencontracten zijn niet-beursgenoteerd. De valutatermijncontracten hebben een looptijd korter dan een jaar.

De portefeuille interest rate swaps is als volgt samengesteld naar looptijden:

	2023		2022	
	Contract- omvang	Markt- waarde	Contract- omvang	Markt- waarde
Korter dan 10 jaar	43,0	-92,1	135,0	24,3
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	744,5	99,1	132,0	45,9
Langer dan 20 jaar	1.420,6	-181,1	344,8	-207,9
Totaal	2.208,1	-174,1	611,8	-137,7

Het pensioenfonds heeft eind 2023 EUR 103,8 miljoen aan onderpand ontvangen in de vorm van liquiditeiten, waarvan EUR 93,3 miljoen is afgewikkeld tegen de onderliggende derivaten en EUR 12,7 miljoen aan onderpand ontvangen in de vorm van (staats)obligaties als gevolg van positieve waardeontwikkeling van de derivaten. Het ontvangen onderpand staat niet ter vrije beschikking.

Het pensioenfonds heeft eind 2023 EUR 36,1 miljoen aan onderpand verstrekt in de vorm van liquiditeiten. Het pensioenfonds heeft eind 2023 EUR 245,2 miljoen aan onderpand verstrekt in de vorm van (staats)obligaties als gevolg van negatieve waardeontwikkeling van derivaten. De verstrekte (staats)obligaties zijn verantwoord onder de vastrentende waarden.

Belegde waarde in overige beleggingen

De overige beleggingen bestaan uit beleggingen in vier infrastructuur fondsen voor een totale waarde van EUR 127,8 miljoen (2022: nihil).

2 Beleggingen voor risico deelnemers

De beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden bestaan geheel uit participaties in beleggingsinstellingen (Blue Sky beleggingsfondsen). De overige beleggingen betreffen de ingelegde premies van de maand december, die begin volgend jaar zijn belegd en het vrijgemaakte maar nog niet overgemaakte kapitaal van deelnemers die met pensioen zijn gegaan.

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal
2023				
Balanswaarde begin van het jaar	0,3	1,7	2,1	4,1
Aankopen	0,1	0,1	0,8	1,0
Verkopen	-	-0,2	-0,8	-1,0
Waardeveranderingen	-	0,3	0,6	0,9
Balanswaarde eind van het jaar	0,4	1,9	2,7	5,0
2022				
Balanswaarde begin van het jaar	0,4	2,0	2,5	4,9
Aankopen	0,4	0,1	0,4	0,9
Verkopen	-0,4	-0,2	-0,3	-0,9
Waardeveranderingen	-0,1	-0,2	-0,5	-0,8
Balanswaarde eind van het jaar	0,3	1,7	2,1	4,1

3 Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen

Onder herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen is de gekapitaliseerde waarde van twee herverzekeringscontracten opgenomen.

	2023	2022
Verzekering op risicobasis	0,1	0,1
Garantiecontract	-	-
Totaal	0,1	0,1

De mutaties kunnen als volgt worden weergegeven:

	2023	2022
Balanswaarde begin van het jaar	0,1	0,1
Uitkeringen herverzekering	-	-
Balanswaarde eind van het jaar	0,1	0,1

De verzekering op risicobasis betreft ingegane verzekeringsuitkeringen, die Pensioenfonds KLM Health Services in het verleden in het kader van de collectieve waardeoverdracht aan het pensioenfonds

heeft gecedeerd. De betreffende herverzekeringsovereenkomst is beëindigd. Het garantiecontract is een aflopend herverzekeringscontract. De nominale pensioenverplichtingen zijn herverzekerd, zodat de indexering van de pensioenrechten en pensioenen voor rekening van het pensioenfonds komt. Het beleggingsrisico en de verzekeringstechnische risico's zijn volledig overgedragen. Er is geen winstdelingsregeling met de verzekeraar overeengekomen.

Het herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen heeft voor het grootste deel een langlopend karakter.

4 Deelnemingen

Onder deelnemingen is opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V., statutair gevestigd in Amstelveen.

	2023	2022
Totaal	7,0	6,8

De mutaties zijn als volgt:

	2023	2022
Balanswaarde begin van het jaar	6,8	6,1
Kapitaalstorting	-	0,7
Resultaat	0,2	-
Balanswaarde eind van het jaar	7,0	6,8

5 Vorderingen en overlopende activa

	2023	2022
Werkgever	4,8	0,5
Onderpand	36,1	66,2
Dividenden	-	-
Bronbelastingen	2,5	2,5
Overige vorderingen en overlopende activa	0,3	0,8
Totaal	43,7	70,0

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

6 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

	2023	2022
Banktegoeden in rekening-courant	2,6	4,7
Totaal	2,6	4,7

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 120,0 miljoen (2022: EUR 120,0 miljoen).

Passiva

7 Stichtingskapitaal en reserves

	Bestemmings- reserves	Overige reserves	Totaal
2023			
Stand begin van het jaar	40,0	2.058,4	2.098,4
Resultaat	20,0	266,3	286,3
Stand eind van het jaar	60,0	2.324,7	2.384,7
2022			
Stand begin van het jaar	53,5	2.120,8	2.174,3
Resultaat	-13,5	-62,4	-75,9
Stand eind van het jaar	40,0	2.058,4	2.098,4

De samenstelling van de wijziging van de bestemmingsreserve is als volgt:

	2023	2022
Eenmalige koopsom werkgever	-	0,1
Inkoop pensioenrechten	-2,0	-1,8
Verschil feitelijke premie en gedempte kostendekkende premie	19,2	7,4
Beleggingsresultaat	2,8	-19,2
Totaal	20,0	-13,5

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 95 tot en met 106.

8 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

	2023		2022	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Actieve deelnemers	12.943	3.000,7	12.040	2.825,9
Arbeidsongeschikte deelnemers	641	247,0	656	237,6
Gewezen deelnemers	9.087	1.059,4	9.254	1.066,9
Ingegaan ouderdomspensioen	8.343	2.706,1	8.097	2.503,6
Ingegaan nabestaandenpensioen	2.844	457,9	2.820	436,5
Ingegaan wezenpensioen	96	3,5	116	4,1
Totaal pensioenuitkeringen	33.954	7.474,6	32.983	7.074,6
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)		224,2		212,2
Totaal	33.954	7.698,8	32.983	7.286,8

De voorziening pensioenverplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit:

	2023	2022
Opgebouwde pensioenrechten	171,3	167,2
Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	36,3	31,8
Ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen	21,9	22,4
Totaal arbeidsongeschikte deelnemers	229,5	221,4
Zieke deelnemers en nog niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	17,5	16,2
Totaal	247,0	237,6

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2023	2022
Korter dan 1 jaar	251,5	244,0
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	961,4	901,6
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.271,3	1.152,5
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	2.435,7	2.232,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	1.647,1	1.594,4
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	793,2	812,6
Langer dan 40 jaar	338,6	349,2
Totaal	7.698,8	7.286,8

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2023	2022
Stand begin van het jaar	7.286,8	9.191,0
Pensioenopbouw actieve deelnemers	149,0	201,5
Opslag pensioenuitvoeringskosten	4,1	4,5
Inkomende waardeoverdrachten	9,0	7,7
Uitgaande waardeoverdrachten	-4,9	-10,3
Rentetoevoeging	237,3	-45,4
Wijziging rekenrente	247,2	-3.191,8
Indexering	4,2	1.162,8
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-245,0	-215,6
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-7,4	-5,2
Wijziging actuariële grondslagen	19,2	196,1
Actuariële resultaten	-0,7	-8,5
Stand eind van het jaar	7.698,8	7.286,8

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2023 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 2,3% worden afgeleid. Ultimo 2022 was de afgeleide rekenrente 2,6%.

9 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbarepremieregeling als onderdeel van de netto pensioenregeling.

De mutaties kunnen als volgt worden weergegeven:

	2023	2022
Stand begin van het jaar	4,3	5,0
Inleg premies	0,4	0,3
Waardeoverdrachten, per saldo	-0,2	-0,2
Beleggingsresultaat	0,5	-0,8
Stand eind van het jaar	5,0	4,3

10 Schulden en overlopende passiva

	2023	2022
Werkgever	-	-
Pensioenuitkeringen	15,7	14,1
Belastingen en premies sociale verzekeringen	5,1	4,5
Overige schulden en overlopende passiva	2,1	0,5
Overige schulden en overlopende beleggingen	108,4	81,3
Totaal	131,3	100,4

De overige schulden en overlopende beleggingen hebben voor een bedrag van EUR 97,3 miljoen (2022: EUR 81,1 miljoen) betrekking op repurchase agreements. De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Niet in de balans opgenomen activa

Vanaf 1 januari 2017 dienen BSG Pension Management B.V. en BSG Asset Management B.V. over hun dienstverlening aan het pensioenfonds omzetbelasting te berekenen. De voordruk omzetbelasting op deze kosten kan niet worden teruggevorderd of verrekend. Dit geldt vanaf 1 januari 2017 ook voor de op andere kosten drukkende omzetbelasting. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat omzetbelasting geen kostenpost mag zijn. Het pensioenfonds voert een pensioenregeling uit van KLM N.V., een onderneming die in beginsel omzetbelasting op bedrijfskosten kan verrekenen. Pensioenuitvoeringskosten zijn de facto bedrijfskosten van de onderneming. Het Europese Hof van Justitie heeft in de zogenoemde PPG-zaak bevestigd dat op kosten van pensioenuitvoering voor ondernemingen zoals KLM N.V. geen omzetbelasting mag drukken.

Het pensioenfonds tracht door middel van een bezwaarprocedure de als voordruk in rekening gebrachte omzetbelasting terug te vorderen. De Belastingdienst is echter van mening dat geen recht op verrekening of teruggaaf van omzetbelasting bestaat. Het pensioenfonds voert de procedure na zorgvuldige voorbereiding en na overleg met de Belastingdienst. De uit de procedure voortvloeiende, niet in de balans opgenomen, vordering omzetbelasting bedraagt EUR 6,7 miljoen (2022: EUR 5,6 miljoen).

Investerings- en stortingsverplichtingen

	2023	2022	Maximale looptijd
Vastgoed	137,1	68,7	2 jaar
Private equity	118,3	160,3	8 jaar
Vastrentende Waarden	28,1		
Totaal	283,5	229,0	

Voorwaardelijke verplichtingen

De actuariële waarde van de indexeringsachterstand bedraagt EUR 896,7 miljoen (2022: EUR 968,6 miljoen).

De door actieve deelnemers tot en met 1 januari 2022 opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de loonindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Loon-index	Toe-gekend	Verschil	Cumula-tieve achter-stand
1 januari 2020	4,57%	0,00%	4,57%	7,45%
1 januari 2019	1,50%	0,80%	0,70%	2,88%
1 januari 2018	1,00%	0,35%	0,65%	2,18%
1 januari 2012	3,03%	1,50%	1,53%	1,53%

De door gewezen deelnemers en pensioengerechtigden en op en vanaf 1 januari 2023 door actieven opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de afgeleide prijsindex heeft betrekking op de jaren die in de onderstaande tabel weergegeven worden. Het jaar 2022 wordt hier niet meegenomen omdat er in dat jaar geen achterstand meer is.

Jaar	Afgeleide prijsindex	Toe-gekend	Verschil
1 januari 2023	16,90%	11,39%	5,51%
1 januari 2021	1,10%	0,00%	1,10%
1 januari 2020	1,70%	0,00%	1,70%
1 januari 2019	1,70%	0,91%	0,79%
1 januari 2018	1,30%	0,45%	0,85%
1 januari 2017	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2016	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2015	0,70%	0,40%	0,30%
1 januari 2014	0,90%	0,50%	0,40%
1 januari 2013	2,00%	1,00%	1,00%
1 januari 2012	2,30%	1,20%	1,10%

Jaarlijks neemt het bestuur een besluit over de indexering van de pensioenrechten, inclusief de inhaal van de ontstane indexeringsachterstand. Inzake 2023 heeft het bestuur besloten geen indexering toe te passen.

Risicobeheer

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd.

De totale beleggingsportefeuille op basis van doorkijk bedraagt EUR 10.091,1 miljoen (2022: 9.391,3 miljoen).

	2023	2022
Vastgoed	1.393,2	1.434,6
Aandelen	3.462,1	3.283,3
Vastrentende waarden	5.459,9	4.806,3
Derivaten activa	42,1	87,6
Derivaten passiva	-217,0	-229,8
Overige beleggingen	21,1	22,1
Totaal exclusief vorderingen en schulden	10.161,4	9.404,0
Vorderingen en overlopende activa	38,6	68,7
Schulden en overlopende passiva	-108,9	-81,4
Totaal	10.091,1	9.391,3

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Deze berekening is niet gebaseerd op basis van doorkijk. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het surplus van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen volgens de solvabiliteitstoets van DNB bedraagt EUR 322,4 miljoen (2022: surplus EUR 122,4 miljoen):

	2023	2022
Vereiste buffers		
· Rentemismatchrisico	305,9	458,7
· Vastgoedrisico en aandelenrisico	1.343,8	1.277,5
· Valutarisico	860,7	817,7
· Commodityrisico	-	-
· Kredietrisico	479,7	360,8
· Verzekeringstechnisch risico	214,6	206,4
· Liquiditeitsrisico	-	-
· Concentratierisico	-	-
· Operationeel risico	-	-
· Actief risico	45,9	48,3
Totaal	3.250,6	3.169,4
Diversificatie van risico's	-1.248,3	-1.233,4
Totaal vereist eigen vermogen	2.002,3	1.936,0
Aanwezig eigen vermogen	2.324,7	2.058,4
Surplus	322,4	122,4

Het vereist eigen vermogen van EUR 2.002,3 miljoen (2022: EUR 1.936,0 miljoen) is gebaseerd op de strategische beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar.

Het aanwezig eigen vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets is als volgt berekend:

	2023	2022
Totaal stichtingskapitaal en reserves	2.384,7	2.098,4
Af: bestemmingsreserve CDC-regeling	-60,0	-40,0
Aanwezig eigen vermogen FTK	2.324,7	2.058,4

Op grond van het besluit Financieel Toetsingskader (FTK) mogen bestemmingsreserves niet tot de aanwezige solvabiliteit worden gerekend. De bestemmingsreserve blijft ook voor de berekening van de dekkingsgraad buiten beschouwing.

De hiermee overeenkomende nominale dekkingsgraad bedraagt 126,0% (2022: 126,6%). De actuele nominale dekkingsgraad bedraagt 130,2% (2022: 128,2%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de netto activa en de totale pensioenverplichtingen (risico pensioenfonds en risico deelnemers).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de feitelijke beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 1.950,8 miljoen (2022: EUR 1.876,2 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt

125,3% (2022: 125,7%). Het vermogenoverschot op basis van de feitelijke portefeuille bedraagt EUR 373,9 miljoen (2022: overschot EUR 182,2 miljoen).

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt EUR 324,4 miljoen (2022: EUR 304,7 miljoen). Dit komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,2% (2022: 104,2%).

De beleidsdekkingsgraad bedraagt 131,7% (2022: 134,4%). De beleidsdekkingsgraad is de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden.

De beleidsdekkingsgraad is bepalend voor:

- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. Het herstelplan wordt jaarlijks geactualiseerd.

De beleidsdekkingsgraad is 5,7 procentpunten hoger (2022: 7,8 procentpunten hoger) dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is daarmee gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt herleid uit de Europese inflatieswapcurve.

De reële dekkingsgraad bedraagt 83,7% (2022: 77,8%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van negatief 0,1 % (2022: negatief 0,1%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2023	2022
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	77,8%	81,5%
Premies	-0,7%	-1,1%
Pensioenuitkeringen	-0,5%	-0,3%
Indexering pensioenrechten	3,6%	-6,8%
Wijziging rekenrente rentedeel	-3,5%	46,0%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	3,7%	-7,6%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	3,5%	-13,4%
Wijziging actuariële grondslagen	-0,2%	-2,2%
Overige oorzaken	0,0%	-18,3%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	83,7%	77,8%

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.

De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 97,9 % (2022: 102,2%). Deze daling heeft twee oorzaken. Ten eerste is de beleidsdekkingsgraad gedaald van 134,4% in 2022 naar

131,7% in 2023. Ten tweede is de grens voor volledige indexatie toegenomen als gevolg van de per 1 juli 2023 aangepaste parameters door de Commissie Parameters 2022. De wettelijke reële dekkingsgraad zoals bedoeld in artikel 133b Pensioenwet is gelijk aan de actuele beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die ingevolge artikel 137 lid 2b Pensioenwet is vereist voor voorwaardelijke toeslagverlening (indexering) ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a lid 1a en lid 2 Besluit financieel toetsingskader (FTK) pensioenfondsen. De aldus gedefinieerde wettelijke reële dekkingsgraad komt 14,2 procentpunten hoger (2022: 24,4 procentpunten hoger) uit dan de hiervoor vermelde zuivere reële dekkingsgraad.

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vastrentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt voor een deel beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevaste periode. Het rentemismatchrisico wordt verder afgedekt door middel van interest rate swaps.

Het volgende overzicht van de looptijden van de portefeuille vastrentende waarden (nagenoeg alleen obligaties), de technische voorziening en de portefeuille interest rate swaps geeft op hoofdlijnen inzicht in het rentemismatchrisico:

	Vast- rentende waarden	Tech- nische voor- ziening	Positie vóór rente- derivaten	Interest rate swaps	Netto positie
2023					
Korter dan 1 jaar	983,8	-251,5	732,3	-	732,3
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	1.047,4	-961,4	86,0	-	86,0
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.137,4	-1.271,3	-133,9	-92,1	-226,0
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	1.112,7	-2.435,7	-1.323,0	99,1	-1.223,9
Langer dan 20 jaar	1.178,6	-2.778,9	-1.600,3	-181,1	-1.781,4
Totaal	5.459,9	-7.698,8	-2.238,9	-174,1	-2.413,0
2022					
Korter dan 1 jaar	535,6	-244,0	291,6	-	291,6
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	903,0	-901,6	1,4	-	1,4
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	650,3	-1.152,5	-502,2	24,3	-477,9
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	1.908,4	-2.232,5	-324,1	45,9	-278,2
Langer dan 20 jaar	809,0	-2.756,2	-1.947,2	-207,9	-2.155,1
Totaal	4.806,3	-7.286,8	-2.480,5	-137,7	-2.618,2

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van schattingswijziging

de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden, de portefeuille interest rate swaps, de pensioenverplichtingen en de duration mismatch bij een rentedaling zijn als volgt:

	2023	2022
Vastrentende waarden op basis van marktrente	11,7	11,8
Interest rate swaps op basis van marktrente	44,0	30,7
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	16,8	17,1
Mismatch bij renteschok van 0,01%	6,4	10,0
Mismatch bij renteschok van 1,0%	7,6	11,5

De effectiviteit van de afdekking door middel van omvang en samenstelling van de portefeuille obligaties en interest rate swaps tezamen bedraagt ultimo 2023 ongeveer 60% (2022: ongeveer 41%). Deze

effectiviteit is gebaseerd op de strategische afdekking. Op basis van de feitelijke afdekking bedraagt de effectiviteit ultimo 2023 ongeveer 60% (2022: ongeveer 28%).

Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methodiek voor de discontering van de pensioenverplichtingen in 2022 een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties, de interest rate swaps als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2023 ongeveer 60% (2022: ongeveer 24%).

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 1,0 procentpunt (2022: 0,9 procentpunt). Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 1,0 maal (2022: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 1,0 procentpunt (2022: 1,0 procentpunt). Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 1,0 maal (2022: 1,0 maal) de modified duration als percentage.

Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verslechtering met ongeveer 11 procentpunten (2022: ongeveer 13 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 12 procentpunten (2022: ongeveer 15 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 11 procentpunten (2022: ongeveer 15 procentpunten). Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 12 procentpunten (2022: ongeveer 16 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt. Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is hieronder opgenomen. De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 13% (2022: ongeveer 15%) uit van de totale beleggingen.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerd vastgoed van 30% en niet-beursgenoteerd vastgoed gecorrigeerd voor leverage van 20%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale vastgoedbeleggingen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 4 procentpunten (2022: ongeveer 4 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van deze beleggingen daarentegen resulteert in een verbetering van de dekkingsgraad met ongeveer 4 procentpunten (2022: ongeveer 4 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is hieronder opgenomen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 34% (2022: ongeveer 36%) uit van de totale beleggingsportefeuille.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerde aandelen ontwikkelde markten van 30%, beursgenoteerde aandelen opkomende markten van 40% en niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) van eveneens 40%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale portefeuille aandelen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 16 procentpunten (2022: ongeveer 15 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van de aandelenportefeuille resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 16 procentpunten (2022: ongeveer 15 procentpunten).

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

	2023	2022
Kantoren	205,8	227,0
Participaties in vastgoedmaatschappijen	419,5	433,2
Winkels	121,6	123,6
Woningen	233,8	232,0
Overig	412,4	418,8
Totaal	1.393,2	1.434,6

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed naar regio is als volgt:

	2023	2022
Europa	1.027,0	1.050,4
Noord Amerika	265,7	275,9
Midden en Zuid Amerika	1,3	1,6
Azië	3,9	4,9
Overig	95,3	101,8
Totaal	1.393,2	1.434,6

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

	2023	2022
Basismaterialen	96,0	117,1
Communicatie diensten	209,3	186,9
Cyclische consumptiegoederen	315,6	273,5
Defensieve consumptiegoederen	209,0	250,1
Energie	81,7	92,7
Financiële dienstverlening	489,3	472,1
Gezondheidszorg	344,7	354,5
Industrie	325,0	307,2
Nutsbedrijven	94,8	102,9
Overig	699,1	713,5
Technologie	597,6	412,7
Totaal	3.462,1	3.283,2

De samenstelling van de aandelenportefeuille naar regio is als volgt:

	2023	2022
Europa	554,2	566,4
Noord Amerika	2.007,9	1.871,1
Midden en Zuid Amerika	106,4	91,1
Azië	413,4	391,1
Overig	380,2	363,6
Totaal	3.462,1	3.283,3

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen, vastrentende waarden en overige beleggingen (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aan- delen	Vastren- tende waarden	Overige beleg- gingen	Totaal	Valuta af- dekking	Netto
2023							
Euro	407,8	281,3	4.036,4	-110,4	4.615,1	527,7	5.142,8
Amerikaanse dollar	585,4	2.076,0	1.414,3	127,2	4.202,9	-472,9	3.730,0
Canadese dollar	9,3	77,1	8,2	0,8	95,4	-8,3	87,1
Australische dollar	123,3	44,2	-4,5	0,3	163,3	-1,0	162,3
Japanse yen	120,1	226,2	-18,7	1,1	328,7	-1,8	326,9
Britse pond	36,5	105,9	37,5	-0,2	179,7	-39,8	139,9
Zwitserse frank	5,8	57,6	0,8	0,1	64,3	-0,8	63,5
Zweedse kroon	14,2	21,5	-	0,1	35,8	-	35,8
Overige valuta's	90,8	572,3	-14,1	2,1	651,1	-3,9	647,2
Totaal	1.393,2	3.462,1	5.459,9	21,1	10.336,3	-0,8	10.335,5
2022							
Euro	479,5	283,0	3.377,9	16,0	4.140,4	1.905,5	6.030,9
Amerikaanse dollar	640,5	1.919,2	1.385,5	2,7	3.945,2	-1.697,7	2.230,3
Canadese dollar	11,0	80,0	8,2	0,3	99,1	-30,5	69,3
Australische dollar	125,0	51,1	0,7	0,1	176,8	-43,9	119,9
Japanse yen	81,7	209,5	1,0	0,9	292,2	-73,1	224,3
Britse pond	35,8	104,2	32,2	0,2	172,3	-56,6	93,8
Zwitserse frank	6,4	58,4	0,7	0,1	65,5	-0,8	57,1
Zweedse kroon	11,2	26,8	-	0,1	38,0	-7,2	24,7
Overige valuta's	43,6	551,1	-	1,7	594,7	-	691,4
Totaal	1.434,6	3.283,3	4.806,3	22,1	9.524,1	-4,2	9.541,7

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van de na afdekking resterende positie in vreemde valuta's van ontwikkelde markten ten opzichte van de euro van 20%. De positie in vreemde valuta's van opkomende markten wordt geschokt met 35%. Hiermee overeenkomende dalingen van de valutakoersen ten opzichte van de euro resulteren in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 14 procentpunten (2022: ongeveer 11 procentpunten). Hiermee overeenkomende stijgingen van de valutakoersen resulteren in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 14 procentpunten (2022: ongeveer 11 procentpunten).

De samenstelling van de vastrentende waarden naar regio is als volgt:

	2023	2022
Europa	4.098,8	3.527,5
Noord Amerika	676,4	637,3
Midden en Zuid Amerika	354,3	223,4
Azië	187,1	118,5
Overig	143,3	299,6
Totaal	5.459,9	4.806,3

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Informatie over de kredietwaardigheid van de portefeuille op basis van credit ratings en over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastrentende waarden. Ongeveer 40% (2022: ongeveer 25%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 22% (2022: ongeveer 14%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

De kredietwaardigheid van de vastrentende waarden kan als volgt worden weergegeven:

	2023	2022
AAA-rating	2.166,6	1.657,1
AA-rating	1.163,0	1.289,2
A-rating	330,5	270,3
BBB-rating	438,4	360,9
Lagere rating dan BBB	1.033,8	1.021,7
Geen rating	327,6	207,1
Totaal	5.459,9	4.806,3

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 1.142,1 miljoen (2022: EUR 1.105,1 miljoen) zijn verdeeld over AAA EUR 417,7 miljoen (2022: EUR 393,8 miljoen), AA EUR 661,4 miljoen (2022: EUR 650,4 miljoen) en geen rating EUR 63,0 miljoen (2022: EUR 60,9 miljoen). In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een viertal beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben evenmin een officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AAA, AA en geen rating.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2022 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Een ander verzekeringstechnisch risico is het kortlevenrisico. Dit is het risico dat (gewezen) deelnemers en/of pensioengerechtigden eerder overlijden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Dit is met andere woorden het risico dat de hiervoor ontvangen risicopremie en de hiervoor opgenomen technische voorziening onvoldoende zijn om de toekomstige uitkeringen nabestaandenpensioen en wezenpensioen te dekken. De hiervoor in de premie begrepen risicopremie en de hiervoor gevormde technische voorziening worden vastgesteld op basis van de actuele AG-prognosetafels met correcties voor ervaringssterfte.

Tenslotte wordt het arbeidsongeschiktheidsrisico onderscheiden. Dit is het risico dat meer deelnemers arbeidsongeschikt worden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid, met andere woorden dat de toekomstige premievrije pensioenopbouw en het toekomstige arbeidsongeschiktheidspensioen hoger zijn dan de hiervoor ontvangen risicopremie.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsresultaten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels. Dit neemt niet weg dat ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Wel is het zo dat een gedwongen verkoop op korte termijn van illiquide beleggingen veelal een ongunstige prijs tot gevolg heeft, waardoor op de verkoop verlies wordt geleden.

Het totaal van de illiquide beleggingen maakt ongeveer 28% (2022: ongeveer 29%) uit van de totale portefeuille beleggingen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale obligatieportefeuille vermeld. Duitse en Nederlandse staatsleningen en een tweetal beleggingsfondsen dat belegt in woninghypotheken maken gezamenlijk ongeveer 42% (2022: ongeveer 50%) uit van de totale obligatieportefeuille. De actiefpost derivaten heeft voor 100% (2022: 80%) betrekking op 2 (2022: 7) tegenpartijen. De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 1% (2022: ongeveer 0%) van de marktwaarde van de obligatieportefeuille. Voor de derivatenposities zijn voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapportage wordt overgelegd. Op grond van de Pensioenwet mag het operationeel risico in de solvabiliteitstoets van DNB op nihil worden gesteld, mits geen sprake is van een verhoogd risico. In 2023 (en 2022) is aan deze voorwaarde voldaan.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogenstitels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan.

Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico. De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2023 rond 0,4% bewogen (2022: rond 0,3%), waarmee binnen de hiervoor gestelde limiet van 1,0% (2022: 1,0%) is gebleven. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt. In de solvabiliteitstoets van DNB is rekening gehouden met het actieve risico. Het effect hiervan op het vereist eigen vermogen bedraagt slechts 0,0 procentpunt (2022: 0,0 procentpunt).

Naast de in de solvabiliteitstoets onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend. Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 83,7% (2022: 77,8%).

Toelichting op de rekening van baten en lasten

Baten en lasten pensioenactiviteiten

11 Premies voor risico pensioenfondsen

	2023	2022
Werkgeversdeel	155,6	134,5
Werknemersdeel	31,3	27,3
Extra premie werkgever	-	0,1
Totaal premie basispensioenregeling	186,9	161,9
Premie nettopensioenregeling	-	0,1
Totaal	186,9	162,0

De premie van de basispensioenregeling bedraagt EUR 186,9 miljoen (2022: EUR 161,9 miljoen).

Naar aanleiding van de gemaakte afspraken in verband met de CDC-regeling heeft de werkgever in 2021 een extra koopsom van EUR 49,0 miljoen betaald om een premiereserve te vormen. In 2022 is er nog een aanvulling van EUR 0,1 miljoen ontvangen.

De premie nettopensioenregeling heeft betrekking op de risicoverzekering (het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum) als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige regeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum. De premie over 2023 bedraagt EUR 41 duizend (2022: EUR 54 duizend).

De feitelijke premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), bedraagt EUR 186,9 miljoen (2022: EUR 162,0 miljoen). De kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 1 Pensioenwet, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), bedraagt EUR 196,0 miljoen (2022: EUR 253,7 miljoen). De overeenkomende gedempt kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 2 Pensioenwet bedraagt EUR 169,8 miljoen (2022: EUR 156,4 miljoen).

De kostendekkende premie en de gedempte kostendekkende premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), zijn als volgt samengesteld:

	Kosten- dekkende premie	Gedempte kosten- dekkende premie
2023		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	139,4	93,6
Toegezegde indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	13,7	13,2
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	2,2	2,2
Solvabiliteitsopslag	40,7	28,5
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	32,3
Totaal basispensioenregeling	196,0	169,8
Nettopensioenregeling	-	-
Totaal	196,0	169,8
2022		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	192,2	80,4
Toegezegde indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	13,7	11,8
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	2,0	2,0
Solvabiliteitsopslag	45,8	20,5
Voorwaardelijke toekomstige indexering	-	41,7
Totaal basispensioenregeling	253,7	156,4
Nettopensioenregeling	-	-
Totaal	253,7	156,4

De kostendekkende premie wordt berekend op basis van de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo vorig verslagjaar. De afgeleide gemiddelde marktrente voor de kostendekkende premie bedraagt 2,3% (2022: 0,6%).

De gedempte kostendekkende premie wordt berekend op basis van het verwachte reële rendement op de strategische beleggingsportefeuille van 2,0% (2022: 1,7%).

De feitelijke premie wordt jaarlijks getoetst aan de gedempte kostendekkende premie. De feitelijke premie is EUR 16,8 miljoen hoger (2022: EUR 5,6 miljoen hoger) dan de gedempte kostendekkende premie. In de feitelijke premie van 2022 is opgenomen een eenmalig ontvangen bedrag van EUR 0,1 miljoen ter vorming van de premiereserve.

De feitelijke premie, inclusief de premie voor risico deelnemers van EUR 0,4 miljoen (2022: EUR 0,3 miljoen), bedraagt EUR 187,0 miljoen (2022: EUR 162,3 miljoen). De totale feitelijke premie is EUR 17,2 miljoen (2022: EUR 5,9 miljoen) hoger dan de totale gedempte kostendekkende premie

van EUR 170,2 miljoen (2022: EUR 156,5 miljoen). In de feitelijke premie van 2022 is opgenomen een eenmalig ontvangen bedrag van EUR 0,1 miljoen ter vorming van de premiereserve.

12 Premies voor risico deelnemers

De premies voor risico deelnemers hebben betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2023	2022
Totaal	0,4	0,3

13 Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2023	2022
Inkomende waardeoverdrachten	7,7	7,9
Uitgaande waardeoverdrachten	-5,4	-9,9
Saldo	2,3	-2,0

14 Waardeoverdrachten voor risico deelnemers

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2023	2022
Inkomende waardeoverdrachten	-	-
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,2	-0,2
Saldo	-0,2	-0,2

15 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuarieel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar.

	2023	2022
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-149,0	-201,5
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	-4,1	-4,5
Totaal	-153,1	-206,0

16 Indexering

Onder indexering is de toegekende indexering (toeslagverlening) per 1 januari van het volgende jaar opgenomen.

	2023	2022
Actieve en arbeidsongeschikte deelnemers	-4,0	-483,4
Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden	-0,2	-679,4
Saldo	-4,2	-1.162,8

De pensioenrechten van de deelnemers aan de middelloonregeling zijn per 1 januari 2024 niet verhoogd (1 januari 2023: 11,39% verhoogd). De ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten zijn per 1 januari 2024 niet verhoogd (1 januari 2023: 11,39%).

17 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2023	2022
Totaal	-237,3	45,4

De in het verslagjaar aan de voorziening pensioenverplichtingen toegevoegde rente is gebaseerd op een rekenrente van 3,26% (2022: negatief 0,49%).

18 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

	2023	2022
Totaal	-247,2	3.191,8

De afgeleide rekenrente is in 2023 afgenomen van 2,6% tot 2,3% en is in 2022 toegenomen van 0,6% tot 2,6%.

19 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuarieel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

	2023	2022
Onttrekking pensioenuitkeringen	245,0	215,6
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	7,4	5,2
Totaal	252,4	220,8

20 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Hieronder zijn opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten en de onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot uitgaande waardeoverdrachten.

	2023	2022
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-9,0	-7,7
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	4,9	10,3
Saldo	-4,1	2,6

21 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

	2023	2022
Rekenrente	-19,2	-78,9
Kostenvoorziening	-	-60,5
Levensverwachting	-	-56,7
Overige actuariële grondslagen	-	-
Totaal	-19,2	-196,1

Op 12 juni 2019 is het Advies van de Commissie Parameters verschenen, waarin onder meer een aangepaste UFR-methode wordt geadviseerd. De belangrijkste wijziging in de UFR-methode is dat de UFR pas van invloed wordt vanaf looptijd 30 in plaats van looptijd 20. Daarnaast is de berekening van de UFR zelf gebaseerd op de 30-jaars forward rate in plaats van de 20-jaars forward rate. Tot slot groeit de rentecurve in de nieuwe methode langzamer naar de UFR toe. DNB heeft besloten om de nieuwe UFR-parameters over een periode van vier jaar stapsgewijs in te voeren. Op deze manier wordt de impact van de nieuwe UFR gespreid over een langere periode. Door middel van deze stapsgewijze invoering zal de nieuwe UFR volledig van kracht zijn begin 2024. In de periode van 2021 tot 2024 is de rentetermijnstructuur gebaseerd op het gewogen gemiddelde van de rentetermijnstructuur op basis van de huidige en de nieuwe UFR methode, waarbij de gewichten jaarlijks op 1 januari met gelijke stappen aangepast worden. In januari 2021 is begonnen met de stapsgewijze transitie van de oude methode naar de nieuwe methode. In 2022 bedraagt deze weging 50% voor de curve onder de oude methode en 50% voor de curve onder de nieuwe methode.

Op 29 november 2022 is het Advies van de Commissie Parameters verschenen, waarin onder meer een aangepaste UFR-methode wordt geadviseerd. De belangrijkste wijziging in de UFR-methode is dat de UFR pas van invloed wordt vanaf looptijd 50 in plaats van looptijd 30. Vanaf looptijd 50 vindt extrapolatie plaats met de constante 30-jaars forward met een looptijd van 20 jaar. Deze UFR-methode vervangt vanaf 2023 de voorgaande UFR-methode.

In 2022 is de hoogte van de kostenvoorziening aangepast van 2,4% naar 3,0% van de TV.

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2023	2022
Overgang op prognosetafels AG 2022	-	-90,4
Wijziging correctiefactoren	-	33,7
Totaal	-	-56,7

22 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

	2023	2022
Actuariële resultaten, per saldo	0,7	8,5
Totaal	0,7	8,5

23 Pensioenuitkeringen

	2023	2022
Ouderdomspensioen	-199,1	-174,2
Nabestaandenpensioen	-41,1	-36,8
Wezenpensioen	-0,5	-0,6
Arbeidsongeschiktheidspensioen	-3,8	-3,5
Totaal periodieke pensioenuitkeringen	-244,5	-215,1
Totaal afkopen pensioenen	-0,1	-0,1
Totaal	-244,6	-215,2

24 Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2023	2022
Inleg premies	-0,4	-0,3
Waardeoverdrachten, per saldo	0,2	0,2
Beleggingsresultaat	-0,5	0,8
Pensioenuitkeringen	-	-
Totaal	-0,7	0,7

De inkomende waardeoverdrachten bedragen nihil (2022: nihil) en de uitgaande waardeoverdrachten bedragen EUR 234 duizend (2022: EUR 159 duizend).

25 Herverzekeringen

De uitkeringen herverzekeringen over het verslagjaar bedragen EUR 47 duizend (2022: EUR 48 duizend).

26 Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de regelingen ouderdomspensioen, nabestaandenpensioen, wezenpensioen, arbeidsongeschiktheidspensioen en de risicoverzekering als onderdeel van de nettopensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

	2023	2022
Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	-9,1	-7,3
Overige kosten	-2,6	1,6
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	-11,7	-5,7
Toegerekend aan vermogensbeheer	2,2	-1,6
Totaal	-9,5	-7,3

Een deel van de kosten van bestuur en financieel beheer kan direct worden toegerekend aan pensioenuitvoering of vermogensbeheer. De kosten die niet direct toerekenbaar zijn, worden in de verhouding 60:40 (2022: 60:40) verdeeld over pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

27 Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen.

De kosten over het verslagjaar bedragen EUR 35 duizend (2022: EUR 34 duizend).

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

28 Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds

De beleggingsresultaten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Direct	Indirect	Totaal
2023			
Vastgoed	-	-65,9	-65,9
Aandelen	0,4	410,6	411,0
Vastrentende waarden	-1,7	308,7	307,0
Derivaten	-21,6	140,6	119,0
Overige beleggingen	6,1	-5,2	0,9
Totaal vóór kosten	-16,8	788,7	772,0
Kosten van vermogensbeheer		-	-12,8
Totaal			759,2
2022	Direct	Indirect	Totaal
Vastgoed	-	-53,9	-53,9
Aandelen	-	-311,0	-311,0
Vastrentende waarden	-	-1.192,2	-1.192,2
Derivaten	3,3	-354,5	-351,2
Totaal vóór kosten	3,3	-1.911,6	-1.908,3
Kosten van vermogensbeheer			-10,2
Totaal			-1.918,5

De directe beleggingsresultaten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsopbrengsten betreffen waardeveranderingen inclusief valutakoersverschillen.

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten (rentederivaten en valutaderivaten) zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2023	2022
Beheer beleggingen	-3,3	-3,7
Advies	-5,3	-4,7
Overig	-2,0	-0,2
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	-10,6	-8,6
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	-2,2	-1,6
Totaal	-12,8	-10,2

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogens- beheer	Transactie kosten fondsen	Toe- en uittreed ver- goeding
2023			
Vastgoed	9,7	0,1	0,3
Aandelen	18,0	1,6	0,4
Vastrentende waarden	8,2	7,3	0,9
Totaal beleggingsfondsen	35,9	9,0	1,6
Rentederivaten	-	-	-
Valutaderivaten	-	0,9	-
Totaal	35,9	9,9	1,6
2022			
Vastgoed	11,8	0,2	0,2
Aandelen	13,5	4,6	1,5
Vastrentende waarden	8,2	4,7	0,9
Totaal beleggingsfondsen	33,4	9,5	2,6
Rentederivaten	-	0,6	-
Valutaderivaten	-	0,5	-
Totaal	33,4	10,6	2,6

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien

de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

29 Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten voor risico pensioenfondsen

	2023	2022
Resultaat deelnemingen	0,2	-
Opslag termijnbetaling	3,6	3,1
Totaal overige baten	3,8	3,1
Rente banktegoeden in rekening-courant	0,3	-2,2
Totaal	4,1	0,9

30 Beleggingsresultaat voor risico deelnemers

Het beleggingsresultaat voor risico deelnemers bedraagt als volgt (in duizenden euro's):

	Direct	Waarde- veran- dering	Totaal
2023			
Vastgoed	30	29	59
Aandelen	-55	262	207
Vastrentende waarden	-10	194	184
Totaal	-35,0	485	450
2022			
Vastgoed	-	-140	-140
Aandelen	-	-539	-539
Vastrentende waarden	-	-129	-129
Totaal	-	-808	-808

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, onderdeel van de waardeveranderingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd (in duizenden euro's):

	Kosten vermogens- beheer	Transactie kosten fondsen	Toe- en uittreed ver- goeding
2023			
Vastgoed	0,5	1,9	0,1
Aandelen	2,6	9,3	0,5
Vastrentende waarden	3,3	16,7	1,3
Totaal	6,4	27,9	1,9
2022			
Vastgoed	0,3	1,4	1,4
Aandelen	1,8	1,6	0,5
Vastrentende waarden	1,5	2,0	1,5
Totaal	3,6	5,0	3,4

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2023	2022
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	278,7	1.319,6
Resultaat op premies	28,7	-46,6
Resultaat op waardeoverdrachten	-1,8	0,6
Resultaat op pensioenuitkeringen	0,4	0,4
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	3,0	0,5
Wijziging actuariële grondslagen	-19,2	-196,1
Actuariële resultaten	0,7	8,5
Resultaat op indexering	-4,2	-1.162,8
Resultaat voor risico pensioenfonds	286,3	-75,9
Resultaat voor risico deelnemers	-	-
Totaal	286,3	-75,9

Resultaat op beleggingen en verplichtingen

	2023	2022
Resultaat beleggingen voor risico pensioenfonds exclusief vastrentende waarden en interest rate swaps	365,1	-648,5
Resultaat vastrentende waarden exclusief valutaresultaat	303,5	-1.198,0
Resultaat interest rate swaps	94,6	-71,1
Totaal resultaat beleggingsactiviteiten	763,2	-1.917,6
Totaal resultaat beleggingen voor risico pensioenfonds	763,2	-1.917,6
Benodigde rente voorziening pensioenverplichtingen	-237,3	45,4
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	-247,2	3.191,8
Totaal	278,7	1.319,6

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. De rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen is in 2023 gebaseerd op een rekenrente van 3,26% (2022: negatief 0,49%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2023 afgenomen van 2,6% tot 2,3% en is in 2022 toegenomen van 0,6% tot 2,6%.

Resultaat op premies

	2023	2022
Premies	186,9	162,0
Beschikbaar voor administratiekosten	-4,4	-3,8
Beschikbaar voor excassokosten	-4,8	-3,3
Beschikbaar voor pensioenopbouw	177,7	154,9
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-149,0	-201,5
Totaal	28,7	-46,6

Resultaat op waardeoverdrachten

	2023	2022
Inkomende waardeoverdrachten	7,7	7,9
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-9,0	-7,7
Resultaat op inkomende waardeoverdrachten	-1,3	0,2
Uitgaande waardeoverdrachten	-5,4	-9,9
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	4,9	10,3
Resultaat op uitgaande waardeoverdrachten	-0,5	0,4
Totaal	-1,8	0,6

Resultaat op pensioenuitkeringen

	2023	2022
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	245,0	215,6
Werkelijke pensioenuitkeringen	-244,6	-215,2
Beschikbaar uit herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen	-	-
Werkelijke uitkeringen herverzekering	-	-
Totaal	0,4	0,4

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

	2023	2022
Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	9,2	7,1
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	-4,1	-4,5
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	7,4	5,2
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	12,5	7,8
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	-9,5	-7,3
Totaal	3,0	0,5

Wijziging actuariële grondslagen

	2023	2022
Overgang op prognosetafels AG 2022	-	-90,4
Wijziging correctiefactoren	-	33,7
Totaal levensverwachting	-	-56,7
Rekenrente	-19,2	-78,9
Excassokosten	-	-60,5
Overige actuariële grondslagen	-	-
Totaal	-19,2	-196,1

Ultimo 2022 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Koninklijk Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

Onder wijziging rekenrente is de impact van de aangepaste UFR methode verantwoord.

De kostenvoorziening is in 2022 verhoogd van 2,4% naar 3,0%.

Actuariële resultaten

	2023	2022
Sterfte	10,4	11,1
Arbeidsongeschiktheid	0,7	-1,5
Flexibele keuzemogelijkheden	-10,6	-1,7
Overig	0,2	0,6
Totaal	0,7	8,5

Op sterfte is een winst geboekt van EUR 10,4 miljoen (2022: winst EUR 11,1 miljoen), bestaande uit een winst op het kortlevenrisico van EUR 6,5 miljoen (2022: winst EUR 9,5 miljoen) en een winst op het langlevensrisico van EUR 3,9 miljoen (2022: winst EUR 1,6 miljoen).

Resultaat op indexering

	2023	2022
Beschikbaar uit premies	-	-
Toegekende indexering	-4,2	-1.162,8
Totaal	-4,2	-1.162,8

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement (resultaat op beleggingen en verplichtingen).

Overig resultaat

	2023	2022
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-	-
Resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers	-	-
Totaal	-	-

Het resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers bedraagt nihil en betreft het verschil tussen de kostenopslag in de premies van EUR 35 duizend (2022: EUR 34 duizend) en de werkelijke kosten van EUR 35 duizend (2022: EUR 34 duizend).

Resultaat voor risico deelnemers

	2023	2022
Premies	0,4	0,3
Waardeoverdrachten, per saldo	-0,2	-0,2
Pensioenuitvoeringskosten	-0,0	-
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen	-0,7	0,7
Beleggingsresultaat	0,5	-0,8
Totaal	-0,0	-

De inkomende waardeoverdrachten bedragen nihil (2022: nihil) en de uitgaande waardeoverdrachten bedragen EUR 234 duizend (2022: EUR 159 duizend). De kosten van pensioenuitvoering bedragen EUR 35 duizend (2022: EUR 34 duizend). Het resultaat voor risico deelnemers bedraagt voor het pensioenfonds nihil.

Overige informatie

Verbonden partijen

De volgende rechtspersonen en natuurlijke personen worden aangemerkt als verbonden partijen:

- de aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever);
- de bestuursleden van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de leden van de raad van toezicht van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de technisch voorzitter van het pensioenfonds;
- het bestuursbureau;
- de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group bestaande uit Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.;
- de directieleden van de vier Blue Sky Group-vennootschappen en hun nauwe verwanten.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 74.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

Het beheer van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM en Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel). De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 70% (2022: ongeveer 70%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Er zijn geen transacties van betekenis met verbonden partijen die niet onder normale marktvoorwaarden zijn aangegaan.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

De bezoldiging van de leden van het bestuur (inclusief de voorzitter) en de Raad van Toezicht bedragen:

	2023	2022
Bestuur	490	459
Raad van Toezicht	60	59
Totaal	550	518

De stijging van de bezoldigingskosten in 2023 wordt verklaard door het actualiseren van het beloningsbeleid door het bestuur met terugwerkende kracht vanaf 2022.

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountantshonoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen:

	2023	2022
Controle jaarrekening en jaarstaten DNB	148	123
Totaal	148	123

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toezichthouder

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Gebeurtenissen na balansdatum

Ondertekening

Amstelveen, 17 juni 2024

Het bestuur van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM,

Carola Steenmeijer Charlotte Orlebeke

Henk Bosscher John de Hollander

Leon Leisink Marianne Meijer-Zaalberg

Erik Zwart Hans de Roos

Paul Jansen Jeroen van der Put

Kirsten Pronk

De raad van toezicht van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM,

Anneke van der Meer (vz)

Jan Nijland

Roeland van Vledder

Overige gegevens

Bestemming van het resultaat

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht.

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM te Amsterdam is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2023.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaire ben ik onafhankelijk van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 70 miljoen miljoen. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 3,5 miljoen miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn beoordeling van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

Op grond van overgangsrecht gelden genoemde artikelen, zoals deze tot de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen luiden. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- toereikende technische voorzieningen zijn vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen;
- het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen conform de wettelijke bepalingen zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;

- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

Overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten zijn toereikende technische voorzieningen vastgesteld met betrekking tot het geheel van pensioenverplichtingen.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum hoger dan het wettelijk vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. Hierbij merk ik op dat op grond van overgangsrecht de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet gelden, zoals deze tot de inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen luiden.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is hoger dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen.

De vermogenspositie is naar mijn mening voldoende.

Daarbij is in aanmerking genomen dat de mogelijkheden tot het realiseren van de beoogde toeslagen beperkt zijn.

Amstelveen, 17 juni 2024

drs. H. Zaghdoudi AAG

Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur en de raad van toezicht van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2023

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM per 31 december 2023 en van het saldo van baten en lasten over 2023, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2023 van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM ('de Stichting' of 'het fonds') te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening bestaat uit:

- 1 de balans per 31 december 2023;
- 2 de rekening van baten en lasten over 2023;
- 3 het kasstroomoverzicht over 2023; en
- 4 de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij hebben onze controlewerkzaamheden bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel en bij het vormen van ons oordeel hierover. De informatie en onze bevindingen ten aanzien van continuïteit, fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving en de kernpunten van onze controle moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen of conclusies.

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Informatie ter ondersteuning van ons oordeel

Samenvatting

Materialiteit

- Materialiteit van EUR 70 miljoen
- 0,7% van het pensioenvermogen

Risico van een afwijking van materieel belang vanwege risico's gerelateerd aan Fraude, NOCLAR en Continuïteit

- Frauderisico's: veronderstelde risico van doorbreken interne beheersing door het bestuur geïdentificeerd en verder uiteengezet in de sectie 'Controleaanpak risico van fraude en het niet naleven van wet- en regelgeving'.
- Risico's in verband met het niet naleven wet- en regelgeving (NOCLAR): geen risico van een afwijking van materieel belang vanwege NOCLAR risico's geïdentificeerd.
- Continuïteitsrisico's: geen continuïteitsrisico's geïdentificeerd.

Kernpunten

- Waardering van beleggingen voor risico pensioenfonds
- Waardering van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 70 miljoen (2022: EUR 70 miljoen). Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen (voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds en risico deelnemers plus stichtingskapitaal en reserves exclusief bestemmingsreserves) per 31 december 2023 (0,7%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de (beleids)dekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het bestuur en de raad van toezicht afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven EUR 3,5 miljoen rapporteren aan het bestuur en de raad van toezicht alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. Sinds 2023 heeft BSG Asset Management B.V. een deel van haar beheeractiviteiten (waaronder mid- en back-office) onder-uitbesteed aan CACEIS Bank, Netherlands Branch. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. BSG Asset Management B.V. en BSG Pension Management B.V. worden hierna gezamenlijk aangeduid als BSG.

De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsresultaten die is verstrekt door CACEIS Bank, Netherlands Branch en informatie over de voorziening pensioenverplichtingen, premiebijdragen, pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen van andere onafhankelijke accountants inzake de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG en CACEIS Bank, Netherlands Branch, zoals weergegeven in de specifiek daarvoor opgestelde (Standaard 3402 type II-) rapportages.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen. Op basis daarvan evalueren wij de in de Standaard 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, de verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2023 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG (inclusief onder-uitbesteding aan CACEIS Bank, Netherlands Branch).

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses ten aanzien van premiebijdragen en pensioenuitkeringen uitgevoerd, waarbij wij de uitkomsten hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben door middel van deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen, mutaties in de pensioenadministratie, premiebijdragen en pensioenuitkeringen aan de hand van brondocumentatie bij de dienstverlener onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -resultaten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de voorziening pensioenverplichtingen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen verkregen.

Controleaanpak ten aanzien van risico's op fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving

In hoofdstuk 5.5 Gedragsregelingen, 5.7 Privacybeleid en 7.1 Strategie en beleid van het bestuursverslag beschrijft het bestuur de procedures ten aanzien van de risico's op fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving en neemt de raad van toezicht deze beschrijving in beschouwing.

In het kader van onze controle hebben wij inzicht verkregen in de Stichting en haar bedrijfsomgeving, en van het risicomanagement van de Stichting met betrekking tot fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving.

Onze werkzaamheden omvatten onder andere het evalueren van de SIRA, de gedragscode, de klokkenluidersregeling, het incidentenregister, het lezen van notulen van relevante vergaderingen en de procedures van de Stichting om aanwijzingen van mogelijke fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving te onderzoeken. Bovendien hebben wij inlichtingen ter zake ingewonnen bij het bestuur, de raad van toezicht en de sleutelfunctiehouders en hebben wij correspondentie met relevante toezichthoudende autoriteiten en regelgevers in onze evaluatie betrokken. We hebben elementen van onvoorspelbaarheid in onze controleaanpak opgenomen met betrekking tot de onkostenvergoedingen van het bestuur.

Op basis van onze risicoanalyse werkzaamheden hebben wij de volgende rechtsgebieden geïdentificeerd die de meest waarschijnlijke oorzaak zouden kunnen zijn voor een materieel effect op de jaarrekening in het geval van het niet-voldoen aan deze regelgeving:

- Pensioenwet (Pw);
- Besluit Financieel toetsingskader pensioenfondsen (Bftp);
- Algemene verordening gegevensbescherming (AVG);
- Sanctiewetgeving.

Wij beoordelen het veronderstelde frauderisico met betrekking tot de opbrengstverantwoording (waaronder premieopbrengsten, directe beleggingsresultaten en indirecte beleggingsresultaten) als niet significant gezien de aard van de opbrengsten, de aanwezige uitbestedingsrelaties en de beperkte mogelijkheden tot het materieel beïnvloeden van de opbrengstverantwoording.

De premieopbrengsten en directe beleggingsresultaten betreffen homogene en niet-complexe opbrengstenstromen, zonder aanwezige significante schattingselementen.

Ten aanzien van de indirecte beleggingsresultaten hebben wij het veronderstelde frauderisico weerlegd omdat er geen verhoogde druk is op het bestuur van het pensioenfonds om de opbrengstverantwoording te sturen en de gelegenheid om de opbrengstverantwoording materieel te beïnvloeden zeer beperkt is, mede door de aanwezige uitbestedingsrelaties.

In overeenstemming met het bovenstaande en met de controlestandaarden hebben wij het volgende risico geïdentificeerd ten aanzien van fraude dat relevant is voor onze controle (dit betreft het relevante veronderstelde risico zoals vastgelegd in de controlestandaarden). Wij hebben hierop als volgt ingespeeld:

Doorbreken van interne beheersing door het bestuur (een verondersteld risico)

Risico:

- Het bestuur is in een unieke positie om fraude te plegen door de mogelijkheid het proces van financiële verslaggeving en resultaten te manipuleren door middel van het doorbreken van de interne beheersing die anderszins effectief lijkt te werken, zoals schattingen gerelateerd aan de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en de waardering van de beleggingen.

Controleaanpak:

- Wij hebben de opzet en de implementatie geëvalueerd en, waar passend geacht, de werking getoetst van de interne beheersingsmaatregelen die het frauderisico dienen te

mitigeren, inclusief de interne beheersingsmaatregelen die aanwezig zijn bij de dienstverleners waaraan de Stichting bedrijfsprocessen heeft uitbesteed.

- Wij hebben een analyse uitgevoerd om te identificeren of er sprake is van (administratieve) journaalposten met een hoger frauderisico. De uitkomst van deze evaluatie is dat wij geen (administratieve) journaalposten met een hoger frauderisico hebben geïdentificeerd.
- Wij hebben significante schattingen alsook oordeelsvormingen en veronderstellingen van het bestuur met betrekking tot de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en de waardering van de beleggingen geëvalueerd. Voor een omschrijving van onze werkzaamheden hieromtrent, verwijzen wij naar de kernpunten met betrekking tot de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en de waardering van beleggingen.

Onze evaluatie van uitgevoerde procedures ten aanzien van fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving heeft niet geleid tot een kernpunt van de controle.

Wij hebben onze risico-inschatting en controleaanpak en resultaten gecommuniceerd aan het bestuur en aan de raad van toezicht.

Onze controlewerkzaamheden leidden niet tot aanwijzingen en/of andere redelijke vermoedens van fraude en niet-naleving van wet- en regelgeving die van materieel belang zijn voor onze controle.

Controleaanpak continuïteit

Het bestuur van de Stichting heeft zijn continuïteitsbeoordeling uitgevoerd en geen continuïteitsrisico's geïdentificeerd. Onze procedures om de continuïteitsbeoordeling van het bestuur te beoordelen omvatten onder andere:

- overwegen of de continuïteitsrisicoanalyse door het bestuur alle relevante informatie bevat waarvan wij als gevolg van de controle kennis hebben;
- overwegen of actuariële ontwikkelingen (inclusief de voorzienbare trend in overlevingskansen) en de ontwikkelingen op financiële markten (inclusief ontwikkeling in de rentetermijnstructuur) aanleiding geven tot een significant continuïteitsrisico;
- analyse van de ontwikkeling van de financiële positie van de Stichting gedurende het boekjaar ten opzichte van wettelijke solvabiliteitseisen op indicatoren die kunnen duiden op continuïteitsrisico's en het evalueren van de toelichting in de jaarrekening hieromtrent.

De resultaten van onze risicobeoordelingsprocedures hebben geen aanleiding gegeven om additionele controlewerkzaamheden op de continuïteitsbeoordeling uit te voeren.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het belangrijkste waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij aan het bestuur en de raad van toezicht gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Waardering van beleggingen voor risico pensioenfonds

Omschrijving

De beleggingen voor risico pensioenfonds (hierna: 'de beleggingen') vormen een significante post op de balans van de Stichting. De beleggingen van de Stichting bedragen

circa 97% van het balanstotaal. Alle beleggingen dienen conform de Pensioenwet te worden gewaardeerd op reële waarde (marktwaaarde). Uit noot '1 Beleggingen risico pensioenfonds' van de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 7.460,0 miljoen (71%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op directe marktnoteringen en dat voor negatief EUR 174,9 miljoen (2%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en dat voor EUR 2.876,3 miljoen (27%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op waarderingsmodellen en -technieken. Het bepalen van de marktwaaarde voor deze laatste beleggingscategorie is complex(er) en bevat subjectieve schattingselementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen. Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de (beleids)dekkingsgraad vormde de waardering van de beleggingen een kernpunt van onze controle.

In de paragrafen 'Grondslagen voor de financiële verslaggeving' en 'Grondslagen voor de waardering van activa en passiva' geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. In noot '1 Beleggingen risico pensioenfonds' zijn de gehanteerde waarderingsmethoden en belangrijke veronderstellingen voor de waardering van deze beleggingscategorie uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Wij maken gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de Standaard 3402 type II-rapportage (waarbij een goedkeurend assurancerapport van de accountant is afgegeven). Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering en toereikende evaluatie van periodieke performancecijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en de actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op directe marktnoteringen, afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools, waarvan de onderliggende beleggingen deels een directe marktnotering hebben en deels worden gewaardeerd op basis van taxaties, hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant, gecontroleerde jaarrekeningen van de Blue Sky beleggingspools.

Ten aanzien van participaties in Blue Sky beleggingspools waarvoor geen gecontroleerde jaarrekeningen beschikbaar zijn, hebben wij de door de Blue Sky beleggingspools gehouden beleggingen getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant, gecontroleerde jaarrekeningen van de onderliggende fondsbeleggingen in de beleggingspools. De waardering van andere fondsbeleggingen hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Dit betreffen beleggingen waarvan de waardering gebaseerd is op waarderingsmodellen en -technieken.

Bij het gebruik van de gecontroleerde jaarrekening van de Blue Sky beleggingspools of de (onderliggende) fondsbeleggingen hebben wij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van de

beleggingspools of de onderliggende beleggingen in de beleggingspools, alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

Tot aan de datum van onze controleverklaring hebben wij voor EUR 198,1 miljoen (7%) van de beleggingen van de Stichting, waarvan de waardering gebaseerd is op waarderingsmodellen en -technieken, de waardering niet kunnen toetsen aan door een accountant gecontroleerde jaarrekeningen voorzien van een goedkeurende controleverklaring. Wanneer geen jaarrekening die is voorzien van een goedkeurende controleverklaring beschikbaar is, hebben wij de betrouwbaarheid van de marktwaardering zoals door de fondsmanager afgegeven, vastgesteld door de inschatting van deze fondsmanagers uit voorgaande jaren te toetsen aan de hand van de later in het jaar beschikbaar gekomen gecontroleerde jaarrekeningen. In aanvulling hierop hebben we diverse gesprekken gevoerd met betrokken medewerkers van de vermogensbeheerder, waarbij wij significante gebeurtenissen na balansdatum, mogelijke risico's en andere relevante aspecten die van invloed zijn op de waardering van deze fondsen hebben besproken en getoetst aan brondocumentatie.

De waardering van beleggingen gebaseerd op directe marktnoteringen (die geen fondsbeleggingen zijn) en afgeleide marktnoteringen hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Wij hebben ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op financiële informatie verkregen na balansdatum betrokken. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderingen vergeleken met zelfstandig bepaalde waarderingen op basis van in de markt waarneembare prijzen.

Onze observatie

Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen.

Wij vinden dat de waardering van de beleggingen in de jaarrekening op aanvaardbare wijze is bepaald. De toelichting op de samenstelling en het verloop van de beleggingen is toereikend.

Waardering van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Omschrijving

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (hierna: 'de voorziening pensioenverplichtingen') is een significante post op de balans van de Stichting die wordt gewaardeerd op reële waarde (marktwaarde). De waardering van de voorziening pensioenverplichtingen komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt met gebruikmaking van de rentetermijnstructuur ultimo boekjaar zoals gepubliceerd door De Nederlandsche Bank.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming door het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuariële deskundigen. Gezien de complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de voorziening pensioenverplichtingen, het saldo van baten en lasten, het

eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad vormt de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen een kernpunt van onze controle.

Het bestuur heeft in de paragraaf 'Grondslagen voor de waardering van activa en passiva' de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de voorziening pensioenverplichtingen opgenomen. Uit paragraaf 'Grondslagen voor de financiële verslaggeving' blijkt dat schattingswijzigingen hebben plaatsgevonden. In de paragraaf 'Risicobeheer' is de gevoeligheid van de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen voor schattingen uiteengezet.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben bij aanvang van de controle en bij afronding ervan afstemming gehad met de certificerend actuaris over de te volgen aanpak, de attentiepunten en de uitkomsten.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaris. Wij hebben de actuariële verklaring zoals opgenomen in de overige gegevens en de werkzaamheden in het dossier van de certificerend actuaris geëvalueerd.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het saldo van baten en lasten in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij gebruikgemaakt van een eigen actuaris. Tevens hebben wij de waarderingsgrondslagen en de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen in de jaarrekening geëvalueerd.

Onze observatie

Wij vinden dat de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen in de jaarrekening op aanvaardbare wijze is bepaald. De toelichting op de samenstelling en het verloop van de voorziening pensioenverplichtingen is toereikend.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist voor het bestuursverslag en de overige gegevens.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben een mindere diepgang dan onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder de informatie die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Verklaring betreffende overige door wet- of regelgeving gestelde vereisten

Benoeming

De Stichting is sinds 1 januari 2022 een Organisatie van Openbaar Belang. Wij zijn door het bestuur vóór 2022 benoemd als accountant van de Stichting en zijn sindsdien de externe accountant.

Geen verboden diensten

Wij hebben geen verboden diensten als bedoeld in artikel 5, lid 1 van de Europese verordening betreffende specifieke eisen voor de wettelijke controles van financiële overzichten van Organisaties van Openbaar Belang geleverd.

Verleende diensten

Wij hebben in de periode waarover onze wettelijke controle van de jaarrekening betrekking heeft, naast deze controle, de volgende diensten geleverd aan de Stichting:

- controle van de Pw staten; en
- assuranceopdracht bij de administratie basisgegevens ten behoeve van de certificerend actuaaris in het kader van de controle van de jaarrekening.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing als het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude. Daarbij is het bestuur, onder toezicht van de raad van toezicht, verantwoordelijk voor het voorkomen en ontdekken van fraude en de niet-naleving van wet- en regelgeving en het nemen van maatregelen om de gevolgen, voor zover mogelijk, ongedaan te maken en herhaling te voorkomen.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van het genoemde verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de Stichting.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze doelstelling is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Een verdere beschrijving van onze verantwoordelijkheden ten aanzien van een jaarrekeningcontrole is te vinden op de website van de Koninklijke Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) op: [nl_oob_01.pdf \(nba.nl\)](#). Deze beschrijving is onderdeel van onze controleverklaring.

Amstelveen, 17 juni 2024

KPMG Accountants N.V.

J.N. Vos RA

bijlagen

Bijlagen

PERSONALIA

Stand per 31 januari 2024

Bestuur

Voorgedragen door de werknemers

H.J. (Henk) Bosscher

drs. L.C.M.(Leon) Leisink

drs. E. (Erik) Zwart

Voorgedragen door de KLM

mr. P.J.M. (Paul) Jansen (vicevoorzitter)

K. (Kirsten) Pronk BEc

Mr. C. (Charlotte) Orlebeke

J.W. (John) de Hollander

G.E. (Gerda) van der Landen (kandidaat bestuurder)

mr. B. (Barbara) van Koppen (kandidaat bestuurder)

Voorgedragen door de pensioengerechtigden

mr. M. (Marianne) Meijer-Zaalberg

mr. drs. H.W. (Hans) de Roos (vicevoorzitter)

Niet-paritaire bestuursleden

drs. L.J. (Jeroen) van der Put RBA

drs. C. (Carola) Steenmeijer RA

Technisch voorzitter

P.A.M. (Paul) Loven

Sleutelfunctiehouders

Sleutelfunctiehouder Actuarieel

drs. H. (Hamadi) Zaghdoudi AAG

Sleutelfunctiehouder audit

K. (Kirsten) Pronk BEc

Sleutelfunctiehouder risicobeheer

drs. C. (Carola) Steenmeijer RA

Secretaris

J.P. (Jeroen) de Groot, Montae & Partners

Compliance officer

mr. N. (Nicolette) Opdam, HVG Law LLP

Privacy officer

mr. G. (Grace) Somaroo

Adviserend actuaris

A. (Angelique) Plekker AAG

Accountant

KPMG Accountants N.V.

Actuaris

Willis Towers Watson Netherlands B.V.

Raad van Toezicht

drs. J.F.M. (Anneke) van der Meer (voorzitter),

drs. J.J.M. (Jan) Nijland RA,

mr. R.H.A. (Roeland) van Vledder MBA

Uitvoeringsorganisatie

Blue Sky Group, Amstelveen (Blue Sky Group Holding B.V., Blue Sky Group Asset Management B.V., Blue Sky Group Fund Management B.V., Blue Sky Group Pension Management B.V).

Montae & Partners B.V.

Verantwoordingsorgaan

Benoemd door de werknemers

drs. A.N. (Asha) Mees,

W. (Walter) van der Vlies

B. (Bob) van der Wal

P-H (Piet-Hein) van Walderveen

C. (Cees) Verhaert

J. (Johan) Walter

Benoemd door KLM

drs. E.P.R. (Eric) Wittgen rc

L. (Liesbeth) Lambrichts (vanaf 1 november 2023)

mr. B. (Barbara) van Koppen (tot 1 juli 2023)

Benoemd door de pensioengerechtigden

drs. ing. J. (Jan) Schaatsbergen (voorzitter)

F.H. (Frans) Reder

W.J.T. (Wim) Stijnman

H. (Harry) Knoors

FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR

Stand per 31 januari 2024

Bestuur

H.J. (Henk) Bosscher (1954)

Functie in het bestuur:

Voordragende organisatie:

Functie:

Nevenfuncties:

Lid (vanaf 2017)

Vereniging KLM Professionals (VKP)

Bestuurder

Bestuurslid Dutch Dakota Association, bestuurslid Vereniging vrienden van de

Vakbondhistorie, lid Werkgroep Pensioenen VCP, controller TheRockGroup

J. (John) de Hollander (1966)

Functie in het bestuur:

Voordragende organisatie:

Functie bij KLM:

Nevenfuncties:

Lid (vanaf juni 2023)

KLM

Vice President Finance & Control Ground Service

Geen

mr. P.J.M. (Paul) Jansen (1967)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2012), vice voorzitter (vanaf 2022)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Director Industrial Relations en Compensation & Benefits voor Vliegend Personeel (tot 1 januari 2024). Vice President Taxation (vanaf 1 januari 2024).
Nevenfuncties:	Lid Raad van Toezicht Stichting Loss of License

drs L.C.M. (Leon) Leisink (1960)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf december 2021)
Voordragende organisatie:	FNV
Functie bij FNV:	Pensioenbestuurder
Nevenfuncties:	(Niet uitvoerend) bestuurslid OAK Pensioen

Mr. C.E.M. (Charlotte) Orlebeke (1970)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf oktober 2021)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Director HR & Business Partner Air France KLM Cargo
Nevenfuncties:	Geen

mr. M. (Marianne) Meijer-Zaalberg (1950)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2017)
Voordragende organisatie:	Vereniging Gepensioneerden KLM
Functie:	Zelfstandig bestuurder en toezichthouder
Nevenfuncties:	Voorzitter Raad van Toezicht DHL, voorzitter Raad van Toezicht Pensioenfondsen voor de Nederlandse Groothandel, lid Raad van Toezicht van Pensioenfondsen Vopak, lid visitatiecommissie van Pensioenfondsen Ecolab, voorzitter visitatiecommissie Pensioenfondsen van Stichting Nationaal Lucht- en Ruimtevaartlaboratorium, managing director en eigenaar TriPolis

K. (Kirsten) Pronk BEc (1969)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2016), sleutelfunctiehouder audit (vanaf 1 september 2019)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Vice President Controlling Commercial & Revenue
Nevenfuncties:	Penningmeester Stichting Groenfondsen fase 6 Nieuw Koningsduin

drs. L.J. (Jeroen) van der Put RBA (1967)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2018)
Functie:	Bestuurder en toezichthouder
Nevenfuncties:	Bestuurslid Pensioenfondsen PostNL, bestuurslid APF Centraal Beheer, adviseur beleidsadviescommissie Beleggingen en balansmanagement Stichting Pensioenfondsen Huisartsen,

voorzitter bestuur VBDO, extern adviseur Monitoringscommissie
Code Pensioenfondsen

**mr. drs. H.W. (Hans) de
Roos (1950)**

Functie in het bestuur:
Voordragende organisatie:
Functie:
Laatste functie bij KLM:
Nevenfuncties:

Lid (vanaf 2014), vicevoorzitter (vanaf 2017)
Vereniging Gepensioneerden KLM
Bestuurder en toezichthouder
Senior Vice President Strategy & Corporate Development (AFKL)
Lid Raad van Toezicht Stichting Ondersteuning
Omgevingsraad Schiphol

**drs. C. (Carola) Steenmeijer
RA (1969)**

Functie in bestuur:
Functie:
Nevenfuncties:

Lid, sleutelfunctiehouder risicobeheer (vanaf 1 september 2019)
Zelfstandig adviseur, bestuurder en toezichthouder
Bestuurslid BPF Bouw, adviseur ALCO Pf ING, Lid Risicocommissie
Pensioenfederatie, lid Raad van Toezicht en voorzitter
Audit Committee Hogeschool Rotterdam, sleutelfunctiehouder
risicobeheer Pensioenfonds Rail & OV

drs. E. (Erik) Zwart (1978)

Functie in het bestuur:
Voordragende organisatie:
Functie bij KLM:
Nevenfuncties:

Lid (vanaf 2020)
Werknemers
Senior Finance Business Analyst
Penningmeester Cbs Tabitha Hoofddorp

**Technisch voorzitter
P.A.M. (Paul) Loven (1956)**

Functie in het bestuur:
Nevenfuncties:

Technisch voorzitter (vanaf 2018)
Technisch voorzitter Pensioenfonds Vliegend Personeel
KLM, Directeur-grotoaandeelhouder Paul Loven Coaching en
Bestuursadvies B.V., Lid Raad van Toezicht Pensioenfonds
PGB en onafhankelijk voorzitter, niet-uitvoerend bestuurslid
Pensioenfonds ABN AMRO

Raad van Toezicht

**drs. J.F.M. (Anneke) van der
Meer (1964)**

Functie in de Raad van Toezicht:
Functie:
Nevenfuncties:

Voorzitter (vanaf 2019)
Consultant, bestuurder en toezichthouder
Eigenaar en consultant van Itch Consultancy, bestuurslid
Stichting Natuur en Milieuwacht Berkel en Rodenrijs, voorzitter
Stichting Denk- sportcentrum Rotterdam, bestuursvoorzitter
Bridgeclub de Lombard, lid Raad van Toezicht van Bpf Bouw,
voorzitter van de Raad van Toezicht van Pensioenfonds

Provisum, secretaris Vereniging Slapers Robeco Pensioenfonds
(vanaf november 2023)

**Mr. R.H.A. (Roeland). van
Vledder MBA (1959)**

Functie in de Raad van Toezicht:

Functie:

Nevenfuncties:

Lid (vanaf 2023)

Onafhankelijk bestuurder en toezichthouder

Onafhankelijk voorzitter bestuur Pensioenfonds DNB,

Onafhankelijk voorzitter Verantwoordingsorgaan Pf Huisartsen

**drs. J.J.M. (Jan) Nijland
RA (1960)**

Functie in de Raad van Toezicht:

Functie:

Nevenfuncties:

Lid (vanaf 2019)

Directeur Group Risk & Compliance, APG

Lid Raad van Toezicht Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

SFDR Rapportage

Duurzame belegging: een belegging in een economische activiteit die bijdraagt aan het behalen van een milieudoelstelling of een sociale doelstelling, mits deze belegging geen ernstige afbreuk doet aan milieu- of sociale doelstellingen en de ondernemingen waarin is belegd praktijken op het gebied van goed bestuur toepassen.

De **EU-taxonomie** is een classificatiesysteem dat is vastgelegd in Verordening (EU) 2020/852, waarbij een lijst van ecologisch **duurzame economische activiteiten** is vastgesteld. In de verordening is geen lijst van social duurzame economische activiteiten vastgesteld. Duurzame beleggingen met een milieudoelstelling kunnen al dan niet in overeenstemming zijn met de taxonomie

Duurzameheidsindicatoren meten hoe wordt voldaan aan de ecologische of sociale kenmerken die het financiële product promoot.

Bijlage IV

Model voor de periodieke informatieverstopping voor de financiële producten als bedoeld in artikel 8, leden 1, 2 en 2 bis, van Verordening (EU) 2019/2088 en artikel 6, lid 1, van Verordening (EU) 2020/852

Productbenaming: Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM
Identificatiecode voor juridische entiteiten (LEI): 724500EQTOU1N68JmZ57

Ecologische en/of sociale kenmerken

Heeft dit financiële product een duurzame beleggingsdoelstelling?	
☒ ☐ Ja	☒ ☐ ☒ Nee
☐ Er zijn duurzame beleggingen met een milieudoelstelling gedaan: ☐ in economische activiteiten die als ecologisch duurzaam zijn aangemerkt in de EU-taxonomie. ☐ in economische activiteiten die niet als ecologisch duurzaam zijn aangemerkt in de EU-taxonomie	☐ Het product promootte ecologische/sociale (E/S) kenmerken en hoewel het geen duurzame beleggingen als doelstelling had, had het een minimumaandeel duurzame beleggingen van ☐ met een milieudoelstelling in economische activiteiten die als ecologisch duurzaam zijn aangemerkt in de EU-taxonomie ☐ met een milieudoelstelling in economische activiteiten die niet als ecologisch zijn aangemerkt in de EU-taxonomie ☐ met een sociale doelstelling
☐ Er zijn duurzame beleggingen met een sociale doelstelling gedaan	☒ Het product promootte E/S-kenmerken, maar deed geen duurzame beleggingen

In hoeverre is voldaan aan de ecologische en/of sociale kenmerken die dit financiële product promoot?

Het financiële product promoot de volgende ecologische en/of sociale kenmerken:

Sociale kenmerken die door het financiële product worden gepromoot:

- 1. Het financiële product stimuleert portefeuillebedrijven om de UN Global Compact principes na te leven. De UN Global Compact is een wereldwijd

duurzaamheidsinitiatief dat bedrijven oproept zich te houden aan tien principes op het gebied van mensenrechten, arbeid, milieu en corruptiebestrijding. Bedrijven die de principes van de UN Global Compact schenden worden uitgesloten conform het uitsluitingenbeleid.

2. Het financiële product sluit bedrijven met blootstelling naar controversiële wapens uit.

● ***Hoe hebben de duurzaamheidsindicatoren gepresteerd?... en in vergelijking tot de voorafgaande perioden?***

1. Het aantal portefeuillebedrijven dat de UN Global Compact principes schendt (non-compliant)

Gedurende de verslagleggingsperiode is niet geïnvesteerd in bedrijven die de UN Global Compact principes schenden (non-compliant).

2. Het aantal portefeuillebedrijven met blootstelling naar controversiële wapens.

Gedurende de verslagleggingsperiode is niet geïnvesteerd in bedrijven met blootstelling naar controversiële wapens.

3. In 2023 werd voor een specifieke beleggingscategorie, Aandelen wereldwijd Large & Midcap gestuurd op CO₂-reductie. Het strategisch gewicht van deze beleggingscategorie ten opzichte van de totale beleggingsportefeuille bedraagt 12,5%. Naar verwachting zullen meerdere beleggingscategorieën sturen op CO₂-reductie.

Onderstaand de CO₂-voetafdruk voor Aandelen wereldwijd Large & Midcap: De Scope 1 + 2 & 3 CO₂-voetafdruk (ton CO₂ eq per miljoen geïnvesteerd) vergeleken met de strategische benchmark voor Aandelen wereldwijd Large & Midcap.

Per 31 december 2023 was de Scope 1 + 2 & 3 CO₂-voetafdruk (ton CO₂ eq per miljoen geïnvesteerd) van de portefeuille 16,29. Daarmee was de CO₂-voetafdruk 58% lager dan de standaard (grijze) benchmark¹

¹ Bron: Sustainalytics, SFDR PAI-report per 31-dec-'23

- Per 31 december 2023 was de Scope 1 + 2 + 3 (tCO₂eq/EURm) voetafdruk (ton CO₂eq per miljoen geïnvesteerd) van de beleggingsportefeuille 16,29.

Carbon footprint	31-dec-'22	31-dec-'23
Total Scope 1 + 2 (tCO ₂ eq/EURm)	20,45	16,29
Total Scope 1 + 2 + 3 (tCO ₂ eq/EURm)	232,89	187,61

- Er is gedurende de verslagleggingsperiode niet geïnvesteerd in bedrijven die de UN Global Compact principes schenden (non-compliant).

Aantal portefeuillebedrijven dat de UN Global Compact principes schendt	31-dec-'22	31-dec-'23
	0	0

- Er is gedurende de verslagleggingsperiode niet geïnvesteerd in bedrijven met blootstelling naar controversiële wapens

Aantal portefeuillebedrijven met blootstelling naar controversiële wapens	31-dec-'22	31-dec-'23
	0	0

Belangrijkste ongunstige effecten zijn de meest negatieve effecten van beleggingsbeslissingen op duurzaamheidsfactoren die verband houden met ecologische en sociale thema's en arbeidsomstandigheden, eerbiediging van mensenrechten en bestrijding corruptie en omkoping

- ***Wat waren de doelstellingen van de duurzame beleggingen die het financiële product gedeeltelijk heeft gedaan en hoe droeg de duurzame belegging bij tot die doelstellingen?***

De duurzame beleggingen van het financiële product zijn deels bedoeld om bij te dragen aan klimaatmitigatie en klimaatadaptatie zoals bedoeld in de EU-taxonomie.

- ***Hoe hebben de duurzame beleggingen die het financiële product gedeeltelijk heeft gedaan geen ernstige afbreuk gedaan aan ecologische of sociale duurzame beleggingsdoelstellingen?***

De pensioenregeling integreert verschillende PAI-indicatoren en andere ESG-factoren in het beleggingsproces. Deze factoren vormen een integraal onderdeel van het Manager Selectie & Monitoring proces. Deze indicatoren worden via verschillende instrumenten beheerst en gemonitord, waaronder stemmen, uitsluiten en engagement.

- — — *Waren duurzame beleggingen afgestemd op de OESO-richtsnoeren voor multinationale ondernemingen en de leidende beginselen van de VN inzake bedrijfsleven en mensenrechten? Details:*

In de EU-taxonomie is het beginsel “geen ernstige afbreuk doen” vastgesteld, dat inhoudt dat op taxonomie afgestemde beleggingen geen ernstige afbreuk mogen doen aan de doelstellingen van de EU-taxonomie en dat vergezeld gaat van specifieke EU-criteria principle by which Taxonomy-aligned investments should not significantly harm EU Taxonomy objectives and is accompanied by specific Union criteria.

Het beginsel “geen ernstige afbreuk doen” is alleen van toepassing op de onderliggende beleggingen van het financiële product die rekening houden met de EU-criteria voor ecologisch duurzame economische activiteiten. De onderliggende beleggingen van het resterende deel aan dit financiële product houden geen rekening met de EU-criteria voor ecologisch duurzame economische activiteiten.

Andere duurzame beleggingen mogen ook geen ernstige afbreuk doen aan milieu- of sociale doelstellingen.

Alle beleggingen van het product (inclusief de duurzame beleggingen) zijn afgestemd op de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen en de VN beginselen inzake bedrijfsleven en mensenrechten via zowel het uitsluitingenbeleid en het manager selectie & monitoring proces. Het financiële product investeert niet in bedrijven die de deze internationale standaarden schenden.

Hoe is in dit financiële product rekening gehouden met de belangrijkste ongunstige effecten op duurzaamheidsfactoren?

Alle verplichte PAI-indicatoren worden gemonitord. Op specifieke PAI-indicatoren wordt actief gestuurd. Qua sociale indicatoren wordt via de implementatie van het uitsluitingenbeleid bedrijven uitgesloten die betrokken zijn bij schendingen van de UN Global Compact (PAI # 10) en bedrijven die betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens (PAI #14). Qua ecologische duurzaamheidsindicatoren wordt in een specifieke sub-beleggingscategorie Aandelen wereldwijd (strategisch gewicht 12,5% van de totale beleggingsportefeuille) via een maatwerk benchmark de CTB-benchmark actief gestuurd op het verlagen van de PAI #4, de CO₂-voetafdruk van de portefeuille.

Wat waren de grootste beleggingen van dit financiële product?

Grootste aandeel beleggingen

Sector

% Activa

Land

De lijst bevat beleggingen die **het grootste aandeel beleggingen** ovan het financiële product vormen tijdens de referentieperiode, te weten 01 januari 2023 tm 31 december 2023.

DBR 2,5% 08-15-'46	Staatslening	1,03	Duitsland
DBR 2,5% 07-04-'44	Staatslening	0,98	Duitsland
DBR 1,25% 08-15-'48	Staatslening	0,96	Duitsland
DBR 4,75% 07-04-'40	Staatslening	0,89	Duitsland
EU 0.4 02-04-'47	Supranationale lening	0,79	EU
DBR 4,25% 07-04-'39	Staatslening	0,77	Duitsland
EU 2,5% 02-04-'48	Supranationale lening	0,75	EU
DBR 1.8 08-15-'53	Staatslening	0,74	Duitsland
SOGPR 3,7% 05-25-'53	Staatslening	0,74	Frankrijk
Nether 3,75% 01-15-	Staatslening	0,71	Nederland
DBR 3,25% 07-04-'42	Staatslening	0,69	Duitsland
NETHER 2,75% 01-15-	Staatslening	0,67	Nederland
DBR 0% 08-15-'50	Staatslening	0,67	Duitsland
Apple Inc.	Informatie technologie	0,66	VS
Microsoft Corp.	Informatie technologie	0,59	VS

Om te voldoen aan de EU-taxonomie omvatten de criteria voor **fossiel gas** onder meer emissiebeperkingen en omschakeling op volledig hernieuwbare energie of koolstofarme brandstoffen tegen eind 2035. Voor **kernenergie**, omvatten de criteria uitgebreide regels voor veiligheid en afvalbeheer.

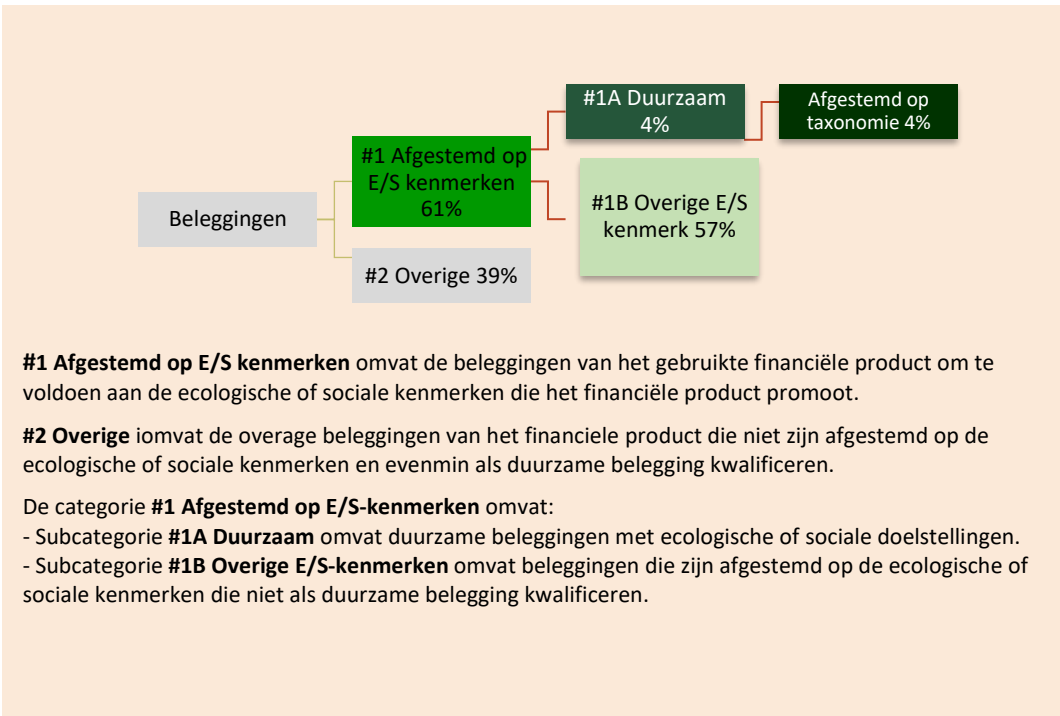
Faciliterende activiteiten kunnen direct andere activiteiten inschakelen om een substantiële bijdrage te leveren aan een milieudoelstelling.

Transitionele activiteiten zijn activiteiten waarvoor onder andere nog geen koolstofarme alternatieven beschikbaar zijn en broeikasgasemissie niveaus die overeenkomen me de beste uitvoering

Asset allocation describes the share of investments in specific assets.

Wat was het aandeel duurzaamheidsgerelateerde beleggingen?

Hoe zag de activa-allocatie eruit?

In welke economische sectoren werd belegd?

Sector	% activa
Communicatie Services	6,80%
Duurzame consumptiegoederen	10,17%
Energie	2,90%
Financiële waarden	16,39%
Gezondheidszorg	10,33%
Industriële waarden	9,92%
Informatie technologie	18,27%
Materialen	3,09%
Niet-duurzame consumentengoederen	7,24%
Nutsbedrijven	3,20%
Vastgoed (publiek & privaat)	12,57%

Bovenstaande tabel toont de verdeling naar GICS-sectoren van de aandelenportefeuille en bedrijfsobligaties.

Op de taxonomie afgestemde activiteiten worden uitgedrukt als aandeel van:

- de **omzet** die het aandeel opbrengsten uit groene activiteiten van ondernemingen waarin is belegd weergeeft;
- de **kapitaaluitgaven** (CapEx) die laten zien welke groene beleggingen worden gedaan door de ondernemingen waarin is belegd, bijv. voor een transitie naar een groene economie.
- de **Operationele uitgaven** (OpEx) die groene operationele activiteiten van ondernemingen waarin is belegd weerspiegelen.

In welke mate waren de duurzame beleggingen met een milieudoelstelling afgestemd op de EU-taxonomie?

● **Heeft het financiële product geïnvesteerd in activiteiten die verband houden met fossiel gas en/of kernenergie in overeenstemming met de EU-taxonomie²?**

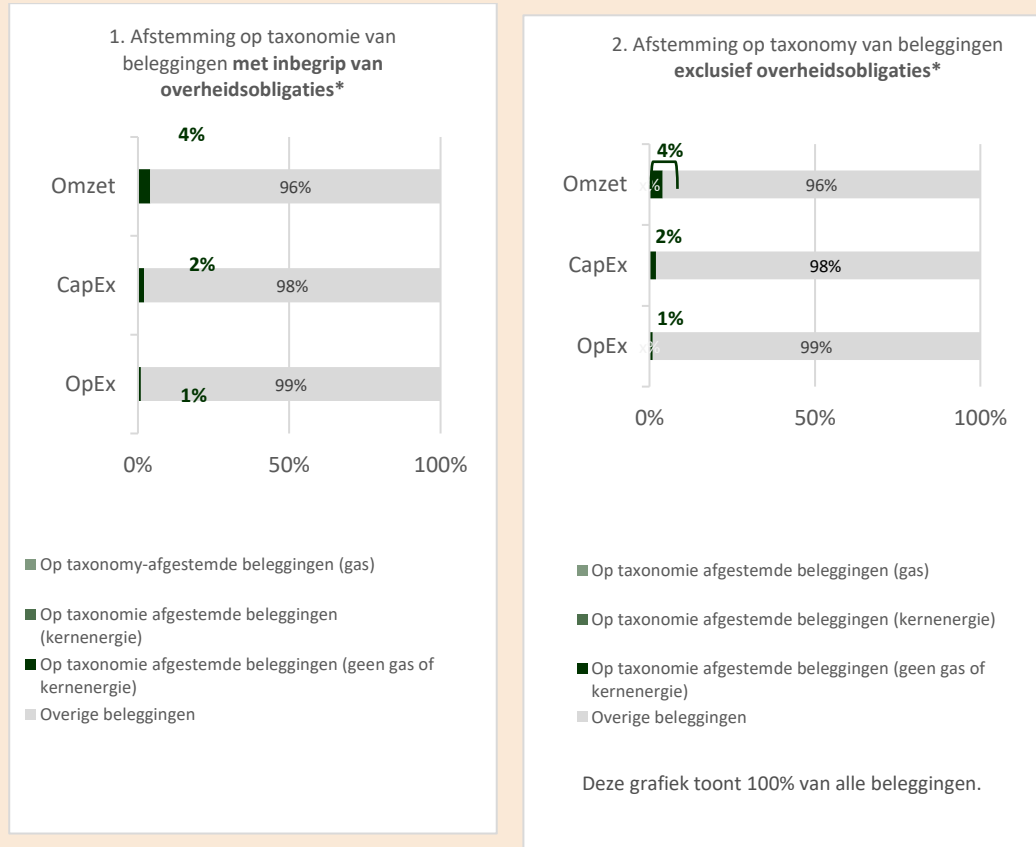
☐ Ja:

☐ In fossiel gas ☐ In kernenergie

☒ Nee

² Fossil gas and/or nuclear related activities will only comply with the EU Taxonomy where they contribute to limiting climate change (“climate change mitigation”) and do not significantly harm any EU Taxonomy objective - see explanatory note in the left hand margin. The full criteria for fossil gas and nuclear energy economic activities that comply with the EU Taxonomy are laid down in Commission Delegated Regulation (EU) 2022/1214.

De onderstaande grafieken tonen in groen het percentage beleggingen dat was afgestemd op de EU-taxonomie. Aangezien er geen geschikte methode is om te bepalen of overheidsobligaties zijn afgestemd op de taxonomie*, toont de eerste grafiek de afstemming op de taxonomie voor alle beleggingen van het financiële product, met inbegrip van overheidsobligaties, terwijl de tweede grafiek de afstemming op de taxonomie toont voor uitsluitend de beleggingen van het financiële product anders dan overheidsobligaties..

* Voor deze grafieken omvatten 'overheidsobligaties' alle blootstellingen aan overheidsschulden.

● Wat was het aandeel beleggingen in transitie- en faciliterende activiteiten?

2%.

● Hoe verhoudt het percentage beleggingen dat is afgestemd op de EU-taxonomie zich tot het percentage tijdens de eerdere referentieperiodes?

Dit is de eerste verslagleggingsperiode dat er wordt gerapporteerd over de EU-taxonomie afgestemde beleggingen. Derhalve is er geen informatie uit eerdere referentieperiodes beschikbaar.

Wat was het minimumaandeel duurzame beleggingen met een milieudoelstelling die niet waren afgestemd op de EU-taxonomie?

Niet van toepassing

zijn duurzame beleggingen met een milieudoelstelling die **geen rekening** houden met de criteria voor ecologische duurzame activiteiten

Wat was het minimum aandeel sociaal duurzame beleggingen?

Niet van toepassing

Welke beleggingen zijn opgenomen in de “overige”? Waarvoor waren deze bedoeld en waren er ecologische of sociale minimumwaarborgen?

De beleggingen die als ‘#2 Overige zijn geclassificeerd betreft beleggingen in overige private markten, derivaten en liquide middelen. Voor deze beleggingen gelden geen minimum ecologische of sociale minimumwaarborgen. Derivaten worden gebruikt om financiële risico's mee af te dekken. Liquide middelen worden gebruikt om te kunnen voldoen aan aangegane verplichtingen, zoals margin calls en pensioenuitkeringen.

Welke maatregelen zijn er in de refertentieperiode getroffen om te voldoen aan de ecologische en/of sociale kenmerken?

De maatregelen om te voldoen aan de ecologische en sociale kenmerken komen voort uit het MVB-Beleid.

Gedurende de verslagleggingsperiode werden verschillende instrumenten ingezet om de ecologische en sociale kenmerken van het financiële product te promoten.

1. De implementatie van het uitsluitingenbeleid ziet erop toe dat bedrijven die de UN Global Compact schenden (non-compliant) worden uitgesloten.
2. De implementatie van het uitsluitingenbeleid ziet erop toe dat bedrijven met blootstelling naar controversiële wapens worden uitgesloten. naar externe vermogensbeheerders en benchmark providers.
3. Voor de sub-beleggingscategorieën Aandelen wereldwijd Large & Midcap (strategisch gewicht van 12,5% van de totale beleggingsportefeuille) is een maatwerk klimaatbenchmark geïmplementeerd. Daarnaast is in 2023 een SSA Green Bond portefeuille (strategisch gewicht van 10% van de totale portefeuille) geïmplementeerd.

Conform het MVB-Beleid worden de volgende instrumenten toegepast:

- Uitsluiten; Het pensioenfonds sloot bedrijven en landen uit die betrokken zijn bij ongewenste activiteiten, zoals beschreven in het uitsluitingenbeleid.
- Engagementdialoog; de pensioenuitvoeringsorganisatie voerde middels een externe partij verschillende dialogen met bedrijven, zoals omschreven in het Engagementbeleid. Er wordt in de engagementdialogen de nadruk gelegd op de thema's en SDGs die door het pensioenfonds zijn gekozen.
- Stemmen; Voor de aandelenportefeuille wordt conform het stembeleid gestemd op alle aandeelhoudersvergaderingen
- ESG-integratie. Via de pensioenuitvoeringsorganisatie wordt aan de externe vermogensbeheerders eisen gesteld op het gebied van ESG-integratie. Zo dienen deze aangesloten te zijn bij de UN PRI.

Hoe heeft dit financiële product gepresteerd ten opzichte van de referentiebenchmark?

Niet van toepassing

Waar kan ik online meer specifieke informatie over dit product vinden?

Op de website van het pensioenfonds is informatie opgenomen over het MVB beleid en de uitvoering. Het pensioenfonds publiceert ook informatie in haar jaarverslag en MVB-jaarverslag over dit beleid en haar beleggingen.

Meer specifieke informatie over dit product vindt u op deze website:

[Documenten | klmgrondfonds.nl](https://klmgrondfonds.nl/documenten)

DEELNEMERSBESTAND

Personen met aanspraak op nog niet ingegaan pensioen

	Deelnemers	Gewezen deelnemers
Aantal per einde vorig verslagjaar	12.040	9.254
Bij wegens		
indiensttreding	1.474	-
herindiensttreding	44	-
uitdiensttreding	-	333
toekennen van een pensioen	-	0
revalidatie	5	3
overige oorzaken	-	5
Af wegens		
invaliditeit	64	-
overlijden	14	26
toekennen van een ouderdomspensioen	206	265
uitdiensttreding	333	-
beeindiging wezenpensioen	-	-
revalidatie	-	-
herindiensttreding	-	44
emigratie/afkoop/overdracht	-	173
overige oorzaken	3	-
Aantal per einde verslagjaar	12.943	9.087

Pensioengerechtigden

	Ouderdoms- pensioen	Na- bestaan- den- pensioen	Wezen- pensioen	Arbeids on- geschikt- heids- pensioen	Totaal pensioen- gerechtig- den
Aantal per einde vorig verslagjaar	8.097	2.820	116	656	11.689
Bij wegens					
indiensttreding	-	-	-	-	-
herindiensttreding	-	-	-	-	-
uitdiensttreding	-	-	-	-	-
toekennen van een pensioen	528	191	9	64	792
revalidatie	-	-	-	-	-
overige oorzaken	-	-	-	-	-
Af wegens					
invaliditeit	-	-	-	-	-
overlijden	282	157	-	14	453
toekennen van een ouderdomspensioen	-	-	-	57	57
uitdiensttreding	-	-	-	-	-
beëindiging wezenpensioen	-	-	29	-	29
revalidatie	-	-	-	8	8
herindiensttreding	-	-	-	-	-
emigratie/afkoop/overdracht	-	9	-	-	9
overige oorzaken	-	1	-	-	1
Aantal per einde verslagjaar	8.343	2.844	96	641	11.924

ONTWIKKELINGEN 2019-2023

	2023	2022	2021	2020	2019
Aantal deelnemers	12.943	12.040	11.738	12.418	14.230
- Mannen	9.473	8.845	8.606	9.087	10.477
- Vrouwen	3.470	3.195	3.132	3.331	3.753
Aantal gewezen deelnemers	9.087	9.254	9.598	9.268	8.257
- Mannen	5.190	5.359	5.528	5.391	4.741
- Vrouwen	3.897	3.895	4.070	3.877	3.516
Aantal gepensioneerden	11.924	11.689	11.570	11.337	10.695
Ouderdomspensioen	8.343	8.097	7.939	7.747	7.110
- Mannen	6.361	6.173	6.050	5.899	5.370

	2023	2022	2021	2020	2019
- Vrouwen	1.982	1.924	1.889	1.848	1.740
Nabestaandenpensioen	2.844	2.820	2.816	2.798	2.774
Wezenpensioen	96	116	129	141	153
Arbeidsongeschiktheidspensioen	641	656	686	651	658
- Mannen	404	416	439	422	430
- Vrouwen	237	240	247	229	228
Premies					
Premie voor risico pensioenfonds	186,9	162,0	211,4	145,0	139,5
Premie voor risico deelnemers	0,4	0,3	0,5	0,8	0,7
Kostendekkende premie	196,4	254,0	276,2	277,3	227,1
Gedempt kostendekkende premie	170,2	156,7	156,7	132,6	132,6
Pensioenuitkeringen	244,6	215,2	204,4	183,7	172,0
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer	396	306	281	261	249
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	7.698,8	7.286,8	9.191,0	9.860,7	8.890,4
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	5,0	4,3	5,0	4,4	3,6
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Vastgoed	1.265	1.372	1.440	924	951
Aandelen	3.568	3.360	4.742	4.104	4.069
Vastrentende waarden	5.376	4.814	5.421	4.803	4.874
Derivaten	-175	-143	-226	424	-86
Overige beleggingen	128	0	0	0	0
Totaal	10.161	9.403	11.376	10.255	9.808
Beleggingen voor risico deelnemers	5,0	4,3	5,0	4,4	3,6

	2023	2022	2021	2020	2019
Rendement beleggingen voor risico pensioenfondsen					
Vastgoed	-5,0%	-6,8%	18,0%	-3,5%	11,7%
Aandelen	12,8%	-9,8%	25,2%	9,5%	22,6%
Vastrentende waarden	6,5%	-21,9%	-1,4%	4,4%	10,8%
Totaalrendement	8,3%	-16,8%	10,7%	5,8%	15,5%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	4,0%	2,0%	7,4%	7,2%	6,2%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	5,0%	4,3%	7,8%	7,2%	7,6%
Rendement beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed	7,6%	-23,5%	30,3%	-14,6%	25,9%
Aandelen	15,8%	-10,3%	26,7%	5,1%	27,3%
Vastrentende waarden	7,4%	-12,5%	2,5%	0,8%	13,0%
Totaalrendement	10,8%	-16,0%	11,7%	3,0%	19,8%
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	130,2%	128,2%	123,1%	104,2%	109,9%
Beleidsdekkingsgraad	131,7%	134,4%	115,3%	97,9%	108,1%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	126,0%	126,6%	122,2%	121,3%	122,4%
Reële dekkingsgraad	83,7%	77,8%	81,5%	78,6%	84,2%
Wettelijke reële dekkingsgraad	97,9%	102,2%	93,4%	80,4%	87,4%
Maatstaf toeslagverlening ¹					
Loonindex (volledig)	n.v.t.	n.v.t.	0,00%	0,00%	4,57%
Prijsindex (volledig)	0,00%	16,90%	3,30%	1,10%	1,70%
Toekenningspercentage maatstaf ²	76,30%	67,40%	100,00%	0,00%	0,00%

¹ Toeslagen per 1 januari volgend op het verslagjaar

² Toekenningspercentage per 1 januari 2022 in verslagjaar 2022 verhoogd van 29,1% naar 100%.

De uitvoering van de KLM-pensioenregelingen is ondergebracht bij Blue Sky Group

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM | Prof. E.M. Meijerslaan 1, 1183 AV Amstelveen | Postbus 123, 1180 AC Amstelveen
(020) 426 62 10 | pensioenservice@klmgrondfonds.nl | www.klmgrondfonds.nl
facebook.com/klmgrondfonds | linkedin.com/company/klmgrondfonds

Colofon jaarverslag 2023 | Uitgave Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM | Coördinatie bestuursbureau
Tekst Blue Sky Group B.V., Amstelveen | Ontwerp Frissewind, Amsterdam